

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

PRO PUBLICO BONO **MAGYAR KÖZIGAZGATÁS**

X. évfolyam (2022)
3. szám

ISSN 2063-9058 (nyomtatott)
ISSN 2786-0760 (elektronikus)

PRO PUBLICO BONO – Magyar Közigazgatás

TARTALOMJEGYZÉK – 2022/3.

szerkesztői előszó	BATHÓ GÁBOR	2
tudományos közlemények/ tanulmányok	KÉPES GYÖRGY • Lemondás, trónfosztás, halál: meddig volt Magyarország királya IV. Károly? TAMÁS ANDRÁS • Az utolsó interregnum BATHÓ GÁBOR • V. Ferdinánd lemondásának törvényessége és törvényesítése SZABÓ MÁTYÁS • A külügyi szolgálat szervezésének kihívásai az Osztrák–Magyar Monarchiában (1895–1918) TÓTH NOÉMI NÓRA • A Pragmatica Sanctio és annak értelmezései KELEMEN MIKLÓS • A birodalom utolsó próbatétele KEVEVÁRI ISTVÁN • Zsarnokölés és királyi felelősség a francia vallásháborúk idején PÓKECZ KOVÁCS ATTILA • A monarchiák bukásainak alkotmánytörténeti előzményei és közjogi következményei Franciaországban DEÁK JÓZSEF • Monarchikus és birodalmi hatások Lengyelországban az 1919–1921-es lengyel–szovjet háború tükrében	4 18 28 42 62 72 82 92 102
Publikációs felhívás		112
Idegen nyelvű tartalomjegyzék		114
Szerkesztőbizottság		116
Impresszum		118

Szerkesztői előszó

A Nemzeti Közszerológati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Karának Állam- és Jogtörténeti Tanszéke 2021. december 10-én tudományos konferenciát tartott *Trónfosztás 100 – a monarchia kihívásai* címmel.¹

Az esemény aktualitását az 1921-es trónfosztási törvény 100. évfordulója adta. Mindazonáltal a konferencia kevésbé erről a konkrét eseményről szólt, véletlenül sem mergett a tudományos tanácskozás olyan romantikus megközelítésen, amely szerint a végtelen óceán által körbevett, trónfosztott IV. Károly a hullámokat fürkészve remélte volna, hogy pirkad még új hajnala hajdanvolt birodalmának.

A konferencia témája sokkal inkább a monarchikus államforma, a monarchiát érintő kihívások bemutatása volt állam- és jogtörténeti, állam- és jogelméleti, had-, illetve rendszertudományi szempontból földrajzi és időbeli megkötések nélkül. A konferencián a szervező tanszék oktatói mellett a kar és az egyetem témához kapcsolódni kívánó oktatói, kutatói vettek részt.

Az ősi monarchikus államformát fennállása alatt számtalan alkalommal érték kihívások, amelyeknek sora nem szakadt meg a 21. századra sem. Az európai szem előtt zajlik az Egyesült Királyság mint monarchia válsága; folyamatosan napirenden van a kérdés, hogy az államforma (és az államalakulat) túléli-e a rekorder II. Erzsébet uralkodását. Ennek a kérdésnek a megválaszolása kétségkívül fontos, hiszen a világ jelenlegi 44 monarchiájából kilencnek a jelen előszó írásakor 96 éves uralkodó az államfője.

A 18–19. század fordulójának, a 19. század közepének mozgalmi, eszmeáramlatai, politikai és hadi eseményei alapjaiban kérdőjelezték meg a hagyományos európai monarchiák létét. Voltak olyanok, amelyek ezeket a megpróbáltatásokat túléltek, átalakultak, ha úgy tetszik fejlődtek. Mások képtelenek voltak az átalakulásra és megszűntek, vagy továbbfejlődésük vezetett megszűnésükhöz; ahogyan erre a konferencia előadói közül számosan rámutattak.

A szerteágazó előadástémákat a résztvevők négy szekcióban mutatták be. Elsőként a konferencia megtartására okot adó eseményhez legközelebbi témában, a trónfosztás körül az államfő helyzetével kapcsolatban hangzottak el előadások. Másodikként – mutatva, hogy a téma helyhez és időhöz nem kötött – a monarchiát ért ókori kihívásokról szóltak a szervező tanszék oktatói. Ezt követték két szekcióban a monarchikus államformát ért hazai és külföldi kihívások – időtől függetlenül.

¹ A konferenciáról szóló összefoglaló a *Jogtörténeti Szemle* 2022/1. számában olvasható. Szabó Máttyás: „Trónfosztás100 – A monarchia kihívásai” Beszámoló a Nemzeti Közszerológati Egyetemen tartott konferenciáról. *Jogtörténeti Szemle*, 2022/1. 61–62. Online: <https://doi.org/10.55051/JTSZ2022-1p61>

Szerkesztői előszó

A szekciókból és az elkészült értékes tanulmányokból is látható, hogy az előadások mind más szempontból, sokszínűen, az összefüggéseket más időben és más helyen vizsgálva mutatták be a monarchiát mint államformát ért kihívásokat.

A tudományos tanácskozás tanulságaként rögzíthető, hogy a monarchiák túlélésének eszköztára gazdag, bár kétségtelenül vannak olyanok, akik szerint a monarchiák túlélése paradoxon. Az előszó végén álljon itt egy idézet Kossuth Lajostól, az olvasóra bízva annak értékelését:

„Tudom én, hogy elvénhedett rendszernek, mint elvénhedett embernek nehéz megválni egy hosszú élet eszméjétől, tudom hogy fáj, darabról darabra öszedőlni látni, mit egy hosszú élet építgetett, de midőn az alap hibás, a dülés fatuma kikerülhetlen és mielőttünk, kikre a gondviselés egy nemzet sorsát bizta – halandó ember gyarlóságai tekintetbe nem jöhetnek. A nép örök s öröknek kívánjuk e nép hazáját, s öröknek ama dynastia fényét, melyet uralkodónknak ismerünk. A mult kor emberei egy két nap után sírba szállanak, de Habsburg ház nagy reményü ivadékára, Ferencz Jósef főherczegre, ki első föllépésekor e nemzet szeretetét magáévé tette, egy fényes tronus öröksége vár, melyet számára a népek azon ragaszkodásával, melly erejét a szabadságból meriti, ősi fényében megőrizni, a bécsi politica szerencsétlen mechanismusával bajosan lehet. A dynastiának tehát választania kell tehát saját java s egy korhadó rendszer tartogatása között.”²

Bathó Gábor
vendégszerkesztő

² Barta István (szerk.): *Kossuth Lajos összes munkái. XI.* Budapest, Akadémiai, 1951. 624.

Képes György

LEMONDÁS, TRÓNFOSZTÁS, HALÁL: MEDDIG VOLT MAGYARORSZÁG KIRÁLYA IV. KÁROLY?

Abdication, Dethronement, Death: Until When Was Charles IV King of Hungary?

Dr. habil. Képes György PhD, habilitált egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék, kepes.gyorgy@ajk.elte.hu

Amikor a trónra lépő magyar királyt a Szent Koronával megkoronázzák, ő pedig a koronázási eskü letételével kötelezettséget vállal az ország törvényei szerinti uralkodásra, szerződés jön létre a nemzet és az addig csak trónutódnak, várományosnak tekinthető uralkodó között. Jelen tanulmány – amely a szerző által az 1921. évi trónfosztás 100. évfordulója kapcsán rendezett konferencián megtartott előadásának szerkesztett, bővített változata – azt a kérdést vizsgálja, hogy e különleges kontraktus egyoldalúan megszüntethető-e bármely fél részéről.

KULCSSZAVAK:

államfő, trónlemondás, trónfosztás, történeti alkotmány

When a king is crowned in Hungary with the Holy Crown, and he undertakes under oath to rule in line with the laws of the country, a contract is concluded between the nation and the monarch considered until then only an expectant of the throne. This study – an edited and extended version of the author's presentation held at the conference on the 100th anniversary of the dethronement of 1921 – examines the question whether this special contract can be unilaterally terminated by any of the parties.

KEYWORDS:

head of state, abdication, dethronement, historical constitution

LEMONDÁS

Trónlemondások a magyar alkotmánytörténetben

Az újkori magyar történelemben két alkalommal is előfordult trónlemondás. 1608. június 25-én I. Rudolf király öccse, Mátyás főherceg javára mondott le,¹ ám az események pontosabb ismeretében arra a következtetésre juthatunk, hogy ez valójában fegyverrel kikényszerített megállapodás volt (Stará Libeň-i szerződés),² amihez a család többi főhercegtagja által is támogatott³ Mátyás megszerezte a magyar, az alsó- és felső- ausztriai, valamint a morva rendek támogatását is. Rudolf aligha mondott volna le a magyar trónról (megkísérelte az öccse által összehívott rendi gyűlést is felosztatni), ha döntését a húszezer fős sereggel felvonuló Mátyás nem kényszerítette volna ki.⁴ Csekey István szerint mindez inkább „a királyi székből való elmozdításként” ítéendő meg.⁵ A főherceget 1608. november 19-én II. Mátyás néven Magyarország királyává koronázták.

A következő hasonló esetre 1848. december 2-án került sor, amikor V. Ferdinándot Bécsben lemondatták az osztrák császári címről, amivel egyidejűleg öccse, a trónöröklési rendben utána következő Ferenc Károly főherceg is lemondott, hogy a trón az ifjú Ferenc József főhercegre szállhasson át. A magyar politikai elit ezt nem fogadta el jogszerűnek, így az országnak továbbra is Ferdinánd maradt *de iure* a királya,⁶ aki jogköreit nem gyakorolta, miközben az új császár 1849. március 4-én birodalmi alkotmánylevelet adott ki, amellyel a magyar közjogot semmibe véve Magyarországot ötödik koronatarományként tagozta be az Osztrák Császárságba. A magyar válasz 1849. április 14-én a Habsburg-ház trónfosztásáról szóló proklamáció volt.

Mint utóbb, az 1860–61. évi kiegyezési kísérlet során – amikor a Ferenc József leiratához mellékelte, hiteles magyar fordításban elkészített lemondólevelet gróf Apponyi György az országgyűlésnek bemutatta – hivatalosan is kiderült, a lemondás Magyarországot nem is említette: Ő Felsége „a császári koronát leteendi, mégpedig unokaöccsének, Fenséges Ferenc József főhercegnek javára, kit Ő Felsége nagykorúnak nyilvánított”.⁷ Ez ellentétes azzal a gyakorlattal, amelyet 1608-ban, Rudolf esetében követtek, akivel kifejezetten kimondták a magyar trónról és koronáról való lemondást.⁸ Mindezen túl V. Ferdinánd nyilatkozatát Felix zu Schwarzenberg herceg, osztrák kormányfő jegyezte ellen, ami a magyar közjog szerint nem lehet releváns.

¹ Lásd Csekey 1917. 401. (lábjegyzet).

² Ágoston–Oborni 2000. 28.; Pálffy 2007. 398.; Teszelszky 2009. 182.

³ Pálffy 2009. 54.

⁴ Deák 1865. 50–51.

⁵ Csekey 1943. 112.

⁶ Bölöny 1978. 358.

⁷ A lemondó levél hiteles másolatát gróf Apponyi György országbíró adta át az 1861. április 2-ára Budára összehívott országgyűlésnek, Ferenc József leiratának mellékleteként, lásd *Képviselőházi irományok* 1861. I. kötet. 11–13. (1861–2. sz. iromány melléklete).

⁸ Csekey 1917. 400–401.

Az ismert okok miatt csak 1867-ben sikerült véget vetni a közjogi válságnak. A magyar fél, ahogy már 1861-ben is, ekkor is ragaszkodott ahhoz, hogy a trónváltás a magyar alkotmány szerint történjék, és hogy hasonló esemény a jövőben ne következzen be. Ferenc József koronázási hitlevelébe így az alábbi bekezdés is belekerült:

„Azon aggodalmakat pedig, melyeket az 1861-diki országgyűlés [...] fölrataiban élénk terjesztett, eloszlatta a felelős minisztériumunknak a jelen országgyűlés színe előtt nevünkben tett nyilatkozata, melyben legmagasabb jóváhagyásunkat kijelenté arra nézve, hogy [...] a trónlemondás ténye jövőre Magyarország külön megemlézése, értesítése mellett, és alkotmányos hozzájárulásával történjék, s e részben az ország jogainak biztosítására ünnepélyes megkoronáztatásunk után azonnal külön törvényt alkottassék.”⁹

Az országgyűlés az említett törvényt az elsők között fogadta el (1867:3. tc.).¹⁰ A törvénycikk 1. §-a értelmében az 1848. decemberi lemondás „utólagosan becikkelyeztetik”; 3. §-a pedig a hitlevél szövegével megegyező feltételeket, Magyarország „külön értesítését” és „alkotmányos hozzájárulását” írta elő a jövőbeli lemondások érvényességéhez.¹¹ Bár e hozzájárulás megadásának módját nem szabályozta, az 1. §-ban foglalt „utólagos becikkelyezés” alapján a korabeli közjogászok szerint ennek törvényi formában kell megtörténnie.¹² E törvényt ráadásul a leköszönő uralkodónak kell szentesítenie,¹³ ami – Csekey Istvánt idézve – „a lemondó király utolsó alkotmányjogi ténykedése”.¹⁴

Közjogászaink – részben az 1867:3. tc., részben korábbi történelmi események alapján – azon az egyező állásponton voltak, hogy a királyi hatalom nemcsak az uralkodó halálával, hanem lemondásával is megszűnhet.¹⁵ Ahogy Ferdinandy 1895-ben fogalmazott: „Senkit sem lehet kényszeríteni, hogy az országlással járó megterhelhetést akarata ellenére is viselje”.¹⁶ Ugyanígy vélekedett 1917-ben Csekey István is:

„Senki sem kötelezhető arra, miszerint uralkodó legyen vagy maradjon. Ennek politikai és jogi oka van. Politikai, hogy az államnak legfőbb vezetése egy uralkodásra kényszerített fejedelem által az állami érdekeknek megfelelően alig képzelhető. Jogi pedig, hogy az uralkodásra kényszerítés csak egy más állami szerv útján történhetné, ami pedig áttörné az uralkodó legfőbb állami szerviségének elvét.”¹⁷

⁹ Képviselőházi irományok 1865. II. kötet. 199–200. (103. sz. iromány).

¹⁰ Csekey 1917. 383.

¹¹ Lásd: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86700003.TV>

¹² Kmety 1907. 186.

¹³ Ferdinandy 1902. 370.

¹⁴ Csekey 1943. 111.

¹⁵ Szabó 2005. 522.

¹⁶ Ferdinandy 1895. 188.

¹⁷ Csekey 1943. 399–400.

Ugyanakkor a magyar országgyűlés az 1867:3. tc. elfogadásakor világossá tette, hogy ezt nem pontosan így gondolja: igaz, hogy 1848. december 2-ára visszaható hatállyal fogadta el V. Ferdinánd lemondását, de e döntés meghozataláig „akarata ellenére” mégis ő volt magyar királynak tekintendő. Valójában tehát a király nem mondhatja fel egyedül a nemzettel kötött szerződését, hiszen a lemondáshoz a nemzetnek is hozzá kell járulnia. Az egy másik kérdés, hogy e beleegyezés megtagadható-e, és ha igen, milyen esetekben. Tomcsányi szerint akkor is, ha „az adott időpontban káros az államérdek szempontjából”, amit az országgyűlés jogosult megvizsgálni és eldönteni.¹⁸ Visszaélésszerűen azonban nem tagadható meg, azaz az országgyűlésnek jóhiszeműen figyelemmel kell lennie a király elhatározására.

Az eckartsaui levél

Amikor IV. Károlyt 1916. december 30-án megkoronázták, a lemondással kapcsolatos szabályok világosak voltak. Az 1917:3. tc.-kel törvénybe iktatott hitlevelének¹⁹ preambuluma nem tartalmazta ugyan az V. Ferdinánd lemondására vonatkozó kitételeket, az 1867:3. tc. szabályai azonban rá is vonatkoztak. Ennek fényében, ha le kívánt volna mondani a magyar trónról, a helyes eljárás az lett volna, ha nyilatkozatát az 1848:3. tc. szerint ellenjegyezteti, majd megküldi az országgyűlésnek „letárgyalásra” és „elfogadásra”,²⁰ az országgyűlés a trónlemondást törvénybe foglalja, amelyet pedig – még hivatalban lévő uralkodóként – szentesítenie kellett volna. Mindez ebben a formában sem 1918 novemberében, sem később nem történt meg.

A kérdésfelvetés azonban merőben teoretikus, ugyanis IV. Károly ténylegesen le sem mondott a magyar trónról. Amint arra szintén Csekey mutat rá, „a lemondás hatályosságának jogi feltétele, hogy határozott legyen”.²¹ Ehhez képest, amint azt már oly sokan idézték, Károly az alábbiakat írta 1918. november 13-ai nyilatkozatában: „minden részvételről az államügyek vitelében lemondok és már eleve elismerem azt a döntést, mely Magyarország jövődő államformáját megállapítja”.²² Mindez szinte szó szerint egybeesik a két nappal korábban még a schönbrunni kastélyban aláírt nyilatkozatával, amely az osztrák császári címre vonatkozott.²³

Az eckartsaui levél tehát – túl azon, hogy háborús és forradalmi események sodrában íródott, és azt Károly 1919. március 23-án, a svájci határhoz érve visszavonta²⁴ – mindössze két rendelkezést tartalmaz. Egyrészt a kialakult helyzet miatti tartózkodást a közhatalom

¹⁸ Tomcsányi 1940. 334.

¹⁹ Lásd: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91700003.TV>

²⁰ Tomcsányi 1940. 333.

²¹ Csekey 1943. 111.

²² *Nemzetgyűlési irományok*, 1920. I. kötet. 14.

²³ Brauneder 1994. 241–242.; Szabó 2010. 41. Károly osztrák császár 1918. november 11-ei nyilatkozatát lásd: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/61/Verzichtserkl%C3%A4rung_Karl_I._11.11.1918.jpg

²⁴ ifj. Bertényi 2016. 59.

tevéleges gyakorlásától, másrészt pedig annak az alkotmányjogi evidenciának a tudomásulvételét, hogy ha országában kikiáltanák a köztársasági államformát, uralkodói méltósága *ipso facto* megszűnne. Mint tudjuk, ez Ausztriában 1918. november 12-én, Magyarországon pedig november 16-án meg is történt, csak hogy míg Ausztria a későbbiekben is köztársaság maradt, Magyarország a forradalmak bukása után ismét királyság lett! A király személye pedig nem lehetett kétséges, hiszen az eckartsau nyilatkozat – Csekey szavaival – „nem volt trónlemondásnak tekinthető”, mivel „nélkülözte a fentebb említett érvényességi kellékeket, tartalmilag pedig csupán az államügyek vitelében való részvételtől való lemondásról szolt”.²⁵

Megjegyzendő, hogy a Kmety Károly és néhány professzortársa által 1918. november 15-én a Károlyi-kormány számára adott szakvélemény úgy foglalt állást, hogy a „lemondás nem lényeges”, aminek alátámasztásául három körülményt soroltak fel a szerzők:

„a) hogy felelős minisztériumát esküjének kötelező ereje alól feloldotta; b) hogy az ausztriai császári hatalmat letette, s így a maga részéről megszüntette a két állam uralkodói méltóságainak egy személy által való bírását és gyakorlását, ami pedig az 1723. 1., 2. t. cikkek szerint elengedhetetlen követelmény; c) mert a magyar állam területi és politikai integritását és országai oszthatatlanságát nem tartotta fenn”.

Ezzel az állásponttal kapcsolatban komoly problémák merülnek fel – nem véletlenül mondták róla maguk a szerzők is, hogy „nem egészen megátámadhatatlan”.²⁶

Az első és harmadik indok királyi mulasztásra utal, aminek jogkövetkezménye nem lehet, mivel a király felelőtlen, az 1687:4. tc.-kel eltörölt ellenállási záradék alkalmazhatóságát minden hitlevél, így IV. Károlyé is kizárta.²⁷ A második indok („együttbirtoklás megszűnése”) tűnik a legerősebbnek, olyannyira, hogy azt Kmety a későbbiekben is fenntartotta (amikor már nem a köztársasághoz, hanem a szabad királyválasztási jog feleledéséhez keresett jogi érveket).²⁸ Csak hogy ez is nehezen védhető, a *Pragmatica Sanctio* ugyanis a „*haereditarie possidendis*” szófordulatot tartalmazza.²⁹ Az „*indivisibiliter ac inseparabiliter*” tehát a trón továbbörökítésével kapcsolatos előírás, aminek eredeti forrása egy spanyol Habsburg-családi szerződés (1617), amelyből először II. Ferdinánd végrendeletébe emelték azt át (1621).³⁰

Ahogy (a királyválasztást egyébként nem ellenző) Polner Ödön fogalmazott: „Kmety következtetése könnyen és egyszerűen oldaná meg a trónüresedésnek és trónbetöltésnek aktuális kérdéseit, de nézetem szerint nem állja meg helyét, mert az 1723. 1. és 2. tc.-nek

²⁵ Csekey 1943. 111. Lásd még Szabó 2006. 177.

²⁶ A szakvéleményt közli és részletesen elemzi Schweitzer 2019. 76.

²⁷ „Kivéve mindazonáltal dicsőült II. András 1222. évi törvényének azon megszüntetett záradékát, amely így kezdődik: »*Quodsi vero Nos*«, ezen szavakig: »*in perpetuum facultatem*«” (Lásd: 1917:3. tc. 1. pontja.).

²⁸ Szabó 2006. 172.

²⁹ Az eredeti szöveget közli: Csekey 1916. 86.

³⁰ Liktör 2020. 12.

nagyon erőltetett magyarázatán alapszik”.³¹ Szerinte a helyes értelmezés a következő: „az együttes birtoklásnak feltétele az örökösödésnek 1723-ban szabályozott rendje, mert enélkül nem volna lehetséges az együttes birtoklás, de ebből nem következik, hogy megszűnévén az együttes birtoklás, megszűnik annak feltétele is”.³² Egyed István is ezt az álláspontot osztotta: az együttbirtoklás „nem tekinthető a trónörökösödési és uralkodási jognak olyan feltétele gyanánt, amelynek elesése esetére a királyi szék önmagától megüresedettnek lenne tekinthető”.³³

Ráadásul, ha mégis feltesszük, hogy Kmety álláspontja helyes, akkor felmerül, hogy a Habsburg-uralkodók már számos alkalommal elveszíthették volna ezáltal trónjukat. Az 1748. évi aacheni békében például le kellett mondaniuk Sziléziáról Poroszországnak, két itáliai fejedelemségről Spanyolország javára. Az 1797. évi campoformiói békében Osztrák-Németalföldet és Lombardiát veszítették el. (1815-ben a bécsi kongresszus döntése alapján utóbbi visszatért ugyan a birodalomhoz, azonban a volt Osztrák-Németalföldet, azaz Belgiumot az Egyesült Holland Királysághoz csatolták, majd 1830-tól mind a mai napig önálló királyságként létezik.) Kmety egyébként az Osztrák Császárság és a Magyar Királyság együttbirtoklásának kötelezettségét vezeti le a *Pragmatica Sancti*óból, miközben előbbi csak 1804-ben jött létre.

TRÓNFOSTÁS

Trónfosztások a magyar alkotmánytörténetben

IV. Károly 1921 tavaszán egyértelművé tette, hogy vissza kívánja venni a kormányzást a „közjogi cselekvőképzetlensége” idejére az 1920:1. tc.-kel felélesztett *gubernatori* tisztség birtokosától. Követelésének teljesítését azonban Horthy megtagadta, arra hivatkozással, hogy a szomszédos, ellenséges államok a visszatérését nem fogadják el, s ez háborús helyzethez vezethet. Úgy tűnt, a király ebbe belenyugszik, azonban ősszel ismét megkísérelte a visszatérést. Ekkor már kormányzati cselekményeket is foganatosított: miniszterelnököt és minisztereket nevezett ki, majd katonai kísérettel indult a fővárosba a hatalom átvételére (bár az, hogy tényleges csatára nem készült, abból is látszik, hogy amikor Budaörsnél fegyveres ellenállást tapasztalt, megparancsolta a harc beszüntetését).³⁴ Második sikertelen kísérlete után végleg elhagyta az országot, a nemzetgyűlés pedig 1921. november 6-án kimondta, hogy nem királya Magyarországnak többé (1921:47. tc.).

Mindez nem előzmény nélküli az újkori magyar történelemben, ugyanis 1921-et megelőzően már három alkalommal is sor került a Habsburg-házról érvénytelenítésre: 1620. augusztus 25-én a magyar rendek beszercebányai gyűlésén II. Ferdinándot,

³¹ Polner 1920. 193.

³² Polner 1920. 196.

³³ Egyed 1920. 97.

³⁴ ifj. Bertényi 2016. 59.

1707. június 13-án az ónodi diétán I. Józsefet, 1849. április 14-én a debreceni nagytemplomban tartott ünnepélyes gyűlésen V. Ferdinándot és utódait (így Ferenc József főherceget is) fosztották meg a tróntól. Felmerül a kérdés, hogy ezek a trónfosztások a magyar történeti alkotmánynak megfelelően történtek-e (amely esetben akár precedensértékűek is lehetnének), vagy – legalábbis a történeti alkotmány értelmezési keretei között maradván – „jogon kívüli”, közjogi értelemben nem érvényes aktusok voltak.

A rendi monarchiákban a király letétele a *ius resistendi* gyakorlásának eredménye lehet. Ennek számos külföldi példáját ismerjük, a 14. századi Angliától a 19. század eleji Svédorszáig. 1687 előtt a magyar rendeknek is fennállt e joguk, így az 1620. augusztusi, Bethlen Gábor hadjáratahoz kötődő trónfosztás jogszerűsége mellett akár még lehetne is érvelni (már ha az Aranybulla eredeti rendelkezéseiből indulunk ki, ahogy Werbőczy is tette).³⁵ Az 1687:4. tc. elfogadása óta azonban a magyar királlyal szemben sem közjogi, sem politikai felelősség nem érvényesíthető. Csekey István 1917-ben írt tanulmányában leszögezi: „a monarchikus elvből, az uralkodó felelőtlenségéből és a trónöröklési rendnek minden emberi önkénytől való mentesítéséből következik, hogy az uralkodó továbbra is megtartsa állását”. Hozzáteszi: „hajdan előfordult az uralkodónak azon a címen való letétele, hogy visszaélt az alkotmánnyal, vagy hogy erkölcsstelen életmódot folytatott. Manapság azonban ezek miatt nem [sem] lehetne trónjától megfosztani”.³⁶

Ferdinandy szerint „a királyi hatalom felelőtlensége azt jelenti, hogy a király cselekményeiért senki által felelősségre nem vonható, meg nem büntethető, és méltóságától meg nem fosztható”, azaz „lemondásra semmilyen körülmények között nem kényszeríthető”.³⁷ Közjogászaink többségének álláspontja 1920 után sem változott e tekintetben. Molnár Kálmán a Szent Korona tanából vezeti le, hogy nemcsak a király nem foszthatja meg népét a politikai képviselettől, hanem „a népképviselőt sem foszthatja meg a jogszerű királyt alkotmányos jogkörétől és hatalmától”. Véleménye szerint az 1707. és 1849. évi trónfosztások „alkotmányjogi érvénytelensége annyira nyilvánvaló volt, hogy utóbb még deklaratorius megállapításra sem szorult”.³⁸ Egyetemi tankönyvében megismétli: „a király felelőtlenségéből [következik] a magyar közjognak – minden monarchikus állam közjogával egyező – ama tétele, hogy a király trónjától soha, semmi körülmények között meg nem fosztható”.³⁹

Kmety Károly is érezte, hogy a trónfosztás lehetősége nehezen egyeztethető össze a király felelőtlenségével, de megkísérelte „áttörni” ezt az elvet, arra hivatkozva, hogy az országgyűlésnek joga van számonkérni az uralkodótól azoknak a feltételeknek a fennálltát, amelyek alapján trónra léphetett. 1921-ben írt, nagy port kavart tanulmányában kifejtette, hogy „az a tény, hogy az országgyűlések nem merték vagy nem bírták a jogi következményt megállapítani a feltételeket meg nem tartó királyokkal szemben, az erőszaknak a jog

³⁵ Degré 1980. 369.

³⁶ Csekey 1917. 403–404.

³⁷ Ferdinandy 1902. 343–344.

³⁸ Molnár 1927. 10.

³⁹ Molnár 1929. 260.

föle emelkedését tanúsítja”.⁴⁰ Álláspontja szerint a király „*ipso facto* elesik jogos hatalmától, ha az öröklési joghoz, a trónrajutáshoz elengedhetetlenül szükséges feltételek hiányoznak”, például ha kitér római katolikus hitéből. Aki nem lehetne *rex haereditarius*, az *coronatus rex* sem maradhat,⁴¹ mondja, majd hozzáteszi: „a trónralépés és koronázás nem emancipálja a királyt a szerződéses kötések (vagy törvény) hatása alól”,⁴² amivel lényegében a király felelőtlenségét tagadja.

Molnár Kálmán a legkevésbé sem osztotta Kmety álláspontját. Szerinte a magyar közjogban „egyenesen megengedhetetlen, hogy a királynak ilyen törvénytelenések imputáltassanak”. Véleménye szerint a *Pragmatica Sanctio* nem feltételt (*conditio*), hanem meghagyást (*modus*) tartalmaz az örökös számára, és „az államhatalmi tényezők minden rendelkezésükre álló alkotmányos eszközzel a »meghagyás« teljesítésére szoríthatják a királyt, de sem ezen, sem bármi más alapon a magyar jog szerint detronizálni vagy *ipso facto* trónvesztést deklarálni nem lehet”.⁴³ „A detronizálás forradalmi tény, az erőszak ténye, amit jogilag indokolni, a magyar jogra alapítani hiú kísérlet”.⁴⁴ Meggyőző érvként hivatkozott arra is, hogy a magyar jogászok az 1849. április 14-ei trónfosztást is „jogalappal nem bíró forradalmi ténynek” tekintették.⁴⁵

Molnár tankönyvének 1929. évi kiadásáról Zsedényi Béla közölt recenziót, amelyben egyetértését fejezte ki a fenti okfejtéssel: „éles és világos dialektikával mutatja ki, hogy a magyar király személyének szentsége és sérthetlensége a trónfosztás elméletével össze nem egyeztethető”.⁴⁶ Bölöny József 1933-ban írt tanulmányában szintén Molnár véleménye mellett foglalt állást, és könyvére oldalszám szerint hivatkozva szögezte le: „a detronizálás csak forradalmi lépésnek minősíthető, az erőszak tényének, amit jogilag indokolni nem lehet”.⁴⁷ Hasonlóan írt Tomcsányi Móric 1940-ben („A nemzet nem detronizálhatja a királyt”)⁴⁸ és Csekey István 1943-ban („Ma már az alkotmányjognak alaptétele, hogy jogilag az uralkodót trónjától megfosztani nem lehet”).⁴⁹ Ahogy Szabó István már jogtörténészként, a korábbi évszázadokra visszatekintve állapítja meg: az 1620., 1707. és 1849. évi trónfosztások „szabadságharcok forradalmi hevületében születtek”.⁵⁰

⁴⁰ Kmety 1921. 12.

⁴¹ Kmety 1921. 13.

⁴² Kmety 1921. 18.

⁴³ Molnár 1929. 262.

⁴⁴ Molnár 1929. 263.

⁴⁵ Molnár 1929. 263.

⁴⁶ Zsedényi 1931. 4.

⁴⁷ Bölöny 1933. 42.

⁴⁸ Tomcsányi 1940. 277.

⁴⁹ Csekey 1943. 112.

⁵⁰ Szabó 2005. 519.

Az 1921:47. tc. értelmezési lehetőségei

A forradalmi aktusok mindig az alkotmányos kontinuitás tagadását jelentik, így egy jogfolytonosságon alapuló közjogi rendszerben hivatkozási alapként nem szolgálhatnak.⁵¹ A nemzetgyűlés által 1921. november 6-án elfogadott trónfosztási törvény is a magyar történeti alkotmánnyal ellentétes „forradalmi” intézkedést tartalmaz a királyi hatalom megszűnésére nézve, amire a törvényjavaslat indokolása is utal: idegen hatalmak avatkoztak be Magyarország belső ügyeibe és „olyan intézkedést követelnek tőle, [...] amely alkotmányának alapelveivel sem egyeztethető össze”.⁵² A javaslatot előterjesztő gróf Bethlen István miniszterelnök tehát nemcsak tisztában volt azzal, hogy alkotmánysértő döntést fog hozni a nemzetgyűlés, hanem azt is szükségesnek tartotta, hogy az utókor számára ezt egyidejűleg írásban rögzítse, megkönnyítve a legitimista közjogászok dolgát, akik előszeretettel hivatkoztak is erre a későbbiekben.⁵³

A szabad királyválasztó Kmety Károly úgy próbálta ezt a közjogi problémát megkerülni, hogy szerinte nem is trónfosztás történt: „e törvény nem *constitutiv*, hanem *declarativ*”; megállapítása „a már beállott jogi állapotnak, jogi következménynek”, és így „jogfosztásnak, jogfosztási célzatúnak tekinteni nem megfelelő”.⁵⁴ Az 1921:47. tc. 1. §-ának szövege („IV. Károly király uralkodói jogai megszűntek”) valóban eltérő fogalmazásmód az 1849. április 14-ei határozathoz képest (amely szerint a dinasztia „ezennel trónvesztettnek, kirekesztettnek és száműzöttnek a nemzet nevében nyilváníttatik”).⁵⁵ Buza László a *Magyar Jogi Szemle* hasábjain már 1922 februárjában fel is hívta a figyelmet e normaszöveg deklaratív jellegére, csak épp meggyőzően cáfolta is ennek helytállóságát.⁵⁶ Szabó István arra az ellentmondásra is rávilágít, hogy míg a normaszövegben valóban a „megszűntek” (az aktuális jogok elenyészésének megállapítása), a törvény címében a „megszűntetéséről” (trónfosztás) szó szerepel.⁵⁷

Kmety fent idézett véleményében természetesen az együttbirtoklás megszűnése folytán beállt *ipso facto* trónvesztés konstatálására céloz, ugyanakkor érdekes felvetés lehet, hogy nem értelmezhető-e az 1921:47. tc. idézett szakasza a IV. Károly lemondásához az 1867:3. tc. által megkívánt törvényhozói hozzájárulás utólagos megadásaként. Ezt a lehetőséget Polner Ödön már 1920-ban felvetette („a lemondó nyilatkozat tárgyalása és a királyi méltóságról való valóságos lemondássá minősítése azonban még pótolható”).⁵⁸ A válasz azonban erre a kérdésre is nemleges, ugyanis Károly nem mondott le a trónról (lásd korábban),

⁵¹ Lásd ezzel kapcsolatban: Szabó 2005. 524. („Az uralkodó fennálló jogainak megszüntetése és az ebből eredő új királyválasztás [...] meglátásom szerint szakítást jelentett volna a történeti alkotmánnyal.”)

⁵² 1921:47. tc. indokolása, lásd *Nemzetgyűlési irományok*, 1920. XII. kötet. 44–45. (melléklet a 372. számú irományhoz).

⁵³ Lásd Bölöny 1933. 42.; Molnár 1929. 260–261.

⁵⁴ Kmety 1926. 202.

⁵⁵ Lásd: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84900002.TV>

⁵⁶ Lásd Buza 1922. 119.

⁵⁷ Szabó 2005. 525–526.

⁵⁸ Polner 1920. 198.

ráadásul épp e törvény meghozatala előtt tette egyértelmű tanúbizonyságát annak, hogy még az államügyek viteléből való visszavonulásra vonatkozó akaratelhatározását is visszavonta. 1921 novemberében tehát már késő lett volna a három évvel korábbi, azóta többször tevőlegesen is visszavont lemondási „felajánlást” Magyarország részéről elfogadni.

Itt érdemes megjegyezni, hogy – amint arra épp Polner mutat rá – a magyar és az angol alkotmányjog is ismerte korábban a „hütlén elhagyás” útján, azaz ráutaló magatartással történő trónlemondást. Polner megfontolásra javasolta, hogy IV. Károly 1918. október végi „mulasztásait” (az országból való eltávozás, a kormány felmentése az esküje alól stb.) ekként is lehetne értékelni.⁵⁹ E körben egyrészt Báthory Gábor 1613. évi, Erdélyből történt eltávozására utalt, aminek alapján a kolozsvári országgyűlés „örökre búcsút vett” tőle, továbbá egy ismert angol precedensre, II. Jakab 1689. évi elmenekülésére is hivatkozott.⁶⁰ Utóbbi egy közelmúltban megjelent, VIII. Eduárd lemondásáról szóló tanulmány is precedensként említi: „egy uralkodó nemcsak formálisan, hanem tevőlegesen is lemondhat, amint az II. Jakab esetében történt”.⁶¹ Valójában azonban ez az okfejtés sem fér össze a király felelőtlenségének elvével, hiszen az ország „hütlén elhagyása” nem más, mint súlyos mulasztás, ebből pedig – a király akaratával ellentétesen – azt a következtetést levonni, hogy ő *de facto* lemondott, nem más volna, mint közjogi felelősségre vonás.⁶²

A trónfosztó törvény mindezek alapján nem értelmezhető másként, mint az 1920:1. tc. szerint a szuverenitás teljességével rendelkező nemzetgyűlés döntéseként, amelylyel – a lemondás politikai eszközökkel való kikényszerítése helyett, ahogy az például 1905-ben Norvégiában II. Oszkárral vagy 1936-ban Angliában VIII. Eduárddal történt – felmondta a királlyal kötött kontraktust, egyben hatályon kívül helyezte a *Pragmatica Sancti*ót is, anélkül, hogy a trón betöltéséről és örökléséről bármilyen módon rendelkezett volna. Szabó István szerint „a trónfosztó törvény érvényességét firtatni felesleges, az egy szabályosan elfogadott és kihirdetett törvény volt”, ő is felhívja ugyanakkor a figyelmet arra, hogy a (második) nemzetgyűlés által elfogadott felsőházi törvény (1926:22. tc.) indokolása szellemiségében ezzel ellentétes pozíciót foglalt el, hiszen a Habsburg-főhercegeknek a magyar királyi család tagjaként biztosított felsőházi tagságot, ami „egyenlő az 1921-es trónfosztó törvény negligálásával”.⁶³

Mindez azért is nagyon érdekes, mert emellett, hogy eleve vitatható, hogy a nemzetgyűlés szuverén döntési joga arra is kiterjedhetett, hogy a szintén szuverén uralkodót a hatalmától megfosssa,⁶⁴ az is erősen kétséges, hogy az 1921:47. tc. ténylegesen a nemzet képviselőinek szabad akaratát fejezte ki. Maga Horthy kormányzó írja emlékirataiban,

⁵⁹ Polner 1920. 198–199.

⁶⁰ Polner 1920. 199.

⁶¹ Twomey 2017. 46.

⁶² Szabó 2005. 521.

⁶³ Szabó 2005. 528.; Szabó 2005. 185–186.

⁶⁴ „A szent korona tanának s illetőleg abban az ú. n. népszuverenitás gondolatának kifejtett jelentése nem teszi a szent korona-tant tartalom nélküli formasággá, mint ezt egyesek tévesen hiszik. A nemzet nem detronizálhatja a királyt, nem veheti tőle vissza a királyi jogkört és nem gyakorolhatja ilyen módon – *interregnum* idején kívül – maga az egész törvényhozó hatalmat, illetve államhatalmat.” Tomcsányi 1940. 277.

hogy Károly visszatérése *casus belli* lett volna a környező országok számára.⁶⁵ Ugyanerre utal a törvény miniszteri indokolása is: „az országot fegyveres támadással fenyegetik”.⁶⁶ Mindezek alapján Buza László helytállóan állapította meg, hogy az 1921:47. tc. „valóságos iskolapéldája a kikényszerített akaratnyilvánításnak, annak a *vis absoluta*-nak, mely az általános jogelvek szerint minden jogi aktust érvénytelenné tesz”.⁶⁷

EPILOGUS – A KIRÁLY HALÁLA

Mielőtt összegeznénk megállapításainkat, szögezzük le: egy alkotmánytörténész aligha lehet más, mint legitimista, ahogy – Kmety Károly kivételével, akit már 1918 novemberében magával ragadott a reálpolitika sodrása (ami nem feltétlenül hiba, hiszen alkotmányjogásként éppen a közrend fenntartására alkalmas közhatalmi szervezet alátámasztását is tekinthette feladatának) – a korabeli közjogászok egész sora is legitimista volt. Ezen eszmei nyomvonalon haladva megállapíthatjuk, hogy

- IV. Károly nem mondott le a trónról;
- ha lemondott volna, ahhoz Magyarország nem járult hozzá (a Károlyi-kormány ezzel kapcsolatos nyilatkozatát ne tekintsük a történeti alkotmány szerint legitimnek);
- amikor hozzájárult volna (1921. november), IV. Károly már bizonyosan nem kívánt semmilyen lemondó nyilatkozatot fenntartani;⁶⁸
- az ekkor elfogadott 1921:47. tc. olyan, a király „méltatlanságára” utaló megállapítást tartalmaz, amely ellentmond a királyi felelőtlenség jogelvek;
- ráadásul külső fegyveres fenyegetés hatása alatt született, így emiatt is érvénytelen;
- ha pedig formálisan érvényes, akkor ugyanolyan „forradalmi” tett, mint a „népköz-társaság” 1918. évi kikiáltása, azaz a történeti alkotmányon kívüli közjogi megoldás.

Mindezek alapján arra a kérdésre, hogy történeti alkotmányunk értelmében meddig volt IV. Károly Magyarország királya, nem is adhatnánk más választ, minthogy 1922. április 1-jén, madeirai száműzetésében, spanyolnátha következtében⁶⁹ bekövetkezett haláláig. Ezen az 1921:47. tc. esetleges részérvényessége – a *Pragmatica Sanctio* hatályon kívül helyezése – sem változtat, az ugyanis csak a jövőre vonatkozó (virtuális), nem pedig az aktuális királyi jogokat szüntette volna meg.⁷⁰ Ha elfogadjuk, hogy a Habsburgok örökös királysága megszűnt, Horthy kormányzói tisztsége 1922. április 1-jétől *sui generis* államfői

⁶⁵ Horthy 1990. 153.

⁶⁶ *Nemzetgyűlési irományok*, 1920. XII. kötet. 44.

⁶⁷ Buza 1922. 119. Ugyanezt szó szerint („valóságos iskolapéldája a *vis absoluta* érvényesülésének”) átveszi: Bölöny 1933. 42.

⁶⁸ Miután Károlyt letartóztatták (ami egy király esetében önmagában is jogi nonszensz) és Tihanyba szállították, többször is megpróbálták vele lemondó nyilatkozatot aláírni, de ezt ő megtagadta. A történet elbeszélését lásd Sévillia 2009. 275–276.

⁶⁹ Dékány 2020.

⁷⁰ Szabó 2006. 188.

méltóságnak tekinthető.⁷¹ Az 1930-as években még fel lehetett vetni a *Pragmatica Sanctio* hatályban maradásának kérdését – Bölöny utalt is rá, hogy valójában Ottó főherceg a *rex haereditarius*⁷² –, azonban az 1946:1. tc. és az azóta született kartális alkotmányok Magyarország „jövendő államformáját” köztársaságként határozták meg, ami a királyi trón betöltésével kapcsolatos további okfejtéseket értelmetlenné teszi.

⁷¹ Képes 2020. 356.

⁷² Bölöny 1933. 37.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Ágoston Gábor – Oborni Teréz (2000): *A tizenhetedik század története*. Budapest, Pannonica Kiadó.
2. Bertényi Iván, ifj. (2016): IV. (Boldog) Károly. *Korunk*, 27. évf. 8. sz. 54–63.
3. Bölöny József (1933): *Királyi hatalom és kormányzói jogkör*. Budapest, Viktória Nyomda.
4. Bölöny József (1978): Sacra Regni Corona. *Történelmi Szemle*, 21. évf. 2. sz. 355–363. Online: http://real-j.mtak.hu/5731/1/TortenelmiSzemle_1978.pdf
5. Brauneder, Wilhelm (1994): *Oszták alkotmánytörténet napjainkig*. Ford. Kajtár István. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem.
6. Buza László (1922): A „trónfosztó törvény” értelme és jelentősége. *Magyar Jogi Szemle*, 3. évf. 2. sz. 118–120.
7. Csekey István (1916): *A magyar Pragmatica Sanctio írott eredetijéről*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
8. Csekey István (1917): *Magyar trónöröklési jog. Jogtörténelmi és közjogi tanulmány oklevélmellékletekkel*. Budapest, Athenaeum.
9. Csekey István (1943): *Magyarország alkotmánya*. Budapest, Renaissance Könyvkiadó.
10. Deák Ferenc (1865): *Adalék a magyar közjoghoz*. Pest, Pfeifer Ferdinánd.
11. Degré Alajos (1980): Az ellenállási jog története Magyarországon. *Jogtudományi Közlöny*, 35. évf. 6. sz. 366–371.
12. Dékány Szilveszter (2020): *Spanyolnátha Madeirán*. Habsburg Ottó Alapítvány. Online: <https://habsburgottoalapitvany.hu/spanyolnatha-madeiran-2/>
13. Egyed István (1920): Ideiglenes államfő. *Jogállam*, 19. évf. 3. sz. 96–102.
14. Ferdinandy Gejza (1895): *A királyi méltóság és hatalom Magyarországon*. Budapest, Kilián Frigyes.
15. Ferdinandy Gejza (1902): *Magyarország közjoga*. Budapest, Politzer Zsigmond és fia.
16. Horthy Miklós: *Emlékirataim*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1990.
17. Képes György (2020): A kormányzó. Királyhelyettes vagy de facto köztársasági elnök? In El Beheiri Nadja – Szabó István szerk.: *Viginti Quinque Annis II*. Budapest, Pázmány Press. 333–359.
18. Kmety Károly (1907): *A magyar közjog tankönyve*. 4., javított kiadás. Budapest, Politzer-féle Könyvkiadó Vállalat.
19. Kmety Károly (1921): *Véleményem a királykérdésben*. Budapest, Franklin Társulat.
20. Kmety Károly (1926): *Magyar közjog*. 6. kiadás. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata.
21. Liktör Zoltán Attila (2020): *Albert és Izabella – egy főhercegi pár Németalföldön (1598–1621). Egy spanyol adomány és a Pragmatica Sanctio összefüggései*. (Pázmány Law Working Papers 2020/3.) Budapest, PPKE.
22. Molnár Kálmán (1927): *A Szent Korona-tan kifejlődése és mai jelentősége*. Pécs, Dunántúli Egyetemi Nyomdája.
23. Molnár Kálmán (1929): *Magyar közjog*. 3. kiadás. Pécs, Danubia.

24. Pálffy Géza (2007): Magyarország két világbirodalom határán (1526–1711). In Romics Ignác főszerk.: *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 307–487.
25. Pálffy Géza (2009): *Győztes szabadságharc vagy egy sokféle sikert hozó felkelés? A magyar királysági rendek és Bocskai István mozzalma (1604–1608)*. Századok füzetek 3. Budapest, Magyar Történelmi Társulat.
26. Polner Ödön (1920): A trón megüresedésének és betöltésének kérdéséhez. *Magyar Jogi Szemle*, 1. évf. 4. sz. 193–205.
27. Schweitzer Gábor (2019): Vihar egy közjogi szakvélemény körül. *Állam- és Jogtudomány*, 60. évf. 3. sz. 59–77. Online: <https://jog.tk.hu/ajt-2019-3-4-fedlap>
28. Sévillia, Jean (2009): *Az utolsó császár és király. Habsburg Károly sikertelen államcsínye*. Budapest, Gabo Kiadó.
29. Szabó István (2005): Az 1921. évi trónfosztás közjogi jellegzetességei. In Béli Gábor – Kajtár István – Szekeres Róbert szerk.: *Jogtörténeti tanulmányok VIII*. Pécs, JPTE Állam- és Jogtudomány Kar. 519–529.
30. Szabó István (2006): A királyi trón betöltése körüli viták a két világháború között Magyarországon. *Iustum Aequum Salutare*, 2. évf. 1–2. sz. 171–189.
31. Szabó István (2010): *Ausztria államszervezete, 1918–1955*. Budapest, PPKÉ ÁJK.
32. Teszelszky, Kees (2009): *Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás*. Pannonhalma, Bencés Kiadó.
33. Tomcsányi Móric (1940): *Magyarország közjoga*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
34. Twomey, Ann (2017): Royal Succession, Abdication, and Regency in the Realms. *Review of Constitutional Studies*, 22. évf. 1. sz. 33–53.
35. Zsedényi Béla (1931): Molnár Kálmán Magyar közjoga. *Miskolci Jogászélet*, 7. évf. 1. sz. 1–9.

Képes György az ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének habilitált egyetemi docense. A jogi diploma megszerzése (1996) óta tanít az egyetemen, 2002 óta a tanszék másodállású, majd főállású munkatársa. PhD-fokozatát 2006-ban az USA alkotmányának 18–19. századi magyar politikai és közjogi gondolkodására gyakorolt hatásáról írt értekezésével szerezte meg. PhD-fokozatának megszerzését követően kiemelten foglalkozik a skandináv államok, elsősorban Dánia alkotmányfejlődésével, valamint az abszolút monarchia európai történetével. Kutatási területe még a magyar alkotmánytörténet tárgykörén belül az államfői jogkörök és az országgyűlési választójog fejlődése, a magyar jogtörténet területén a kereskedelmi jogi kodifikáció és a társasági jog története. 2018-ban a Debreceni Egyetemen habilitált doktori címet szerzett. Magyar, skandináv és amerikai alkotmánytörténeti, valamint magyar jogtörténeti témakörökben eddig több mint 100 publikációja jelent meg. Habilitációs monográfiáját az ELTE Eötvös Kiadó 2019-ben, *A Dán Királyság alkotmánytörténete a kezdetektől 1848-ig* címmel adta ki.

Tamás András

AZ UTOLSÓ INTERREGNUM

The Last Interregnum

Prof. Dr. Tamás András, professor emeritus, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, tamas.andras@uni-nke.hu

Az utolsó interregnum 1918. november 13-án kezdődött Magyarországon IV. Károly király közélettől visszavonulásával. November 12-én Ausztriában kikiáltották a köztársaságot, november 16-án, Budapesten a népköztársaságot. A trianoni békeszerződést 1921. július 26-án ratifikálták. A Magyar Királyság megfosztotta trónjától IV. Károlyt 1921-ben, új királyt nem választott. A Magyar Köztársaság 1946-ban alakult. Ennek az írásnak a tárgya az Isten, haza, király összefüggésnek néhány vonatkozása, a magyar királyság eltűnő erkölcsi öröksége.

KULCSSZAVAK:

Isten, egyház, haza, népesség, nemzet, kisebbség, király, Habsburgok

The last interregnum began on 13 November 1918 in Hungary with the withdrawal of King Charles IV from public life. On 12 November 1918, the Republic of Austria was proclaimed. On 16 November 1918 the Hungarian People's Republic was proclaimed in Budapest. The Hungarian Monarchy in 1921 dethroned King Charles IV and nobody was crowned. The Republic of Hungary was established in 1946. The author of this paper makes some remarks connected with religion, God, the Church, nation, minorities, the country, the king, the Habsburgs, the fading moral legacy of the Hungarian kingdom.

KEYWORDS:

God, the Church, the country, nation, population, minorities, king, Habsburgs

PRAEFATIO

Igazi *francia* lelemény a köztársaságok sorszámozása, bár ezt a megoldást királyságra még ők sem alkalmazzák, csak királyokra, elvégre sehol máshol nem volt annyi Lajos király, mint épp ott. Viszont ahány király, annyi interregnum – a királyok is halandók –, mégis közülük egy különösen nevezetes: az utolsó, az *interregnum ultimum*, amely a királyság végeként is érhető.

Magyarországon az utolsó – egyúttal a leghosszabb – interregnum a királyság megszűnésének előzménye volt; ha úgy vesszük 1918. november 13-tól 1944. október 16-ig tartott. Az interregnum nem államforma – annak ellenére, hogy az tulajdonképpen csak királyságban lehetséges –, hanem a *trónüresedés* helyzete, amelyben a királyságnak épp nincs királya. Ez különösebben nem minősít azon túl, hogy átmenetiséget jelent, és nem rendkívüli ritkaság. Nálunk egyébként 1944. október 16-a után is átmenetiség következett az államéletben: *ex lex*, ami a helyzet pejoratív megnevezése, és nem kötődik szorosan valamelyik államformához.

Az utolsó interregnum tényleges helyzetként és jogi értelemben véve is jól megismerhető és bőségesen tárgyal¹ – nem olyan, mint például a magyar őstörténet a honfoglalás előtt hatszáz évvel –, arról adatok, iratok, filmek, elemzések, magyarázatok egyaránt rendelkezésünkre állnak. Története ismert, magyarázata mégis sokféle. Ezekből bárki kiválaszthatja a neki tetsző változatot, amit szinte mindenki meg is tesz, ha érdekli a téma. Ahány szerző, annyi értékelés, kiváltképp ha írásuk csak *vélemény* vagy *vélekedés*, nyitva hagyva azt a kérdést, hogy az mennyiben tudomány és mennyiben individualizmus. Erről a témáról, ha nem is mindent, de *ami számít*, megírtak már, ide értve a pontosításokat és azok korrekcióit is. Ennek megfelelően itt nyilvánvalóan az következik, *ami nem számít*.²

DEUS

Mostanában – úgy tűnik – nemigen számít *Isten, haza és király*, különösen együtt, holott valaha együtt emlegették őket, kivéve például II. Rákóczi Ferencet, aki a király helyett és ellen a hazáért és a szabadságért küzdött: *Cum Deo pro patria et libertate*.

Ha bármi – azaz *minden* – megértésének létezik örökérvényű tartalma, akkor annak egyetemes mértéke teremtőjében lehet, változatlanul, tökéletesen, aki *ugyanaz* tegnap, ma és *mindörökre*. A mindig létezés abszolút (tökéletes) élet, tökéletes igazság, amelyekhez az örökkévaló vezetheti az embert – már amelyik ezt hagyja, vagy legalább felismeri –, mert az ember mindezzel ellentétben mulandó, tökéletlen, élete szüntelenül tovaszálló árnyék, de megőrizheti a *hitét* a megvilágosításban és az örök világosságban.

¹ A közelmúltból például Horváth 2020; Képes 2020; Salamon 2020; Schweitzer 2020; Szabó 2020.

² Műfaja széljegyzet (*verba margini ascripta*), azaz a jobb megoldás. Mint ismeretes, bizonyos életkor elérése után jó, ha valaki ír egy szakkönyvet, jobb, ha inkább széljegyzetet ír, és a legjobb, ha semmit sem ír. Újabb kutatások szerint az életkorra utalás többnyire el is hagyható.

Isten megismerésében, tiszteletében, szolgálatában a vallás (*religio*) segít, a katolicizmus, vagyis a római katolikus egyház (*ecclesia*), amely egyetemes – nem egyetlen nép vagy állam vallása és egyháza –, folyamatosan a mai napig és utána is.

Magyarországon az 1000-ban trónra lépő első királytól, I. Szent Istvántól 1918-ig 55 király uralkodott, valamennyi katolikus, *rex apostolicus*. A keresztény hitre térítés korábban kezdődött, Géza fejedelem idején, mindkét liturgia ismeretében. Az egyházszakadás 1054-ben elválasztotta a nyugati (*római katolikus*) egyházat a keleti (*ortodox*) egyháztól.³ A magyar király akkor I. András volt, akit nem a *szkhiszma*, hanem a kereszténység elleni pogány-lázadások foglalkoztattak. A katolikus hit és egyház megerősítése I. Szent László uralkodása idején (1077–1095) történt, az ortodox egyház háttérbe szorítása vagy üldözése nélkül.

A királyság folyamatosan együttműködött az egyházzal, amely szinte magától értetődően segítette elő az ország életét szóval és tettel. A szó a latin nyelv, nemcsak a liturgia és teológia, hanem az oklevelek, a törvények, a történelemírás, az irodalom, az egész írásbeliség latin nyelvű Európában is; a hit és a tudás közvetítője megközelítőleg a 18. század elejéig. Nálunk valamivel tovább élt: az 1800-as években kezdte felváltani a magyar⁴ az igazgatásban, a bírászkodásban, az oktatásban. Az egyházi szervezés, igazgatás, birtokosság, bírászkodás kezdetől nem azonos a királyival, és később sem oldódik fel egyik a másikban. Például a próbát (istenítélet) alkalmazó bírászkodásban klerikusok részvétele 1279-től tilos. Az egyházi bíróságok nem királyi bíróságok, ám nem csak klerikusok ügyeivel foglalkoztak, például házassági pereket is tárgyaltak. Ugyanakkor bármely bíróság előtt az *eskü* eljárás jogi és szakrális természetű, feltehetően mindenki hisz benne, az esküszegés viszont egyházi bírósági hatáskörbe tartozott.

A keresztény *hit* akkori erejének tulajdonítható bizonyára, hogy a török uralom idején (1541–1686) viszonylag kevesen tértek át *muszlim* (iszlamita) hitre, ámbár nyilvánvaló, hogy a lakosságot gyorsabban sikerült elpusztítani, mint az iszlám számukra előnyös tulajdonságairól meggyőzni. A katolikus egyház gyengülését mutatják a változtatási vagy megújítási mozgalmak Husz Jánostól (művének címe: *De ecclesia*) a protestáns vallási *reformációig*; mindegyik hitbéli elbizonytalanodás, egyfajta kételkedés a hívő közösség tagjai és vallási vezetőik közötti ellentétek alapján, ami magabiztosnak tűnő korrekciókhoz vezet. Hasonló magabiztossággal a reformátorok eretneknek (*haereticus*) minősíthetők, ami meg is történt 1523-ban. Már csak a reformáció hiányzott akkor Magyarországnak, nem sokkal a Dózsa-parasztlázadás után és a mohácsi vész előtt. Luther híveit fej- és jószágvesztésre találták méltónak, majd az 1525. évi IV. tc. szerint máglyahalálra, annál is inkább, mert Luther a Német Birodalom rendjeit lebeszélte Magyarország megsegítéséről a törökök ellen.⁵

³ A római katolikus és az ortodox egyházak egyaránt a *Szentírás* alapján állnak, vannak szentjeik, bűnnek minősítik az istentelenséget (*asebeia*) az igazságtalanságot (*adikia*), a törvényellenességet (*anomia*). A papi nőtlenség (*caelibatus*) csak katolikus követelmény. Közel ezer év alatt nem közeledtek egymáshoz annyira, hogy egyesítésükre egyhamar számítani lehetne. 1965-ben a pápa és a pátriárka visszavonta a kölcsönös kiátkozást.

⁴ 1836. évi III. tc., 1844. évi II. tc. Előtte a magyar és a latin nyelv együtt kötelező; 1805. évi IV. tc.

⁵ Kovachich József Miklós: *Sylloge Decretorum comitialium inlyti regni Hungariae* (Pest, 1818.) I-II. c. művére hivatkozással Erdélyi 1942. 299.

Ugyanekkor Svédországban és Angliában királyok reformálják államukban az egyházat: I. Gusztáv Svédországban 1527-ben, VIII. Henrik Angliában 1534-ben elszakad a római pápa által irányított katolikus egyháztól, királyságában azt felszámolja, vagyonát elkobozza, országában önálló egyháza világi vezetője lesz. Nálunk 1556-ban – finoman említve –, egyházi javakat szekularizál az erdélyi fejedelem.

Laikus számára a reformáció újabb egyházszakadásnak tűnhet, amely *vallásháborúval* és *ellenreformációval* folytatódik, vagyis a harmincéves háborúval, az azt záró vesztfáliai békével 1648-ban (ugyanez holland időszámítás szerint a 80 éves háború vége). Az Erdélyi Fejedelemség akkor protestáns, a királyi Magyarország katolikus; ott a tordai országgyűlés (1568) szerint az elismert vallásoknak vallásszabadság, itt ellenreformáció, de máglyahalállal fenyegetettség nélkül, majd 1606 után vallásszabadság. A keresztények hite megvan, ám bizonyos hittételekben nincs egyetértés. A felvilágosodás (*Aufklärung*) angol, francia és német változata majd ezt is tisztázza azzal a módszerrel, hogy a hitet és a tudást nem kell összekapcsolni; ha a tudás alapja az emberi tapasztalati megismerés. Voltaire a nagy szellemeskedő minden előtt az egyház (*l'infâme*) ellen küzdött, bár szerinte Isten, ha nem lenne, ki kellene találni. A francia forradalomban⁶ ezt a szellemességet is egyszerűsítették nyílt ateizmusra, talán úgy, hogy Isten, ha lenne, akkor is el kellene felejteni.

Magyarországon az utolsó interregnum idején a *vallásszabadságot* az 1868. évi LIII. tc. és az 1895. évi XLIII. tc. rendezte. Az állampolgárok hívők valamennyire, az ateisták száma jelentéktelen. Az istenhitet, vallásosságot, egyház iránti bizalmat egyaránt gyengítette az ateizmus, az anarchizmus, a marxizmus és az 1914-ben kezdődő világháború nagyipari öldöklései. Szinte valamennyi politikai jellegű szerveződés egyik célja az állam és az egyház elválasztása, egyúttal quasi diszkreditálva az Istenben való hitet. Az „elválasztás” egyébként mindenhol és mindenkor mást jelent. Például a francia megoldás már a világháború előtt az egyház kultuszegyesületté minősítése, a templomok, egyházi épületek államosítása állítólag azért, hogy fenntartásuk az állami költségvetésből történhessen, mintha e nélkül az állam nem támogathatná az egyházi ingatlanok fenntartását. Szovjetország viszont kezdettől deklarálta, hogy bárki bármilyen vallást követhet, vagy jogában áll vallás nélkül élni (ez utóbbi volt tanácsos a tanácsrendszerben), vallásos hit helyett politikai eszmét preferálva. Az egyház vagyonát államosították, egy részét egyházi használatba adták, nagy részét pedig az állam hasznosította a legkülönbözőbb célokra. Nálunk ennek mintájára a Tanácsköztársaság idején intézkedtek, az akkori Liquidáló Hivatal útján.

PATRIA

Az ország lakossága folyamatosan változik. A népesség olykor nagymértékben csökkent, nem csak a tatárjárás és a török hódoltság idején. A betelepülő besenyők, jászok és kunok

⁶ A francia forradalmat nálunk elég sokan lelkesen értelmezték. Ezzel szemben, pl. Thomas Carlyle szerint Isten büntetése volt a királyi család és a nemesség mértéktelen önzése és mérhetetlen ostobasága miatt, lásd Carlyle 1837.

beolvadtak a magyarságba, nyelvüket elveszítették, az erdélyi és szepesi szászok nem annyira. A későbbi telepések, betelepítettek, például a svábok, bajorok, szlovákok, románok, szerbek egy része igen, más része nem. A *betelepítés* országosan Habsburg tervezés szerint folyt, ritkán csak földbirtokosi elképzelésnek megfelelően. A *betelepülést* (bevándorlás) elősegítette a török és az orosz birodalom expanziója, a határok nyugat és észak felé több száz kilométerrel áthelyezése, az elvándorlás görög, bolgár, szerb, moldáv, havasalföldi területekről. Kezdetből más volt a horvátok helyzete. Mint társország, közjogi értelemben is speciális Horvátország; lakossága túlnyomó többségben horvát és katolikus, bár mások is éltek ott – talán még szerbek is, de bosnyákok a török idők előtt aligha –, miként horvátok sem kizárólag itt laktak. A hazai rendek, illetőleg társadalmi osztályok mindegyikében jelen voltak, a főuraktól az egészen szegény emberekig: autonómiájuk nyilvánvaló.⁷

Más jellegű politikai-közigazgatási önállóság a *szász székeké*, és ettől is különbözött a *székely székek* önállósága; ezek az egységes megyerendszerbe szervezéssel 1876–77-ben szűntek meg. A megyerendszer igen sokáig nemesi önkormányzat, a szabad királyi városoké pedig (*civitatenses*) a polgárságé. Városi privilégiumot és nemességet a király adhatott, belső földieknek, ám ezt a királyok sokszor figyelmen kívül hagyták (vagy előbb honosították, majd hamarosan nemesi rangra emelték a kedvezményezettet). Az örökös főrendiházi tagságra jogosult családok (hercegek, grófok és bárók) névjegyzékét törvény állapította meg (például az 1647. évi *CLV. tc.* vagy az 1885. évi *VII. tc.* – mindkettő hatályos az utolsó interregnum kezdetekor).

Az ország *területe* az államalapítástól kezdve többször változott. A török hódítás eredményeként három részre osztott ország – királyi Magyarország, Erdély, török hódoltság – 150 éves állapot, amely ugyanennyi idővel megtoldható Erdélyt illetően: 1540-től 1690-ig önálló fejedelemiség, 1690-től 1867-ig a Habsburg Császárság önálló tartománya. Az 1848-as országegyesítés – az 1848. évi *VII. tc.* és az erdélyi 1848. évi *I. tc.* – az 1867-es kiegyezéssel és az 1868. évi *XLIII.* törvénycikkkel valósult meg. Ekkor az ország területe hozzávetőlegesen akkora, mint az Árpád-házi királyok idején. Az I. világháború után ezt „történeti Magyarországnak” vagy „Nagy Magyarország”-nak mondjuk, korábban nem (a *Magna Hungaria* nem ezt jelentette). Némi egyszerűsítéssel az ország területi kiterjedése ezer évig ugyan, eltekintve a mohácsi vész után következő területi *quasi „interregnum”*-tól, amikor a *regnum* egésze nem a *rex-é* (1541–1686), vagy az övé, de azt nem a *regnum* (Magyarország) részeként uralja (1690–1867). Hasonló visszacsatolási művelet volt például a bánági határvidék újrendezése (1873. évi *XXVII. tc.*). Az ország lakosságát és területét egyaránt lényegesen csökkentette a trianoni békeszerződés, amerikai–francia módra,⁸ a szomszédos országok nagy örömeire, amelyen

⁷ Például az 1741. évi *LXI. tc.* bevezetője szerint Dalmát-Horvát és Szlavónország bennszülött fiai egyházi és világi hivatalok tekintetében a magyarok nevében bennfoglalva értendőek. Az 1868. évi *XXX. tc.* 56. §-a szerint Horvát-Szlavónország területén a törvényhozás, a közigazgatás és a törvénykezés nyelve a horvát. Ugyanakkor az 1868. évi *XLIV. tc.* szerint a hazai törvényeket magyar nyelven alkotják, de az országban lakó minden más nemzetiség nyelvén is hiteles fordításban kiadandók.

⁸ Woodrow Wilson, az USA 28. elnöke – egyesek szerint jobb lett volna, ha édesapja hivatásánál, a prédikátorságnál marad – kongresszusi üzenetében hirdette meg a *népek önmendelkezési jogának* elvét 1918. január 8-án (amely egyébként az USA történetében eddig még nem érvényesült). Előtte, 1917. január 22-én a világháborút

nem sokat lehetett tovább rontani a II. világháború utáni párizsi békeszerződéssel, de az is megtörtént, némi területcsökkentéssel és a lakosságcserekkkel.

REX

A királyok Isten hűséges szolgálói, Isten kegyelméből (*Dei gratia*) uralkodnak, de nem Isten nevében; hatalmuk Istentől, a törvényeké a királytól ered (*A Deo rex, a rege lex*). A királyok hatalma, tekintélye, tisztelete saját országukban nélkülözhetetlen, és ennek alapján máshol is alapjában elvárható. Mindezt Európában mindig helytől és időtől függően másképp értelmezik. A királyságnak több változata van az *abszolutista* és a *jelképes* királyság között. Működésének szabályai a kornak megfelelően kidolgozottak, de nincs közöttük olyan, amely azt állapítaná meg, hogy egy királyság hogyan szüntethető meg; *elvileg* ugyanis jogszerűen megszüntethetetlen. Arra nincs jogszabály, ami majdnem ugyanaz, hogy egy országot hogyan lehet jogszerűen megszüntetni. Ennek ellenére mindkettőre vannak ismert kivitelezési formák, akár részleges, akár teljes átalakítással, és a kezdetekben kétséges jogi magyarázatokkal.

Ami a magyar királyokat illeti, az utolsó interregnum előtt közel négyszáz évig – vagyis 1526-tól 1918-ig – Habsburgok; 17 király, legtöbb közülük egyáltalán nem tud magyarul, székhelyük pedig egyiknek sem Magyarország területén van, holott már az 1547. évi VI. tc. előírta, hogy a király az idő nagyobb részén át Magyarországon lakjék. Az országnak korábban már volt Habsburg uralkodója, Albert (1438–1439) és fia, V. László (1446–1457). E két király közötti időben I. Ulászló, aki eltűnt a várnai csatában⁹ – ott Hunyadi János nem győzött a törökök ellen – különös interregnumot hagyva maga után. A Habsburg, illetőleg Habsburg–Lotharingiai-házi (*Domus Austriaca*) királyok egységes birodalmat építettek volna osztrák fennhatósággal – mintha Mohácsnál ők győztek volna, holott a közéletben sem jártak –, ami itt nem volt igazán sikeres, kitartó törekvéseik ellenére sem. Inkább *kölcsönös tévedés*; magyar részről Ausztria uralkodóját magyar királynak képzelni, mintha perszonálunió lenne, Habsburg részről mintha legyőzött ország bekebelezéseként lenne kezelhető. A magyar politikai-katonai elitet (az *insurrectio* és *rendiség* idején) kicserélni, az országgyűlést úgy átalakítani, hogy az teljesen német (osztrák) birodalmi

illetően a *győzelem nélküli béke* eszméjét fejtette ki, nehogy a harcban álló felek egymással méltatlanul elbánjanak. A háború elején az USA *semlegességét* hirdette meg, 1917 áprilisában mégis kénytelen volt hadat üzeni Németországnak. Wilson 14 pontját többféleképpen értelmezték. A 10. pont szerint: „*The people of Austria-Hungary, whose place among the nations we wish to see safeguarded and assured, should be accorded the freest opportunity to autonomous development.*” Mit jelent az autonóm fejlődés? Lehet, hogy az elnök arra gondolt, hogy a Monarchia börtönéből mindenkit ki kell szabadítani, és abból még Magyarországnak is adni kell egy önálló részt. Egy önálló részt Magyarországból Ausztria önmagának természetesen elsőként biztosított 1919. szeptember 10-én a maga békeszerződésével. Wilson a béketárgyalások során tapasztalta, hogy a franciák és a többi győztesek másképpen értelmezik a békekötést, mint ő, szó sincs méltányosságról, ésszerűségről, elment a kedve az egészről, és hazatért az USA-ba.

⁹ Fél év múlva az országgyűlés döntése az, hogy ha a király fél éven belül nem tér vissza, illetőleg róla nem kapnak biztos hírt, akkor mást ismernek el igazi és törvényes királynak. Erdélyi 1942. 142.

szellemiségű legyen, nem sikerült. Ezen a téren nagy igyekezettel járt el például II. József, aki csak 10 évig uralkodó (1780–1790) és reformer, majd mindent visszavonni kényszerült. II. József a magyar országgyűlésben legnagyobb sikerét igen fiatalon érte el, anyja, Mária Terézia kezében felsírva, amikor ott a nemzet nevezetes *vitam et sanguinem* közfelkiáltása elhangzott. 1765-től anyja mellett társuralkodó, ami meglehetősen ritka *status*, még ritkább a kalapos király. Közismert, hogy azért nem koronáztatta meg magát, mert a magyar királyi esküt nem akarta megszegni, de megtartani sem. Nem lehetett túlzottan vallásos,¹⁰ ami európai királyoknál azért nem szokásos akkor.

Az utolsó három magyar király nem közeli rokonok. V. Ferdinánd 1835-től 1848-ig uralkodó, aki nem kormányoz, azt helyette államkonferencia gyakorolja. Ő császári és apostoli királyi Felsége V. Ferdinánd¹¹ 1848-ik évi december hava 2-ik napján a trónról – főséges császári királyi főherceg Ferenc Károly pedig ugyanakkor a trónöröklésről, amely Ő császári és apostoli királyi Felsége V. Ferdinánd után az 1723. évi I. és II. tc. értelmében Őt illette volna, lemondván; e két lemondás az ország részéről utólagosan becikkelyeztetik – az 1867. évi III. tc. szerint. Nem siették el: *potius sero, quam nunquam*, bár az akkor hatályos 1790. évi III. tc. értelmében koronázni fél éven belül kell. A jövőre nézve a kiegyezéskori törvény előírta, hogy minden ezentúl bekövetkezhető trónlemondás Magyarország külön értesítettése mellett s alkotmányos hozzájárulásával történjék (1867. évi III. tc. 3. §). Előre látták a jövőt!

Ferenc József¹² uralkodása felemás. Első fele királyi diktatúra, amelyet a történészek *neabszolutizmusnak* neveznek, a második fele 1867-től nyilvánvalóan 1914-ig „*boldog békeidők*”, utólag szemlélve. Ennek az abszolutizmusnak az újdonsága, hogy a király törvényesen még meg sem szerezte magyar királyi státuszát, máris uralkodik önkényesen. A boldog békeidők háborúja pedig a Balkánon folyt.¹³ Az 1848 decembere és 1867 közötti időszakot nem szokás interregnumként értelmezni nálunk, érthetetlen lojalitásból, és Ausztriában sem, érthető önelégültségből vagy magabiztosságból, továbbá mert ausztriai császársága megszerzésének törvényes feltételei nem a magyar jog szerint állapíthatók meg.

¹⁰ Erre utal, hogy a budai várban a frissen elkészült karmelita kolostort kávéházzá alakíttatta át, a karmelita rend egyidejű feloszlásával. 220 év elteltével a kolostor felújítva, „karmelita” felirattal miniszterelnöki hivatal, pillanatnyilag karmeliták nélkül.

¹¹ A korabeli képeken Ő Felsége vízfejűnek látszik, és ténylegesen epilepsziás volt, ami nem elmebetegség, miként azt róla némelyek híresztelték. Egyáltalán nem ragaszkodott ahhoz, hogy király és császár legyen. Az 1848-as áprilisi törvényeket ő szentesítette. 1849-től Prágában élt, és ott is halt meg 1875-ben. Ha a király elmebeteg, nyilvánvalóan alkalmatlan az uralkodásra. Nem elméleti kérdés, például Bajorország királya Ottó (1848–1916) elmebeteg volt, majd bátyja II. Lajos (1845–1886), a muzikális (*Der Verrückte König Ludwig*) is.

¹² Ferenc József (1830–1916) fegyelmezett, határozott, katonás és vallásos uralkodó volt a történészek szerint. Az állam szempontjából alig van jelentősége, hogy akár balszerencésnek is mondható. Háborúban véréseget szenvedett, vagy politikailag került hátrányos helyzetbe (Itália). Öccsét, Miklóst a mexikói forradalomban kivégezték (1867). Feleségét, Erzsébet királynőt anarchista ölte meg (1898) Genfben. A fia, Rudolf halála (1889) után trónörökössé vált Ferenc Ferdinándot lelőtték. A következő trónörökös IV. Károly, az utolsó magyar király.

¹³ Bosznia-Hercegovina anektálása a korábbi magyar ősi kötelékekre hivatkozással és a Habsburg-trónöröklés rendjének hatályba léptetése értelmezhető a törökök elleni felszabadításnak is (1879. évi VIII. tc a berlini szerződés becikkelyezéséről és az 1880. évi VI. tc.), de akár terjeszkedésnek, területszerzésnek, ahogy a szerbek gondolták, mert ők is ezt szerették volna megtenni.

Ferenc József – bár megfelelő szinten tudott magyarul – úgy magyar király, mint a többi Habsburg, vagyis amit tesz vagy nem tesz, legalább annyira fontos, hogy megnyerő vagy legalább elfogadható legyen mind az *osztrákoknak*, mind a magyaroknak, persze csak a kiegyezéstől, mert előtte Magyarországgal háborúzott is. Mégis, minden hatalom a mindentudás nélkül nem mindenre jó. Kérdés, hogy volt-e értelme a neoabszolutizmusnak, ha az kiegyezéssel végződött. Ő királyi Felségét ez aligha foglalkoztatta.

IV. Károly (1887–1922) trónörökös Ferenc Ferdinánd halála után lett osztrák császár és 1916. december 30-tól magyar király (1917. évi II. tc.), nagyon nehéz időben – a világháború közepétől, s az uralkodásra nem eléggé felkészítve. Naiv király lehetett tetteiből (kísérleteiből) ítélve, igazolásul háromra érdemes utalni. A háborúból való *kilépési kísérlete* (Sixtus-levél és a titkos tárgyalások) nem tetszett sem Németországban, sem Ausztriában. Talányos kísérletező *lemondása* nehezen értelmezhető, miként mindkét *trónvisszaszerzési kísérlete* is. A háborús zavaros helyzetben lehet, hogy kevésbé ismerték¹⁴ az országban, és ő is inkább Csehországot ismerhette, semmint Magyarországot. Horatius szerint „*beatus ille qui procul negotiis*”, és ezúttal a költőnek igaza volt, de csak végül: IV. Károlyt 2004. október 3-án boldognak nyilvánították Vatikánban.

A háborúból való *kilépés* mint cél a király részéről észszerű, erkölcsös és tisztességes elképzelés volt; a kivitelezési kísérlet nem feltétlenül, ám minden tekintetben *laikus*. Hozzájárulhatott a *lemondás* elhatározásához, amelyet már kényszerhelyzet erősített meg nyilvánvalóként. A nem szabályszerű lemondás után viszont az vált nyilvánvalóvá, hogy a lemondás *sem* megoldás. A király maga sem lehetett elégedett saját döntésével, mert azt megváltoztatta, és *visszatért* kétszer is – 1921 márciusában és októberében –, holott elég régi elv szerint lemondott jogot nem lehet *visszaszerezni* (*ad iura renunciata non datur regressus*). Erre bizonyára biztatták hívei az ország nyugati feléből, az ottani papság, és elfogadhatónak tarthatta mindenki más, aki az első – talán még nem is igazi – népköztársaság szellem- és jellemóriásai, majd az első, igazi, töről metszett tanácsköztársaság után bárki másnak örült volna, még egy Habsburg-királynak is. Akkor – a magyar történelem e mélypontja után – már hatályos volt az 1920. évi I. tc., amely tényként kezelte a király uralkodói jogai gyakorlásáról lemondását, a második „királypuccs” idején a trianoni békeszerződés (1920. évi XXXIII. tc.) is hatályos, és közismert, hogy a győztes hatalmak és a szomszédos országok a király visszatérését ellenzik (*casus belli*).

Válaszként okszerűen következett 1921. november 6-án a *trónfosztás* (1921. évi XLVII. tc.), és nem következett az interregnum megszűnése, mert a törvénycikk 3. §-a szerint „a nemzet

¹⁴ 1918 októberében egy császári királyi kamarás Temesvárról levélben kérdezi gr. Károlyi Mihálytól: „Itt az a beszéd, hogy a király sokat részegeskedik és sokat jár Gombaszögi Fridához és olyan dolgokat cselekszik, amely nem egy uralkodóhoz illik? Nem tudom mi igaz ebből...” Gecsenyi–Máthé 2008. 372. Károlyi gróf választát nem ismerjük. A kötet vonatkozó sejtelmes lábjegyzete szerint IV. Károly Gombaszögi *Ellával* folytatott viszonyt ellenőrizhetetlen pletykák szerint. A boldoggá avatási eljárásban azért ezt is ellenőrizhették. Ezzel szemben II. Károly román király, szintén 1914-től trónörökös, kétszer házasodott, majd csakugyan botrányos viszonyt folytatott Magda Lupescu zsidó kalandornővel, ezért kénytelen volt trónöröklési jogáról lemondani. 1930-ban mégis király lett; 1940-ben fia, Mihály javára lemondott, Portugáliába távozott. 1947-ben feleségül vette Magda Lupescut: *omnia vincit amor*, ha nem is mindig királyi módon.

a királyság ősi államformáját változatlanul fenntartja, de a királyi szék betöltését későbbi időre halasztja és utasítja a minisztériumot, hogy eziránt arra alkalmas időben javaslatot tegyen”.¹⁵ Ezzel egyúttal *közjogi provizórium* tartósult, amellyel többek között több munkájában foglalkozott Molnár Kálmán (1881–1961) professzor, amíg hagyták.

FINIS

A 19. században és a 20. század elején több királyság alakult, korábban megszüntetett királyság vagy fejedelemség utódaként, amelyek ma már nem léteznek (például albán, bolgár, görög, román, szerb-horvát-szlovén). Az I. világháború következtében négy birodalom megszűnt (német, orosz, osztrák–magyar, török). A ma létező királyságok egy része protestáns. A 20. században a királyságok a diktatórikus kormányzást nem tudták kizárni vagy korlátozni (például Olaszország, Norvégia). A mai európai királyságok kormányzása olyan, mint a köztársaságoké, a királyi tevékenység abban jelképes.¹⁶

Magyarországon a közel ezeréves királyságot köztársaság váltotta fel, amely még százéves sincs. Ami *akkor* számított, *most* nem biztos, hogy még mindig számít, de ha mégis, akkor biztos, hogy *másképpen*. A Magyar Királyság *eltűnő öröksége* egyelőre, hogy Istenben hinni nem tilos, de a *vallás* magánügy. Az utolsó magyar király idején az elismert felekezetek száma jóval harminc alatt volt, ez jelenleg háromszáznál is több, de lehet, hogy a jövő az ahány ház, annyi egyház elve lesz. Az ország *területe* legfeljebb egyharmada az akkorinak, amelyen a *nemzetiségek* fajtái azóta megkétszereződtek, önkormányzati jogosultságuk 1993 óta szabályozott (1993. évi LXXVII. törvény). Szinte korlátlanul növelhető sokszínűségük a jelenlegi *migráció* támogatásával. A nemzet és a nemzetállam fenntarthatósága kétséges. Kétségtelen, hogy király nincs, bizonytalan, hogy meddig maradhat meg történelemként az emlékezésben.

¹⁵ A törvény IV. Károlyt és a Habsburg-házat a *trónöröklésből* kizárta. Elvileg ez nem jelenti a választhatóság kizárását is. A legitimisták jelöltje *Habsburg Ottó* főherceg (1912–2011), a szabad királyválasztóké *Albrecht főherceg* (1897–1955) volt, aki 1931-ben lemondott Ottó javára. Egyaránt kifogástalanul beszéltek magyarul, állampolgárságuk, született rangjuk megfelelő. Királyt választani nem egészen úgy lehet, mint egy képviselőt, vagy egy sportklub elnökét, és nincs „pártkirály” sem. Használható hazai minta ehhez nem volt, csak igen régi, a más európai országokéi pedig ahány, annyiféle. Nem az eljárás tisztázatlansága miatt maradt el a királyi szék betöltése. A minisztérium (kormány) a nemzetnek (országgyűlés) nem tett javaslatot, az arra alkalmas időt még nem tartotta elérkezettnek; úgy tűnik, hogy az országgyűlés sem. A törvényt az 1946. évi I. tc. 19. §-a hatályon kívül helyezte.

¹⁶ Hozzávetőlegesen *ugyanaz* volt jellemző az 1920–1930-as években is, amikor olyan kifogástalan szerzők, mint például Csekey István, Polner Ödön, Búza László azt kifogásolták, hogy a magyar királyság miért olyan, mint egy köztársaság, vagy valami hasonlót találtak említésre méltónak. Ma is sokan beérik az akkori magyarázatok valamelyikével, mintha ez tisztán államjogi kérdés lett volna akkor, vagy most is az lenne. Egy jogi rendezés – különösen egy békeszerződés – lehet olyan is, amely újabb rendezetlenséget, ellenállást tartósít, vagy újonnan létesít. A magyar királyságot a *két háború között a trianoni békeszerződés tarthatatlansága* tartotta fenn.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Carlyle, Thomas (1837): *The French Revolution*. I–III. Online: <https://doi.org/10.1093/oseo/instance.00266991>
2. Erdélyi László (1942): *Magyarország törvényei Szent Istvántól Mohácsig*. Budapest, Eggenberger.
3. Geccsényi Lajos – Máthé Gábor (2008): *Sub clausula 1920–1947*. Budapest.
4. Horváth Attila (2020): A történeti alkotmány és a Szent Korona-tan. In El Beheiri Nadja – Szabó István szerk.: *Viginti quinque annis II. Emlékkonferencia Zlinszky János tiszteletére, a PPKE JÁK 25. jubileumi tanévében*. Budapest, Pázmány Press. 303–331.
5. Képes György (2020): A kormányzó. In El Beheiri Nadja – Szabó István szerk.: *Viginti quinque annis II. Emlékkonferencia Zlinszky János tiszteletére, a PPKE JÁK 25. jubileumi tanévében*. Budapest, Pázmány Press. 333–359.
6. Kovachich József Miklós (1818): *Sylloge Decretorum comitialium incltyti regni Hungariae*. Pest.
7. Salamon László (2020): Az 1920/22. évi nemzetgyűlés alkotmányos legitimációja. In El Beheiri Nadja – Szabó István szerk.: *Viginti quinque annis II. Emlékkonferencia Zlinszky János tiszteletére, a PPKE JÁK 25. jubileumi tanévében*. Budapest, Pázmány Press. 387–396.
8. Schweitzer Gábor (2020): A Magyar Szemle vitacikkei a kormányzói jogkör kiterjesztéséről (1937). In El Beheiri Nadja – Szabó István szerk.: *Viginti quinque annis II. Emlékkonferencia Zlinszky János tiszteletére, a PPKE JÁK 25. jubileumi tanévében*. Budapest, Pázmány Press. 397–417.
9. Szabó István (2020): A tradicionális államforma. In El Beheiri Nadja – Szabó István szerk.: *Viginti quinque annis II. Emlékkonferencia Zlinszky János tiszteletére, a PPKE JÁK 25. jubileumi tanévében*. Budapest, Pázmány Press. 419–426.

Tamás András professor emeritus a Nemzeti Közszerzői Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Karán. 1964-től 1970-ig bíróságokon dolgozott, 1981-ig az IM Törvényelőkészítő Főosztályán, majd 1986-ig a Minisztertanács Titkárságának Jogi Főosztályán. 1986-tól 2004-ig a Magyar Tudományos Akadémia Doktori Tanácsának titkárságvezetője, 1974-ben kandidátus, 1990-ben az állam- és jogtudomány akadémiai doktora. 1976-tól egyetemi oktató, 1991-től egyetemi tanár, 2012-től prof. emeritus.

Bathó Gábor

V. FERDINÁND LEMONDÁSÁNAK TÖRVÉNYESSÉGE ÉS TÖRVÉNYESÍTÉSE

The Legality and Legitimacy of the Abdication of Ferdinand V

Dr. Bathó Gábor, adjunktus, Nemzeti Közszerológiai Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Állam- és Jogtörténeti Tanszék, batho.gabor@uni-nke.hu

V. Ferdinánd császár és király lemondásának körülményei, annak magyar közjogi megítélése és következményei ismertek. Az uralkodóház és a birodalom külső és belső körülményeinek értékelése, esetleges újraértékelése elvezethetnek bennünket ahhoz a gondolathoz, hogy V. Ferdinánd lemondása körül hiányzott az önkéntesség, nem az uralkodó akarata érvényesült. Erre tekintettel a lemondás másként, akár trónfosztásként is értékelhető.

KULCSSZAVAK:

V. Ferdinánd, magyar közjogi hagyomány, lemondás a trónról, trónfosztás

The circumstances of the abdication of emperor and king Ferdinand V, its assessment and consequences in Hungarian public law are known. The evaluation and possible re-evaluation of the external and internal circumstances of the ruling house and the empire can lead us to the idea that there was a lack of voluntariness in connection with the abdication of Ferdinand V, and that the will of the ruler did not prevail. In view of this, the abdication can be evaluated differently, even as a dethronement.

KEYWORDS:

Ferdinand V, Hungarian public law tradition, abdication, dethronement

„Igaz-e, királyom,
Amit mondogatnak?
Nálad híre sincs a
Szabadakaratnak.”¹

V. FERDINÁND

Petőfi V. Ferdinánd uralkodásának vége tekintetében is bölcsen előrelátónak bizonyult. A fentebb idézett, *V. Ferdinándhoz* címet viselő rövid verse egyértelműen utal arra, hogy a császárt és királyt uralkodásában nem jellemzi a szabad akarat, uralkodása nem saját akaratelhatározásán alapul, erős befolyás alatt áll. Ez is köztudott, mindenki ismeri Metternich tevékenységét. E tanulmány ehhez a helyzethez szolgál adalékokkal V. Ferdinánd trónról való lemondásának tükrében.

V. Ferdinánd császár és király lemondásának legtöbb körülménye tudott; közzismert, hogy a magyar közjogi hagyomány által megkívánt feltételek hiányoztak az uralkodóváltáshoz. Azonban arról a kérdéstről gyakran megfélekedünk, hogy az uralkodó számára a környezetének adottságai lehetővé tették-e, hogy a trónról való lemondás mint döntés jelentőségét és következményeit megértse, átlássa, felismerje. Testi és szellemi képességeivel kapcsolatban sok megmosolyogtató és néhány ízléstelen történet is olvasható. Ismertségükre tekintettel a szalonképesek közül is csak néhányat szeretnék ebben az írásban az olvasóval megosztani. Például azt, amely szerint a nem sokkal korábban trónra került uralkodóról Bécsben akkor a következő adoma járt szájról szájra: „midőn a császárt egy ízben kérdezték, hogy nem kívánczik-e vissza korábbi visszavonultságába, ő azt felelte: »a kormányzás nem lenne oly nehéz és oly rossz, hacsak az az átkozott aláírás nem volna.«”² A belátási képesség vizsgálata nemcsak a döntés objektív súlya miatt fontos, hanem azért is, mert a kiadott nyilatkozatok gyakran tartalmaznak olyan fordulatokat (például „Érett megfontolás után tehát és áthatva a lépés parancsoló szükségétül”³), amelyek arra utalnak, hogy e tekintetben nincsen vizsgáltnivaló.

V. Ferdinánd személyiségével, általános állapotával kapcsolatban sok információval rendelkezhetünk, hiszen a birodalom első emberéről van szó. Máriássy Béla többek között például elmondta, hogy

„V. Ferdinánd trónra léptével a viszonyok, az uralkodóház politikája nem változtak. V. Ferdinánd szolid, jóakarátú, de eskörös,⁴ gyenge egyéniség volt, ki nem parancsolt, sőt nem is számított, de uralkodtak helyette Metternich az ármányos herczeg, ki diplomatai

¹ Petőfi 1953. 232.

² Szabó 1889. 33.

³ Máriássy 1888. 349.

⁴ Szintén régiesen nyavalyatöréses, azaz epilepsziás volt.

sikerei által elfogulva, magát nagy férfinak hitte, és Lajos főherceg, Ferencz császár legifjabb és eszes öcscse.”⁵

Ferdinánd jámborságára utalnak melléknevei vagy gúnynevei is, például Ferdinánd, a jóságos (németül Ferdinand der Gütige, amit tréfás szójátékkal Gütinand der Fertige alakban is használtak). Ferdinánd uralkodói képességeinek hiányára és vélt elmebéli fogyatkozására utalva használták a Nanderltrotterl vagy a Nandl der Trotter nem éppen kedves gúnyneveket is, amelyek egyszerűen azt jelentik, hogy Nándi, a hülye.⁶ Ahogyan Szabó Ferenc röviden összefoglalta:

„Ferdinánd már 42 éves volt, midőn atyja halála után a trónra lépett. Ő véghetetlen jó szívű, kegyes és szolgálatkész férfiú, de teljesen képtelen volt az állam kormányzására. A természettől gyenge testét a gyakori nehézségi rohamok⁷ még inkább elgyengítették, úgy hogy nem csak a rohamok alatt, hanem még azok megszűnte után is teljesen képtelen volt a komolyabb munkára. De nem csak ezekre, hanem gyakran még a pusztán formai uralkodói kötelességek teljesítésére is képtelen volt, úgy hogy különös elővigyázatra volt szükség, hogy ünnepélyes fogadtatások alkalmával fejedelmi méltóságát megőrizze.”⁸

A fentiek alapján érdemes tehát azon elgondolkodni, hogy V. Ferdinánd belső és külső körülményei hatással lehettek-e arra, ahogyan uralkodása véget ért, illetve hogyan ért véget uralkodása. Némely ezek közül arra utal, hogy Ferdinánd nem szabad akaratából hozta meg döntését, vagy akár az is felmerülhet bennünk, hogy eleve képtelen lett volna egy ilyen nagy horderejű, összetett, sok-sok következménnyel járó, bonyolult döntést meghozni, mint a lemondás.

HOGYAN SZŰNIK MEG A KIRÁLY KIRÁLYSÁGA?

Tekintettel a monarchikus államforma államfőjének pozíciójára, a hatalma általában isteni eredetűre, a király haláláig tölti be pozícióját.⁹ Természetesen világszerte találkozhatunk olyan monarchiákkal, ahol a monarcha csak egy meghatározott időtartam alatt látja el államfői feladatait; különösen olyan monarchiákban, ahol az uralkodó nem örökléssel, hanem választással kerül a pozíciójába. Ez a konstrukció azonban Magyarországon sosem alakult ki, nem verhetett gyökeret, a hazai közjogi hagyomány szerint a királyok

⁵ Máriássy 1888. 149.

⁶ Leidinger–Berndt 2003. 197–198.

⁷ Epilepsziás rohamok.

⁸ Szabó 1889. 33.

⁹ A magyar királyra lásd pl. Ferdinandy 1911. 115–152.

halálukig uralkodnak. Ahogyan Magyarországon a társuralkodók rendszere sem vert gyökeret, a magyarországi monarchia a kollektívizmustól mentes volt.¹⁰

Ezzel az alapelvvel együtt több alkalommal is előfordult, hogy egy-egy királyunk túlélte saját uralkodását, azaz nem haláláig töltötte be pozícióját. Arra a helyzetre, ha azt szeretnénk elérni, hogy a király uralkodása még halála előtt véget érjen, alapvetően két lehetőség kínálkozik. E két lehetőség tekintetében az a kényelmes helyzet állt elő, hogy a magyar közjogi hagyomány és a logika által sugallt kimenetek egybeesnek. Ha a király önszántából, szabad akaratából kívánna trónjától megválni, erre a lemondás eszközét használhatja. Ha a király önszántából nem kíván trónjától megválni, a körülmények azonban mégis trónja elhagyására kényszerítik, úgy trónfosztásról beszélhetünk (ami érintheti az adott uralkodót, de akár az egész uralkodóházat is – ahogyan erre a magyar történelem több példával is szolgál). Az uralkodói pozícióval való felhagyást előidéző körülmények sokfélék lehetnek: lehet egy forradalom, háború, politikai nyomás vagy akár az uralkodó saját családja is.

A magyar közjogi hagyomány több lemondást és több trónfosztást is ismer. Jól ismert második királyunk esete, akinek uralkodása 1041-ben nem a halála miatt szakadt meg. Velencei vagy Orseolo Péter Orseolo Ottó velencei dózse és Szent István nővérének a fia volt, és István őt jelölte ki utódjául. 1038 óta tartó uralkodása azért szakadt meg, mert a királyi tanácsból kizárt főurak igen határozottan léptek fel ellene, s ennek hatására Péter elmenekült az országból. Ezek a főurak és István király özvegye, Gizella az eseményeket követően Aba Sámuelét ültették a trónra. Egyáltalán már annak is nehéz a megítélése, hogy trónfosztás vagy lemondás esete áll-e fön. Persze a kérdést zárójelbe teszi az 1044-es fordulat. Miután Orseolo Péter III. Henrik segítségével legyőzte Sámuel seregeit, Sámuel elmenekült, de elfogták és megölték. Ezzel világossá vált, hogy Sámuel uralkodása véget ért, a hadi fölény és a hatalmas támogató segítségével Orseolo Péter visszavehette „elhagyott” trónját. Péter uralkodásának 1046-ban a Vazul-fiaktól elszenvedett veresége, illetve megvakítása vetett véget. „Második uralkodása” tehát ugyancsak nem halálával, hanem – a szokásai szerinti – uralkodásra alkalmatlanná válásával ért véget. A megvakítást tulajdonképpen tekinthetjük amolyan *de facto* trónfosztásnak is. A fennálló kétségeket ébresztő helyzetet Orseolo Péter halála oldotta volna meg, azonban annak két időpontja is ismert. A *Képes Krónika* szerint Péter királyt később „Pécsett temették el második országlásának harmadik évében, Szent Péter apostol egyházában, melyet ő alapított”.¹¹ Ennek időpontja nem ismert; történhetett megvakításának évében, 1046-ban, de más források szerint Péter akár 1059-ig is élhetett.

Egy másik, modernebb, ám örök közjogi vitánk IV. Károly esete. Az 1920-as évek elején IV. Károly uralkodói helyzetének meghatározása a legfontosabb államjogi kérdés volt, alapvetően meghatározta a politikai törésvonalakat, eköré jött létre a két világháború közötti államalakulat alkotmányjellegű alaptörvénye, az 1920. évi I. törvénycikk.

¹⁰ Bathó 2006. 1–20.

¹¹ *Képes Krónika*. 1993. 152.

Mára IV. Károly 1918 és 1922 közötti közjogi pozíciójának megítélése jogtörténészek kedvelt, ám még mindig jelentős vita- és konferenciatémájává szelődött. A problémakör kérdései között szerepel, hogy történt-e lemondás, érvényes volt-e a lemondás, hogyan kell értékelni az eckartsau nyilatkozatot, mi volt a király és a kormányzó viszonya, mi a *Pragmatica Sanctio* szerepe, érvényes volt-e a trónfosztás.

A LEMONDÁS KÖRÜLMÉNYEI

Az V. Ferdinánd trónról való lemondásával kapcsolatos kérdések alapvetőek is, mint Orseolo Péter esetében, és lényegbe vágóak, mint IV. Károly esetében. Így bizonyára nem volna haszontalan néhány szóval felidézni a körülményeket, amelyek között a tulajdonképpeni lemondás történt. Sokat sejtetők a korabeli újságokban megjelent beszámolók, illetve azok utánközlései is. Nemkülönböztetve ámulatba ejtően részletesek azok a visszaemlékezések, amelyeket a hazai sajtó közölt a király lemondásával kapcsolatban V. Ferdinánd 1875-ös halála után, amolyan furcsa nekrológgént.

„De hát mondja meg kérem, mi akar itt történni, hogy 8 órára ide rendelnek?”¹² E mondat sokat elárul arról, hogy a császári ház tagjai közül igen kevesen tudtak arról, hogy milyen eseményre hívták meg őket 1848. december 2-án az olmtüzi érseki palotába. Ezt a kérdést egyébként Károly Ferdinánd főherceg idézte az akkori osztrák hadügyminiszterhez, aki azzal nyugtatta meg, hogy legyen türelemmel, hamarosan minden kiderül. Kétségtelenül így történt. Reggel nyolc óra után nem sokkal Lobkovicz József herceg főszárnysegéd kinyitotta a császári lakosztályból a trónterembe vezető kétszárnyú ajtót, s mögötte sorban megjelentek V. Ferdinánd és neje, valamint Fürstenberg Frigyes Egon gróf főudvarmester és neje, Ferenc Károly főherceg, V. Ferdinánd öccse és Ferenc József későbbi császár és király apja. Ezzel kezdetét vette az az eseménysor, amelyre Kossuth Lajos legalább egyszer abdikacionális komédiaként hivatkozott.¹³

Az események sorából kettőt tartok fontosnak kiemelni, amelyek V. Ferdinánd lemondásának megítéléséhez adalékokkal szolgálhatnak. Egyrészt nyilvánvalóan fontos az írásba foglalt lemondás, az okirat, amelyet V. Ferdinánd császár és király és testvére, Ferenc Károly főherceg írt alá, valamint a későbbi halovány vámpír,¹⁴ Felix zu Schwarzenberg herceg miniszterelnök és külügyminiszter látott el ellenjegyzésével. A visszaemlékezésekből és tudósításokból felidézhető ennek az iratnak a szóbeli ismertetése is. Nyilvánvalóan nem olvasták fel az iratot, hiszen az igen hosszadalmas és unalmas lett volna, és a kora reggeli órára odacsődített tagjai az uralkodóháznak amúgy sem lelkesedtek az eseménysorért.

Azonban azt tudjuk a visszaemlékezésekből és a tudósításokból, hogy az alkalom „főelőadója” maga a császár és király, V. Ferdinánd volt, aki saját szavaival ismertette az előállított

¹² N. N. 1888. 818. és N. N. 1916. 763.

¹³ Kossuth utasítása Csány László országos biztosnak V. Ferdinánd király lemondásával kapcsolatban. Katona 2003. 46.

¹⁴ Széchenyi nevezte így. Katona 2001. 20.

helyzetet. A család távolabbi jelen lévő tagjai tulajdonképpen ekkor tudták meg, hogy mi is történt, mi az az esemény, amire tanúként hívták meg őket. V. Ferdinánd a következő szavakkal vezette be a trónutódlási helyzetet:

„Fontos okok arra a megmásíthatatlan elhatározásra bírtak rá minket, hogy a császári koronát letegyük, és pedig a mi szeretett öcsénk, Ferencz József fenséges főherczeg úr javára, a kit is nagykorúnak nyilvánítottunk, minekutána szeretett testvérünk, Ferencz Károly főherczeg úr ő fensége, nevezett unokaöcsénk atyja, kijelenté, hogy a főnnálló házi és állami törvényeink értelmében őt illető trónöröklési jogról ugyancsak nevezett fia javára visszavonhatatlanul lemond.”¹⁵

V. Ferdinánd fontos okokra hivatkozott tehát, amelyek megmásíthatatlan elhatározásra bírták rá őt, amelyek szerint a császári koronát leteszi, császári trónját elhagyja (a szóbeli előadásban más koronáiról, illetve trónjairól, így a Szent Koronáról vagy a Magyar Királyságról nem ejtett szót). Persze a kissé pongyola szóhasználat az uralkodói jogok és hatalom átruházására vonatkozott. Mindazonáltal érdemes hangsúlyozni, hogy közjogi szempontból tulajdonképpen teljesen jelentéktelen, hogy V. Ferdinánd mit mondott azon az 1848. decemberi reggelen.

Jelentős azonban az az irat, amelyet a három fentebb említett személy (V. Ferdinánd, Ferenc Károly, Schwarzenberg) aláírásával bocsátottak ki. A visszaemlékezések szerint Zsófia főhercegnő szinte repkedett a boldogságtól az aláírásoknál. „ellenben az agg Ferdinánd viaszszárga arcza a szokottnál is halványabb volt. Reszkető kézzel, csaknem habozva jegyezte alá a lemondásról szóló manifesztumot...”¹⁶ Az eredeti iratot az uralkodóháznak az olmtüzi érseki palota tróntermében jelen lévő tagjai is aláírták mintegy tanúskodva a történekről (hiszen ez volt az ok, amiért őket akkor oda meghívták). A lemondásról, illetve lemondásokról szóló okirat dagályos ünnepélyességgel hangsúlyozza, hogy a tett a császár önálló elhatározásának eredménye. Ez a hangsúlyozás még az aktustól elvárt ünnepélyesség ellenére is kissé túlzónak tűnik. Hiszen V. Ferdinánd kinyilatkoztatta, hogy tapasztalásai

„azon meggyőződést ébresztették fel keblünkben, hogy népeink boldogságán szívünk óhajtása szerint munkálni immár nem áll tehetségünkben és ennek folytában érett és komoly megfontolás után azon változhatlan és szilárd elhatározásunkat születték, melyet ezennel minden alattvalóinknak tudtul adni és ünnepélyesen kinyilatkoztatni akarunk, miszerint császári és királyi Koronáinkat s hatalmunkat letegyük és uralkodói székünkről leszálljunk”¹⁷

¹⁵ N. N. 1916. 763.

¹⁶ Gracza 1894. 170.

¹⁷ Márki 1898. 173–174.

A kissé hosszas felvezetés – amely a valódi önkéntes elhatározással kapcsolatban kételyeket ébreszthet egyesekben, ahogyan a szerzőben is – után következik tulajdonképpen a lényegi rész: a császári (és királyi) jogkörrel való lemondás, illetve ennek a jogkörnek a Ferenc József-re történő átruházása. Azaz V. Ferdinánd kijelentette, hogy

„minden jogainkat s hatalmunkat, koronánk természetes, törvényes és alkotmány szerinti örökösére, említett őszintén kedvelt Unokaöcsénk, Fenséges Császári Ausztriai Fő- és magyar kir. Herczeg, Ferencz-József-re által bocsátjuk, és ruházzuk; valamint parancsoljuk és meghagyjuk kegyelmesen, hogy azon hódolattal, engedelmesség és hívességgel, melylyel Nekünk, mint törvényes és öröklött Királyunk és Uroknak tartoztak, magokat jövőben Koronánk természetes és törvényes örököse, Ő császári királyi Apostoli Felsége I-ső Ferencz-József-iránt köteleztetve lenni tekintsék és elismerjék”.¹⁸

Az eseménysor másik eleme tulajdonképpen a hivatalos program után történt, nem előre eltervezetten, amolyan őszinte improvizációként. Az eseményről többen is hasonlóan számoltak be, így hitelt adhatunk annak, hogy valóban megtörtént.

A program szerint V. Ferdinánd az előtte térdelő Ferenc József fejére tette áldón a kezét, mintegy kifejezve, hogy a korábbi császár átadja helyét és hatalmát az új császárnak. Az áldást megelőzően mindketten beszéltek, nyilatkozatot tettek, kötött szöveget olvastak fel, az áldás aktusát követően már nem terveztek beszéddel, azonban a dolgok másként történtek. Erről – többek között – a *Vasárnapi Újság* is beszámolt V. Ferdinánd nekrológjában, 1875-ben: „Isten áldjon meg! Szívesen tettem.» mondá [V. Ferdinánd] könnyező szemekkel, mikor a trón zsámolyán előtte térdelő Ferencz József fejére tette áldó kezét, a hivatalos czeremoniale után. Az udvaroncok konsternálva tekintettek egymásra, hogy hiszen ezek a szavak nem voltak benn a megállapított programban.”¹⁹ Más beszámolók, más visszaemlékezések is tartalmazzák ezt az eseményt, azonban az elhangzott mondat kissé más formában jelent meg: például „Légy jó, szívesen történt.” vagy „Isten áldjon meg, légy jó, Isten megoltalmaz. – Megtörtént.”

Nehéz értékelní a volt uralkodó szavait. A program előre megtervezett része mindössze az volt, hogy Ferdinánd tetteleg is kifejezésre juttassa, hogy hatalmát, jogait önként átadja Ferenc József-nek. Ehhez fűzte váratlan szavait a császár. Tudományos módszerekkel nem alátámasztható, azonban az embernek könnyen olyan érzése támad, mintha Ferdinánd kívülállóként nyilatkozna saját döntéséről, mintha azzal szeretné Ferenc Józsefet megnyugtatni, hogy a vele történtek tulajdonképpen nem estek rosszul neki, ettől kettejük kapcsolata nem vált sötétebbé.

¹⁸ Szilágyi 1850. 243.

¹⁹ N. N. 1875. 360.

A LEMONDÁS ÉRTÉKELÉSE

„V. Ferdinánd király, Ferencz Károly főherczeg trónörökös lemondásának, Ferencz József trón-nyilatkozatának számos törvényes hiányai voltak. A király kétségkívül a legszababbb országban is lemondhat, mert általában azt a világ egy alkotmánya sem parancsolja hogy tehetetlen, beteges vagy a kormányzat rendszerével elégedetlen egyén a királyságot viselje, mert a királyság tulajdon és méltóság; a polgár lemondhat tulajdona- és méltóság-áru, a királynak a polgárnál kevesebb joga nem lehet, a magyar alkotmány a királyt csak a törvényes kormányzatra, de az élethossziglani kormányzatra nem kötelezte, miután azonban a király a nemzetfelségi jogoknak csak fele részben tulajdonosa, a másik felét pedig maga a nemzet gyakorolja, a leköszönő királynak lemondását és a korona átruházását a nemzet képviselőinek, a törvény által megszabott módon kell bejelenteni.”²⁰

Ezekkel a megállapításokkal könnyen egyetérthetünk, azonban néhány más szempont is számításba jöhet.

Az uralkodókat tekintve adhatunk egy rövid enumerációt. Am előjáróban azt mondhatjuk el, hogy az érintett három szereplő egyike sem „százás” – pestiesen szólva, azaz a magyar közjogi hagyomány szempontjából egyik szóba kerülhető uralkodó sem fogadható el teljes mértékben. Az 1848. december 2-án 11 óra utáni állapot szerint – ahogyan közismert – Ferenc József törvényesen meg nem koronázott, de magát magyar királynak is tartó személy. Osztrák császársága nem vonható kétségbe, az általa kibocsátott nyilatkozatok a megfelelő formában készültek el, megfelelő ellenjegyzéssel. Ferenc Károly, bár a trónöröklési rend szerint V. Ferdinánd után és Ferenc József előtt következett volna, úgy szerepel ebben az egész eljárásban, mint aki „úgy dobta vissza a labdát, hogy el sem kapta”. Egy ilyen lépés példátlan a magyar korona történetében, nem is lehet a magyar közjogi hagyományok rendszerébe illeszkedő magyarázatot találni rá. V. Ferdinánd helyzetét természetesen lemondása zavarja meg, hiszen ő a közjogi hagyományoknak megfelelően, törvényesen megkoronázott magyar király. Így a korabeli vélekedéssel egyet kell értenünk, miszerint amíg újabb törvényesen megkoronázott magyar királyt nem tud az uralkodóház felmutatni, addig V. Ferdinándot kell annak tekinteni. Ennek persze az a csodálatosan egyszerű tény mond ellent, hogy ő viszont már nem tekintette királynak magát.

A lemondással és a közjogi hagyományok figyelembevételével kialakult patthelyzetről már akkor Kossuth szinte tökéletes összefoglalást adott:

„V. Ferdinánd lemondott a császári trónusról. A magyar koronáról nem szól. Tehát vagy azt akarja mondani, hogy Magyarország királya más nem lehet, mint aki császár Ausztriában – ami a Pragmatica Sanctiót szakítja szét –, vagy azt akarja mondani, hogy Magyarország nem ország, Magyarország nincs, Magyarország nyomorult provinciája

²⁰ Máriássy 1888. 359–360.

Ausztriának. Ámde mi alkotmányos nemzet vagyunk. A mi királyi koronánkat, míg a koronázott király él, s a nemzet akarata őt mint hitszegőt le nem tette, fejről fejre a szukcesszionális rend átugrásával dobálni nem lehet. Nekünk csak az lehet törvényes királyunk, aki a nemzettel paktál, diplomát ír alá, megkoronáztatik, megesküszik. Míg ilyen király él, és le sem tétetett, sem lemondása a nemzet által el nem fogadtatott, más királyt az országra reákényszeríteni senkinek sincs joga. Legkevesbé pedig az örökösödési rend önkényes felbontásával.”²¹

Kossuth szavai megerősítik az V. Ferdinánd lemondásával kapcsolatos legfontosabb kérdéseket, illetve a korabeli és a jelenlegi álláspontot is. A nemzet joga királyáról dönteni, még akkor is, ha lemondás esetében ez csak egy formális tájékoztatást jelentene az országgyűlés felé, illetve egy ellenjegyzést várna el a magyar kormány egy tagjától. Ebben az esetben mindkettő elmaradt.

Az így létrejött helyzetet, amelyből egyértelműen hiányzott a magyar törvényhozás bármilyen formában kifejezett hozzájárulása, a királyi hitlevelet és a koronázási esküt törvénybe iktató 1867. évi II. tc. szándékozott kijavítani. A hitlevél rögzíti a fennálló közjogi állapotot (néhány, fentebb említett elemet diszkréten elkerülve):

„miután dicsőségesen uralkodott Fölséges I. Ferdinánd úr ausztriai Császár, Magyarország e néven V-ik királya, a Mi mélyen tisztelt és szeretett nagybátyánk még 1848-ik évi december 2-án Olmützben kelt lemondó levelénél fogva, mind az ausztriai császári koronáról, mind pedig az uralkodása alatt állott többi országai koronáiról ünnepélyesen lemondott, miután továbbá Fönséges császári királyi főherczeg Ferencz Károly úr, a Mi mélyen tisztelt és buzgón szeretett édesatyánk, a kit az örökösödés rende szerint a trónöröklés illetett volna, erről lett lemondását ugyanazon alkalommal hasonló ünnepélyességgel nyilvánította, Ő császári s apostoli királyi Felsége V. Ferdinánd 1848-ik évi december hava 2-ik napján a trónról, – fönséges császári királyi főherczeg Ferencz Károly pedig ugyanakkor a trónöröklésről, – mely Ő császári s apostoli királyi Felsége V. Ferdinánd után az 1723-dik évi I. és II. tc. értelmébe Őt illette volna, lemondván; e két lemondás az ország részéről utólagosan becikkelyeztetik.”

Formálisan ez az aktus (és persze a koronázás ténye) törvényesítette Ferenc József magyar királyi pozícióját. A koronázást követően 1867-ben olyan helyzet állt elő, amilyen még nem volt a magyar történelemben. Az előző törvényesen megkoronázott uralkodó, V. Ferdinánd 74 éves volt, és a róla szóló kevés híradás szerint boldogan élt Prágában (majd jóval későbbi, 1875-ben bekövetkezett haláláig). A trónöröklési sorrendben következő, de trónigényt nem támasztó Ferenc Károly 64 éves volt fia koronázásakor, és szintén bőven túlélte az eseményt, 1878-ban halt meg. Azaz 1875-ig minden szereplő élt, a helyzet végleges

²¹ Kossuth utasítása Csány László országos biztosnak V. Ferdinánd király lemondásával kapcsolatban. Katona 2003. 46.

rendezése csak 1878-ra jött el. Hasonló a szituáció, mint IV. Károly esetében, csak a szereplők száma nagyobb. (IV. Károly államügyek vitelétől való visszavonulása, Horthy kormányzói pozíciója, a visszatérési kísérletek, illetve az uralkodóház trónfosztása²² is csak akkor nyerte el végleges értelmét a hagyományos magyar közjog rendszerében, amikor IV. Károly meghalt.)

Érdekes a lemondás körülményeit is néhány szempontból megvizsgálni, amelyeket tekintve valóban könnyű Kossuthal egyetérteni. Olyan volt a téli, korai reggeli olmtüzi eseménysor, mint egy jól megrendezett színdarab (hogyan komédia vagy tragédia, azt az olvasóra bizzuk). A császári trónról való lemondás minden formális és osztrák oldalról megkívánt eleme megvolt, és széles közönséget is teremtettek ennek a törtéetésnek (hiszen erre volt ott a család).

Bár úgy látszik minden, mintha az uralkodó elhatározásán alapult volna a lemondása, a körülmények nem egészen ezt mutatják. A külső körülmények finoman szólva sem ideálisak egy uralkodóváltásra. Normál esetben az uralkodóváltás ideje nem választható, hiszen egy-egy uralkodó halála nehezen jelezhető előre (hacsak idegenkezűség vagy betegség nem könnyíti a jóslást). Egy lemondás esetében azonban a monarcha rendelkezik azzal a luxussal, hogy országa és alattvalói, valamint uralkodóháza szempontjából is megfelelő időpontot válasszon. Ezzel a lehetőséggel V. Ferdinándnak nem volt alkalma élni. Ha maga választhatta volna meg uralkodásának végét, azt valószínűleg nem akkorra időzítette volna, amikor a császári udvar már a második ideiglenes székhelyén tartózkodik, miután nemcsak Bécsből, hanem Innsbruckból is távozni kényszerült, s végül így került Olmützbe. Ugyancsak nem teszik még megfelelővé sem az időt a lemondásra a folyamatban volt, vagy nem sokkal korábban megszűnt bécsi, pesti és prágai forradalmak, valamint az itáliai háború sem. Erre a helyzetre V. Ferdinánd halálakor már a *Vasárnapi Újság* is köztudottként, kényszerítő helyzetként hivatkozik. „Tudjuk, hogy rajta kívül eső körülmények kényszerítették a felszabadult népeket megtámadott jogaik védelmére, őt magát pedig a trónról való lemondásra, mely 1848. decz. 2-án Olmützben bekövetkezett.”²³

Az uralkodóváltás belső körülményeiben nehéz felfedezni az önkéntesség elemeit. Ez mindössze ott jelenik meg, ahol a megrendezett eseménysorban szóban majd írásban nyilatkozott arról, hogy a trónt el kívánja hagyni. Köztudott volt az uralkodóház két hatalmas asszonyának viszonya V. Ferdinándhoz. Felesége, Savoyai Mária Anna állítólag ígéretet tett még 1847-ben Metternich kancellárnak, hogy amikor az ifjú Ferenc József betölti a 18. életévét (1848. augusztus 18-án) Ferdinánd átadja neki a trónt. Ugyancsak közhírt volt Zsófia főhercegné viszonya is a fennálló uralkodói struktúrához. „Mindig mondtuk, hogy az udvari kamarilla Zsófia vezérlete alatt V-ik Ferdinánd uralkodása ellen tör.”²⁴ Zsófia nemcsak V. Ferdinánd uralkodásának kívánt véget vetni, hanem az utódlás meghatározásában is jelentős szerepe volt. Férje, Ferenc Károly következett volna az örökösrendben, azonban őt Zsófia uralkodásra alkalmatlannak találta – és ebben a kamarilla

²² Bathó 2021. 1–2.

²³ N. N. 1875. 360.

²⁴ Gracza 1894. 185.

is egyetértett.²⁵ Bár kétségtelenül az is felmerült, hogy a jelentős reform előtt álló birodalom élére alkalmas lehet-e a még mindig nagyon fiatal Ferenc József.

Két lehetőség körvonalazódott a helyzet rendezésére. Az egyik az alkotmányos formák megtartásával való trónutódlás. Bár a lemondás kivételes eset, közjogi szempontból elrendezhető volt. Az osztrák (az örökös tartományok) oldalon alkalmazott megoldás egyszerű volt, ezt teljes mértékben meg is valósították V. Ferdinánd és Ferenc Károly ünneplés és ellenjegyzett lemondásával. A magyar oldalon a folyamatban lévő szabadságharc nem adott azonban alkalmat (és lehetőséget sem) a közjogi szempontból megfelelő trónutódlásra. Így a magyar oldal tekintetében a másik megoldás jött szóba, azaz a családon belüli rendezés. Ez a későbbiekben sem volt példa nélkül való. A közjogi szempontból helyes megoldásra példa az Ő cs. és kir. fensége ausztria-estei Ferencz Ferdinánd főherceg urnak chotkowi és wognini Chotek Zsófia Mária Josefina Albina grófnővel kötött házassága alkalmából kiadott nyilatkozata becikkelyezéséről szóló 1900. évi XXIV. törvény-cikk. E jogszabály kimondja, hogy Ferenc Ferdinánd és Chotek Zsófia házassága nem egyenrangú, hanem morganatikus, ebből eredően utódaik trónigényt nem támasztanak. A magyar közjogi szempontból nem elfogadható, a hagyományoknak nem megfelelő rendezése egy öröklési renddel kapcsolatos kérdésnek az, ahogyan Ferenc József az uralkodóház számára nemkívánatos viselkedést tanúsító Lajos Viktor helyzetét rendezte. Lajos Viktor főherceg, Ferenc József öccse, egyébként gyalogsági tábornok volt. Kicsapongó, botrányokkal teli életet élt, mélyen megvetette az uralkodóház szerinté túlságosan avittas elvárásait. Ferenc József és az uralkodóház ezt és Lajos Viktor homoszexualitását is elfogadhatatlannak tartotta. Jelentős cenzúratevékenység árán sikerült egy ideig a botrányokat palástolni, azonban egy bécsi közfürdőben bekövetkezett verekedés után Lajos Viktor helyzete tarthatatlanná vált. Ferenc József arra utasította, hogy hagyja el Bécset, ennek megfelelően haláláig Salzburgban élt. Ezzel együtt – bár távol állt – kizárta az öröklési rendből, sem ő, sem utódai nem válhattak uralkodóvá. Fontos hangsúlyozni, hogy nem állt közel a trónöröklési listán, de kivételes körülmények között előfordulhatott volna, hogy rá kerül a sor. (Gondoljuk csak el, hogy a Ferenc József után következő IV. Károly is milyen távol állt az öreg császártól.²⁶) Ráadásul Lajos Viktor 1919-ig élt. Mindazonáltal az öröklésből való kizárás, azaz a trónöröklési rend – bármily csekély – megváltoztatása a magyar közjogi hagyomány szerint az országgyűlés jóváhagyásával történhet. Lajos Viktor kizárásáról azonban az országgyűlés nem alkotott úgy törvényt, mint Ferenc Ferdinánd utódaieről. Ennek a problémának nem lett gyakorlati jelentősége, de elméletben létező volt.

Tehát a magyar viszonyokra vonatkoztatva 1848 decemberében Ferenc József trónra kerülésekor a családon vagy házon belüli rendezés elve érvényesült, félretéve a magyar közjogi hagyomány elvárásait. Azaz „1848-i dec. 2-án az események és család politikája lemondásra kényszerítettek...”²⁷

²⁵ Tarján é. n.

²⁶ Beke-Martos – Képešy 2021.

²⁷ Bocsor 1865. 1405.

TRÓNFOSTÁS?

A fentiekben egy szempontot követve ismertettük V. Ferdinánd lemondásának bizonyos körülményeit. E szempont pedig a király tettének önkéntessége volt. Ha elfogadjuk azt, hogy az uralkodó lemondásának egyik lényeges eleme az önkéntesség, és az előzőekben leírtakból azt a következtetést vonjuk le, hogy V. Ferdinánd lemondásában nem jutott szerephez az önkéntesség, akkor a végkövetkeztetés egyszerű: V. Ferdinánd uralkodói pozíciójától való megválását nem értékelhetjük lemondásként, hanem trónfosztásként. Nem az uralkodó akaratából történt az esemény, nem az uralkodó elhatározása volt a döntő tényező. A dolog pikantériája, hogy a magyar országgyűlés ennek a trónfosztásnak adta meg a törvényi alapot 1867-ben, amikor a Ferenc József magyar királyi státuszával kapcsolatos kérdéseket rendezték.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Bathó Gábor (2006): Államfői testületek, kollektív államfők Magyarországon a XIX–XX. században. In Kelemen Miklós szerk.: *In via virtutis nulla est via. Tudományos Diákköri Dolgozatok 2005: Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara hallgatóinak tudományos diákköri dolgozatai*. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar. 1–20.
2. Bathó Gábor (2021): „Mínthogy IV. Károly király Eckartsauban...”: Minisztertanácsi vita az eckartsauai nyilatkozat törvénybe foglalásáról. MTA-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport blog. *Jogtörténet*, 2021. november 15. 1–2.
3. Beke-Martos Judit – Képesy Imre (2021): Koronázás a világháború árnyékában. In Glässer Norbert – Mód László – Varga Norbert – Zima András – Beke Zsolt szerk.: *„Fogadd a koronát...”: Ünnepek és válság, hagyományok és reformkoncepciók*. Szeged, Solymossy Sándor Egyesület, MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport. 40–55.
4. Bocsor István (1865): *Magyarország történelme különös tekintettel a jogfejlésre*. 5. füzet. Pápa, Református Főiskola.
5. Ferdinandy Gejza (1911): *A Magyar Alkotmányjog tankönyve*. Budapest, Franklin.
6. Gracza György (1894): *Az 1848-49-iki magyar szabadságharc története*. Budapest, Wodianer.
7. Katona Tamás (2001): *Az aradi vértanúk*. Budapest, Neumann.
8. Katona Tamás szerk. (2003): *Kossuth Lajos. Írások és beszédek 1848–1849-ből*. Budapest, Neumann.
9. *Képes Krónika*. Budapest, Magyar Hírlap és Maecenas, 1993.
10. Leidinger, Hannes-Moritz – Berndt, Verena-Schippler (2003): *Schwarzbuch der Habsburger. Die unrühmliche Geschichte des Hauses Habsburg*. Wien, Deuticke.
11. Máriássy Béla (1888): *A magyar törvényhozás és Magyarország történelme*. 5. kötet – I. Ferenc és V. Ferdinánd. Győr, Fischer.
12. Máriássy Béla (1888): *A magyar törvényhozás és Magyarország történelme*. 6. kötet – V. Ferdinánd és I. Ferenc József. Győr, Fischer.

13. Márki Sándor (1898): Az 1848/49-ik szabadságharcz története. In Márki Sándor – Beksics Gusztáv: *A magyar nemzet története 10. A modern Magyarország (1848–1896)*. Budapest, Athenaeum.
14. N. N.: Egy elfelejtett fejedelem (1875). *Vasárnapi Újság*, 22. évf. 23. sz. (1875. június 6.)
15. N. N.: I. Ferencz József életéből (1888). *Vasárnapi Újság*, 35. évf. 50. sz. (1888. december 9.)
16. N. N.: Ferencz József életéből (1916). *Vasárnapi Újság*, 63. évf. 48. sz. (1916. november 26.)
17. Petőfi Sándor (1953): V. Ferdinándhoz. In *Petőfi Sándor összes költeményei*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
18. Szabó Ferenc (1889): *A legújabb kor története 1815–1885*. Nagybecskerek, Pleitz.
19. Szilágyi Sándor (1850): *A magyar forradalom története 1848- és 49-ben*. Pest, Heckenast.
20. Tarján M. Tamás (é. n.): 1848. december 2. V. Ferdinánd lemond trónjáról Ferenc József javára. Online: <https://rubicon.hu/kalendarium/1848-december-2-v-ferdinand-lemond-tronjairrol-ferenc-jozsef-javara>

Bathó Gábor jogász, közgazdász. Jogászként 2009-ben szerzett oklevelet az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, 2012 és 2015 között a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Doktori Iskolájának doktorandusza volt, 2021-ben szerzett doktori fokozatot. 2019-ben tett jogi szakvizsgát. Diplomájának megszerzése óta a felsőoktatási igazgatásban dolgozott, több intézményben, különböző beosztásokban. 2005 óta oktat, először felsőfokú szakképzésben, majd 2012-től a felsőoktatásban első-sorban alkotmány- és jogtörténeti, valamint bevezető jogi és igazgatási jellegű tárgyakat. Jelenleg a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Karán működő Állam- és Jogtörténeti Tanszék adjunktusa, illetve az Alkotmánybíróság főtanácsadója. Kutatási területei a parlamenti jog, a magyar kormány szervezete és működése és a hatásköri összeütközések.

Szabó Mátyás

A KÜLÜGYI SZOLGÁLAT SZERVEZÉSÉNEK KIHÍVÁSAI AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIÁBAN (1895–1918)

*The Challenges of the Foreign Service Organisation in the Austro–Hungarian
Monarchy (1895–1918)*

Szabó Mátyás, egyetemi tanársegéd, Nemzeti Közszerológati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Állam- és Jogtörténeti Tanszék, szabo.matyas@uni-nke.hu

A külügyi szolgálat hagyományosan emblemikus és magas presztízsű hivatali szférának számított a Habsburg Monarchiában, amely a közös hadsereggel egyetemben az 1850/60-as évek birodalmi strukturális és államjogi reformjait, az 1867. évi közjogi kiegyezést és a dualista rendszer kialakítását követően a Monarchia egységének egyik utolsó támaszává, reprezentációjává vált. A külügyi szolgálat három ágának szervezeti gyökerei régre nyúlnak vissza, ezek egységes rendszerré formálódása a 19. század közepén zajlott. A külügyi rendszer kihívásai nagyban érintették a konzuli ágazatot, amely a folyamatosan bővülő ügykörök, a növekvő ügyforgalom, az intenzív nemzetközi kereskedelem mellett a dualista rendszerből fakadóan az osztrák és a magyar szakminisztériumok befolyásának, valamint a bővülő alkalmazandó joganyagnak is ki volt téve. Ebben a tanulmányban osztrák és magyar levéltári anyagok feldolgozásával a konzuli ügykörök bővülését és a konzuli ágazat különleges funkcióit – úgy mint a nemzetközi szervezetekben való képviseltetést – ismertetem, egyes cs. és kir. konzuli tisztviselők példáját is vizsgálva. Végül röviden összegzem a külügyminisztérium által a kihívásokra adott válaszokat és reformkoncepciókat, különös tekintettel a konzuli ágazat utánpótlásképzésére.

KULCSSZAVAK:

Konzuli Akadémia, konzuli igazgatás, konzuli bíraskodás, külügyi igazgatás, magyar közjog, nemzetközi igazgatás, nemzetközi szervezetek, Osztrák–Magyar Monarchia

The foreign service was traditionally an emblematic and highly prestigious official sphere in the Habsburg Monarchy, which, along with the common army, became one of the last pillar and representation of the unity of the Monarchy following the imperial structural and constitutional

reforms of the 1850s and 1860s, the public legal Compromise (or Austro–Hungarian Settlement) of 1867 and the establishment of the dualistic system. The three branches of the foreign service had old institutional origins, and their transformation into a unified system had been conducted in the mid-19th century. The challenges of the foreign service had a major impact on the consular branch, which, in addition to the ever-expanding caseload, the growing volume of business and the intensive international trade, was also exposed to the Austrian and Hungarian ministries and the growing amount of applicable law due to the dualistic system. This study aims to present the expansion of consular affairs and the special functions of the consular branch, such as representation in international organisations, by examining the examples of individual imperial and royal consular officials, using Austrian and Hungarian archival material. Finally, I am going to briefly summarise the responses and reform concepts of the Ministry of Foreign Affairs to the above mentioned challenges, with a particular focus on the training of the consular professionals.

KEYWORDS:

Austro–Hungarian Monarchy, Consular Academy, consular administration, consular jurisdiction, foreign administration, Hungarian public law, international administration, international organisations

A KÜLÜGYI SZOLGÁLAT SZERVEZETE

Az Osztrák–Magyar Monarchia külügyi szolgálatának¹ szervezetét alapvetően három ág adta: a központi szolgálat (*Ministerialdienst*), a diplomáciai kar (*Diplomatendienst*) és a konzuli szolgálat (*Konsulardienst*). E három klasszikus szolgálati ág mellett 1916 óta működtek az I. világháború során megszállt területeket igazgató állások (*Stellvertretungen der im I. Weltkrieg besetzten Gebiete*), illetve szintén a külügyi szervezet részét képezte a konzuli bíráskodás 1891. évi reformja nyomán a működését 1898. január 1-jén megkezdő fellebbviteli bíróság, a Konstantinápolyi Osztrák Császári és Magyar Királyi Főtörvényszék (*Das K.K. Österreichische und K. Ungarische Konsularobergericht zu Konstantinopel*).²

Kapcsolódva tanszéki konferenciánk³ tematikájához, ebben a tanulmányban a klasszikus külügyi ágazatok vizsgálatára vállalkozom, azon belül is a konzuli ágazat szervezésének kérdéseit, kihívásait igyekszem bemutatni. A Habsburg Monarchiában a klasszikus külügyi ágaknak mind különböző és messzenyúló intézményes gyökerei voltak. Míg a központi szolgálat előzményeit az egykori Házi, Udvari, és Állami Kancelláriában (*Haus-, Hof- und Staatskanzlei*) kell keresnünk, addig a diplomáciai szolgálat eredetét a dinasztia képviselőire idegen udvarokhoz küldött arisztokratákban kell meglátnunk. A kereskedelmi tevékenységhez kötődő konzuli szolgálat eredete pedig a bizánci időkig nyúlik vissza, majd a konzulok az Oszmán Birodalom területén gyakoroltak fennhatóságot és érdekképviseletet saját embereik felett.⁴ A 19. század külügyi reformjai nyomán mindhárom ágazat a külügyminiszter vezetése alá került, egyúttal állami hivatalokká alakultak, amelyek immár a Monarchia minden alattvalójának érdekeit és az államcélokat egyaránt voltak hivatottak képviselni.

A központi szolgálat szerepe

Az 1754-ben létrehozott, Kaunitz és Metternich kancellárok által is vezetett Államkancellária ügyköreit az 1848. évi koraalkotmányos reformok nyomán a Cs. K. Külügyminisztérium (*KK. Ministerium des Äußern*) vette át, azonban a külügyi viszonyokért felelő államkancellárt már a *Vormärz* időszakában is megillette a *Minister des Äußern* megnevezés. A külügyminisztérium megnevezése igazodva a Monarchia közjogi átalakulásaihoz több ízben is változott: 1848-ban az egykori Államkancellária (*Staatskanzlei*)

¹ Az Osztrák–Magyar Monarchia külügyi szolgálatáról és a külügyi közigazgatásról lásd Kmety 1907. 787–793.; Herrnritt 1909; Rényi 1912; NN 1917. 1–4.; Bittner 1937; Matsch 1986. 47–164.; Rumpler 1989. 1–121.; Somogyi 1996. 15–31.; Olechowski-Hrdlicka 2001; Diószegi 2001. 155–181.; Fazekas 2015. 203–214.; Halász 2019. 1–27.

² Wiedermeyer 1931. 133.

³ A konferenciáról szóló összefoglaló a *Jogtörténeti Szemle* 2022/1. számában olvasható.

⁴ Pfusterschmid-Hardenstein 1989. 124–127.

a külügyminiszter (*Minister des auswärtigen Angelegenheiten und des Hauses*)⁵ irányítása került, és mint a Külügyek és a Császári Ház Minisztériuma működött. Ezt követően az intézmény az 1852. évi április 12-i és május 27-i császári legfelsőbb elhatározások⁶ értelmében a Császári Ház és a Külügyek Császári Királyi Minisztériuma (*KK. Ministerium des Kaiserlichen Hauses und des Äußern*) nevet vette fel. A kiegyezés nyomán 1867-ben az új közös szerv neve a Külügyek és a Császári Ház Császári és Királyi Minisztériuma (*K.u.k. Ministerium des Kaiserlichen Hauses und des Äußern*) lett. Majd Agenor Gołuchowski külügyminisztersége alatt Ferenc József 1895. október 4-i legfelsőbb kéziratával a minisztérium nevét a Császári és Királyi Ház és Külügyek Császári és Királyi Minisztériumára (*das Kaiserliche und Königliche Ministerium des Kaiserlichen und Königlichen Hauses und des Äußern*) módosította.⁷

A Külügyminisztérium ügyköreit és működését alapvetően határozták meg az 1852. évi fent említett legfelsőbb elhatározások. A ház minisztériuma hatáskörébe tartoztak a dinasztia közjogi és magánjogi viszonyait érintő ügyek; míg a minisztérium külügyi hatáskörébe tartoztak az Osztrák Császárság és alattvalói jogainak, érdekeinek védelme, a külügyi államszerződések megkötése, a ratifikációs eljárások lefolytatása, a külföldi képviselőkkel folytatott ügyvitel és közvetítés a belföldi hatóságokhoz, a külügyi képviselők (nagykövetségek, konzulátusok) utasításainak kiadása, érintkezés a Szentszékkal, a kitüntetések és törvényesítések foganatosítása, a konzuli tisztviselők kinevezése, a Házi, Udvari és Állami Levéltár (*Haus-, Hof und Staatsarchiv*), illetve a Cs.k. Keleti Akadémia (*K.K. Orientalische Akademie*, 1898-tól K.u.K. Konsularakademie) felügyelete.⁸

A korábbi Államkancellária és a külügyminisztérium fejlődését 1809 és 1918 között egyértelműen beazonosítható kontinuitás jellemzi.⁹ Bár a ballhausplatzi szervezet, hivatali beosztás, valamint az egyes szervezeti alegységekre utalt kompetenciák és ügykörök (ügynevezett ágensek – *Agenden*) számos alkalommal változáson, módosításokon mentek keresztül,¹⁰ a külügyminisztérium főbb szervezeti és működési elvei lényegében ugyanazok maradtak. Azonban a minisztériumnak és a külügyminiszternek nemcsak az egyes ágensek ügyvitelében, hanem a külügyi szolgálat szervezésének kérdéseiben is kiemelkedő szerepe volt. Az 1859. évi reformmal és a cs.k. Kereskedelemügyi Minisztérium felszámolásával a nagykövetségek mellett a konzulátusok teljessége is a külügyminiszter egységes irányítása alá került. Az 1860-70-es évek konzuli anktéjainak (*Consularenquête*) meghatározó

⁵ Az I. Ferdinánd császár által az alkotmányosság életbe léptetésére kiadott rendelvény már a fent jelzett módon nevesíti a külügyminisztert a felelős minisztertanács tagjai között. RGBl 30/1848.

⁶ NN 1917. 3.

⁷ NN 1917. 4.

⁸ Matsch 1986. 82.

⁹ Rumpler 1989. 47.

¹⁰ A szervezet és az ügykörök beosztása folyamatos kisebb-nagyobb átalakításon estek át, amelyeket kancellária-rendeletek sokasága hajtott végre. A rendeletek, cirkulárok (*Zirkularien*) mellett a szervezeti szokásjognak is jelentős hatása volt a szervezetszabályozó jogforrások között. A történettudomány a külügyminisztérium szervezettörténetében általában 7 alapvető beosztást szokott kiemelni. Stropp 1967. 390–401.; Diószegi 2001. 156.; Fazekas 2015. 205.

kérdésévé vált az egységes szervezeti és működési elvek kialakítása, az egyes állásokat korábban felügyelő dikasztériumok szerint eltérő, történetileg fejlődött gyakorlat egységesítése, a sztarosztiai felszámolása, emellett a dualista átalakulásból fakadó közjogi változások szintén a szervezeti és működési keretek újraszabályozását igényelték. Ferdinand Beust külügyminiszteri hivatali idejét (1867–1871) a dualista közjogi rendszerhez való adaptáció jellemezte. Andrassy (1871–1878) a korábbi alapvető szervezeti struktúrát megtartotta, vagyis a minisztérium továbbra is a Birodalmi Kancelláriából (*Reichskanzlei*) időközben Elnöki Osztállyá (*Präsidial-Sektion*) finomodott egységből, a politikai referatúrákat (*Referature*) magában foglaló I. Osztályból (*I. Section*, később *Politische Sektion*), adminisztratív részlegeket magában foglaló II. Osztályból (*II. Sektion*, később *Administrative Sektion*), illetve segédhivatalokból (*Hilfsämter*) állt. Azonban Andrassy reformjában rendkívül előremutatóan előtérbe helyezte a kereskedelempolitikai ügyeket, a referatúrák és részlegek működését őt, majd három ügycsoportba (*Geschäftsgruppen*) osztotta. Andrassy külön kereskedelempolitikai osztályt állított fel (*III. Sektion*, vagy *Handelspolitische Sektion*), amelyet a harmadik ügycsoportba osztott be.¹¹ Bár Andrassy rendszerét a hivatali utódai elvetették, a kereskedelempolitikai ügyek kiemelése mégis előremutatónak bizonyult, hiszen a jogilag fennmaradt, azonban évtizedekig be nem töltött kereskedelempolitikai osztályfőnöki állás alá a delegációk nyomására Alois Aehrenthal (1906–1912) ismét felállította a Kereskedelempolitikai Osztályt, amely 4 alegység ügyköreit vette át.¹²

Míg Kálnoky miniszterségét (1881–1895) általában a bürokratizmus és a stagnálás jellemezte, addig Agenor Gołuchowski (1895–1906) a külügyi szolgálat reformja során a külügyminisztérium szervezete mellett annak szerepét is újraértelmezte, mindinkább igyekezett a Ballhausplatz politikai súlyát növelni és a Monarchia egységét erősíteni. Az 1890-es évektől, különösen Gołuchowski miniszterségétől kiemelt hangsúly került a külügyi szolgálat állásainak polgári hivatallá formálására, amelyben az utánpótlásképzésnek is komoly szerepe volt. Mind a külügyi szervezetet érintő reformokban, mind a Keleti Akadémia (1898-tól Konzuli Akadémia) képzési terveiben tetten érhető a professzionalizmus iránti igény, egyúttal a magyar fél konzekvens törekvése a dualizmus elveinek realizálására, közjogi vívmányok érvényesítésére (magyar hivatali nyelv, magyarok alkalmaztatása konzulátusokon, címerhasználat és szimbolika, a magyar állam önálló jogalanyisága nemzetközi szerződésekben, a paritás érvényesítése az Akadémia képzési tervében).

A külügyi szolgálat szervezését érintő kérdések

Gołuchowski hivatali idején a külügyi szolgálat polgári hivatássá formálásának igénye mellett szűkebben véve a konzuli szolgálat reformjára is nagy figyelem hárult. A konzulátusok az élénkülő globális gazdasági és kereskedelmi viszonyok között is hivatottak voltak

¹¹ Fazekas 2015. 204–205.

¹² HHStA F4. 453. I./13.

a Monarchia kereskedelmi érdekeit képviselni, emellett viszont a külügyi igazgatásban közvetíteniük is kellett az osztrák és magyar közigazgatási eljárásokat, valamint egyes konzulátusok első fokon bírászkodtak is.

A konzuli szolgálatok szervezését érintő legfontosabb dilemmákat azok jogállása, a felmerülő közjogi kérdések (az osztrák és a magyar nézetek közti eltérés), a professzionális hivatalok kialakítása, polgári átalakulása, a növekvő számú ügykörök és ügyforgalom kihívásai, a külügyi szolgálat ágai közötti átjárhatóság és a konzuli szolgálat egységesítésének kérdései okozták. Mivel a külügyi szolgálatban mindhárom ág felsővonalon a külügyminiszter fennhatósága alá került – a konzulátusok és főkonzulátusok közvetlen felügyeletét a nagykövetségek (diplomáciai ág) látták el –, a szervezési kérdések is a Ballhausplatzon, különböző értekezleteken, konzuli ankétokon és konferenciákon, valamint a két kormányzattal folytatott érintkezések folytán dőltek el. A következő fejezetekben a konzuli szolgálatok kialakulását, azok hatásköreit, egyes rendkívüli kihívást jelentő funkcióit, végül Gofuchowski külügyminiszter reformtörekvéseit mutatom be.

A KONZULI SZOLGÁLAT

A konzuli szolgálat eredete egészen a bizánci időkig nyúlik vissza. A külföldön működő kereskedők előjárói saját embereik felett érdekképviselőket és joghatóságot gyakorolhattak, bizonyos peres ügyekben bírászkodhattak. Az abszolút monarchiák idején merült fel a császári kormányzatban az igény, hogy a konzulok ne pusztán saját kereskedelmi érdekeiket, hanem a monarchia minden alattvalójának érdekeit és az államcélokat szolgálják.

A konzuli szolgálat intézményes eredete mellett személyállományának ismerveiben is jelentősen különbözik a többi külügyi ágtól. Ellentétben az arisztokrácia által dominált diplomáciai ágazattal, a konzulok általában kereskedők, hajósok, polgári elemek közül kerültek ki. Jogállását tekintve a konzuli szolgálat a diplomáciai karnál lényegesen szűkebb körű előjogokkal és mentességekkel rendelkezett a külföldi államhatalommal szemben. Még markánsabb eltérésnek számított a missziók (nagykövetségek, követségek) és a konzuli hivatalok között, hogy utóbbiak közigazgatási hatósági jogkörökkel és a bírászkodás jogával is fel voltak ruházva. A konzuli szolgálatban állami hivatalnokként a valóságos konzulátusok (*effektive Konsulate*) tisztviselői – az I. osztályú főkonzul (*Generalkonsul I. Klasse*), II. osztályú főkonzul (*Generalkonsul II. Klasse*), konzul (*Konsul*), alkonzul (*Vicekonsul*), konzuli tanoncok és attasék (*Konsulareleven, Konsularattachés*) – működtek, míg a tiszteletbeli konzulátusok (*Honorarkonsulate*) és a konzuli ügynökségek (*Konsularagentien*) a valóságos főkonzulok és konzulok alkalmazásában álltak, állami fizetést nem kaptak.

A konzuli jogkörök és funkciók bővülése

A konzulátusok jogkörei és funkciói jelentősen bővültek a századfordulóra, a legfelsőbb szolgálat (*Allerhöchster Dienst*) és az általános konzuli tevékenység mellett számos különös

hatáskör és jogkör is megjelent. Joseph Piskur 1862-ben kiadott munkájában a konzuli hatáskörök és funkciók között az általános konzuli teendők mellett a konzuli képviseletet, a konzuli védelmet, a nyilvántartást, a konzuli bírósági jogköröket (polgári és büntető bírászkodás, közjegyzői tevékenység, hitelesítés, hagyatéki ügyek, anyakönyvezés), a hajózással kapcsolatos általános és különös hatásköröket és teendőket, az útlevelügyeket, illetve a politikai, hivatali és kereskedelmi rendszeres jelentéstételt kategorizálja.¹³

A Josef von Malfatti Monte di Tretto osztályfőnök által összeállított konzuli kézikönyv az általános hatáskörök között 10-et nevez meg, külön fejezetben tárgyalja a jelentéstételt, a közjegyzői hivatalt, az útlevelügyeket, a nyilvántartást, a letéti ügyeket, a hagyatéki ügyeket, a segélyek ügyét, a konzuli díjakkal, illetve egyéb adók, díjak, illetékek elszámolását. A hajózási ügyek kapcsán már 23 különböző hatáskört és funkciót, míg a konzuli bírászkodás körében 13-at nevezett meg Malfatti.¹⁴ A konzuli kézikönyv 1904. évi újraserkesztett és hatályosított kiadásában Malfatti már 19 fejezetben sorolja fel a konzuli teendőket, jogköröket és eljárásokat.¹⁵ Bár a magyar igazságügy-minisztérium által készített kimutatás szerint az 1905. évi hágai nemzetközi magánjogi konferencia perjogi egyezménye nyomán a peres és nemperes eljárásokban a magyarországi és ausztriai bíróságok a külföldi hatóságokkal és bíróságokkal diplomáciai úton is érintkeztek,¹⁶ a külügyi igazgatásban a hatósági tevékenységet alapvetően a konzuli ágazat organumai végezték.

Szervezési kérdések

A külügyi szolgálat reformjait többirányú kihívások mozdították elő. Az osztrák–magyar külügyi szolgálat egységes felsővezetése a 19. század közepére szilárdult meg, azt megelőzően a követség, konzuli szervek, sztarosztiai különböző dikasztériumok, majd minisztériumok és hivatalok irányítása alatt álltak, aminek következtében eltérő hivatali szokások is alakultak ki. Markáns különbségek alakultak ki az oszmán és keleti területeken működő (*im Osten*) konzuli szervek, valamint a keresztény országokban (*im Ponente*) működő konzuli hivatalok között.

Szintén visszatérő kihívást jelentett a külügyi szolgálat finanszírozásának kérdése, amely a 19. század végére tarthatatlanná válván, elengedhetlenné tette a konzuli díj-szabályzat – hosszan húzódó – reformját is. A külügyi szolgálat költségeit fedező közös költségvetést a delegációk állapították meg, ami szintén korlátozta a külügyminisztérium mozgásterét, főként a magyar delegáltak mutatkoztak érzékenynek az esetleges közjogi kérdésekben.

Mivel a konzuli ügyek átfogó törvényes rendezésére 1867-ben nem került sor, ezt követően a kormányközi tárgyalások hosszasan elhúzódtak, a konzuli tevékenységből származó

¹³ Piskur 1862. 64–152.

¹⁴ Malfatti 1879. 48–148.

¹⁵ Malfatti 1904. 183–554.

¹⁶ MNL OL K 579. B. 1081.; D 3870. Nr. 14934/1909 I.M.

bevételeket meghatározó konzuli díjtarifa reformja 1900-ig húzódtott. Vagyis egészen a századfordulóig a Metternich kancellár által bevezetett – már régen elavult – díjszabályzat szerint szedték a díjakat a konzuli hatóságok és konzuli bíróságok. A régi díjszabályzat hajózási illetékei indokolatlanul magasak,¹⁷ míg az egyéb díjak értéke relatíve annyit csökkent, hogy a konzuli hivatalok működési költségeit csak kis részben kompenzálta.

A század végére nagyban fellendülő kereskedelem, az intenzív nemzetközi pénzügyi forgalom, valamint a kivándorlás egyaránt terhelte a konzuli szolgálat ügyvitelét. A konzuli ágazat egységes szabályozást, átfogó szaktudást, gazdasági, kereskedelmi és jogi jártasságot is igényelt, ami a konzuli hivatalok és ügykörök növekvő számát figyelembe véve nagyban emelte az utánpótlást képző intézmények jelentőségét és terheit is.

A KONZULI TEVÉKENYSÉG KÜLÖNLEGES FUNKCIÓI – OSZTRÁK–MAGYAR HIVATALNOKOK A NEMZETKÖZI ÁLLÁSOKON

A nemzetközi jogi szcéna már a 19. században megkezdte az államközi érintkezések formáinak rendszerezését, azon belül az államfők, a nagykövetségek és konzulátusok mellett a nemzetközi közösség orgánumainak (nemzetközi szervezetek, bíróságok, tanácsok) tipizálását.¹⁸ A különböző nemzetközi szervezetekben az Osztrák–Magyar Monarchia képviselését többnyire a helyi konzulátus vagy főkonzulátus eljárója vagy tisztviselője látta el, míg a szakmai konferenciákra többnyire az érintett osztrák és magyar minisztériumok küldtek ki szakembereket.

A nemzetközi orgánumok

Az osztrák és magyar külügyi hivatalnoki pályák válogatott ismertetése előtt érdemes röviden áttekintenünk az ideiglenes-eseti és állandó nemzetközi orgánumok típusait és főbb jellemvonásait.

Ideiglenes vagy eseti bizottságok

Az ideiglenes bizottságok között említhetjük az európai koncert működési keretei között egy konkrét ügy tárgyalására vagy rendezésére az európai hatalmak delegáltjaiból felállított szerveket, amelyek működési ideje feladatuk teljesítéséig terjedt (többnyire néhány hónaptól két évig terjedő időtartamban). Ilyen eseti technikai jellegű szervként állították fel eredetileg kétéves mandátummal az Európai Duna Bizottságot a krími háborút lezáró

¹⁷ A Reichsrat interpellációban vetette fel a kérdést, és figyelmeztetett, a helyzet olyannyira tarthatatlan, hogy osztrák kereskedelmi hajók idegen zászlók alatt kezdtek működni.

¹⁸ Liszt 1906. 113–116.

Párizsi Szerződéssel 1856-ban, a Kelet-ruméliai Szervező Európai Bizottságot, a Bulgária Szervező Bizottságot, illetve Albánia Bizottságot. Azonban a Monarchia jelen volt azon nemzetközi eseti bizottságokban is, amelyek működése az európai koncert keretein kívül esett. E szakmai kooperációkra példaként hozhatjuk fel a sanghaji Nemzetközi ópium Bizottságot 1908-ban. A bizottság majd egyéves munkálataiban az Osztrák–Magyar Monarchiát a sokoldalú távol-keleti hivatali szolgálatot teljesítő Karl Bernauer sanghaji cs. és kir. főkonzul képviselte,¹⁹ ami máig tartó presztízst is jelent, tekintve, hogy a drogstratégia nemzetközi és hazai rendszerének intézményes előzményei között a sanghaji bizottság munkálatait az egyik legfontosabb alapdokumentumként tartjuk számon.²⁰

Állandó nemzetközi szervezetek

A fent ismertetett eseti jelleggel összehívott delegációknál tartósabb tevékenységet végzett számos bizottság, amelyek létrejötte és megbízatása többnyire Európa „keleti kérdéséhez”, azon belül is pénzügyi-költségvetési, egészségügyi vagy hajózási ügycsoporthoz kapcsolódott.

a) hajózási vagy folyami bizottságok

A hajózási vagy folyami bizottságok közül a legjelentősebb a kezdeti provizórikus természetét (1856–1858) elhagyva újabb európai mandátumok révén mindinkább állandó intézménnyé váló Európai Duna Bizottság (1856–1917). Mintájára dolgozta ki az 1885. évi berlini konferencia a Kongó folyó hajózási ügyeit felügyelő intézményt, azonban a Kongó Bizottság ténylegesen nem kezdte meg a működését. Végül a hajózási nemzetközi szervezetek között kell megemlítenünk a Szezi-csatorna felügyeletére létrehozott szervezetet (*die Internationale Kommission zur Überwachung der Durchführung des Suezkanal-Vertrags*), amely 1888 és 1904 között örködött a csatorna semlegessége fölött.²¹

b) egészségügyi bizottságok és tanácsok

A nemzetközi egészségügyi szervezeteknek és tanácsoknak a fent ismertetett hajózási bizottságokhoz képest korlátozottabb jogkörei voltak, és intézményes gyökereik általában az Oszmán Birodalom korábbi intendenciáihoz, tanácsaihoz vagy hatóságaihoz vezethetők vissza. A zarándokok és tengeri kereskedők védelmére Konstantinápolyban működött egy nemzetközi intézmény. Az 1830-as években létrehozott A Legfelsőbb Egészségügyi Tanácsot (*Conseil Supérieur de Santé Constantinople*) az 1839. évi szervező szabályok hozták létre, és az 1903. évi párizsi szerződés óta az oszmán külügyminiszter elnöke alatt 4 török és 13 nem török tagból állt. A konstantinápolyi tanács felügyelete alatt

¹⁹ AdR AAng BKA-AA NAR Fach 4 Serie A Bernauer Karl Dr. (Personalia). Bundeskanzleramt 83820/1926.

²⁰ Mátyás 2020. 56–57.; Bayer 2009. 78–79.

²¹ Liszt 1906. 147.; Liszt 1925. 223–224.

működött az 1881-ben felállított Tengerészeti Egészségügyi és Karantén-Tanács (*Conseil Sanitaire Maritime Et Quarantenaire*) Alexandria székhellyel. Az alexandriai nemzetközi állás gyökerei szintén az 1830-as évekbe nyúlnak, hiszen az ottani 1868-ban újrászervezett egészségügyi felügyelőségből hozták létre, amely 9 egyiptomi és 14 nem egyiptomi tagból állt. Emellett a Vörös-tenger és a Perzsa-öböl mentén létrehozott egészségügyi állomások és albizottságok is a Konstantinápolyi Tanács alá rendelten működtek.

Szintén 1881-ben, azonban az 1878. évi berlini kongresszus nyomán jött létre és az Európai Duna Bizottsággal állt szoros intézményes kapcsolatban a Bukaresti Nemzetközi Tanács (*Conseil Internationale Bucarest*), amely a szulinai kikötőben működő egészségügyi közegek rendszabályainak megalkotásáért felelt.

Harmadik nemzetközi intézményként Liszt a tangeri Egészségügyi Tanácsot hozza példaként, amelyben a diplomáciai testület hatásköreit 1879-ben erősítették meg. Ezen egészségügyi nemzetközi tanácsok (*commissions sanitaires*) a folyami bizottságokhoz hasonló nemzetközi állással, azonban korlátozottabb felhatalmazással működtek az európai hatalmak – egyes esetekben az Egyesült Államokkal kiegészülve – kormányai által delegált küldöttjeinek tanácsaként.

c) pénzügyi felügyeleti bizottságok

A keleti kérdés kapcsán az oszmán, egyiptomi és görög pénzügyi és adósságválságokat is részben vagy egészben az európai hatalmak együttműködése kezelte. Az 1877–1878. évi orosz–török háború és a berlini kongresszus nyomán az oszmán kormányzat kénytelen volt beletörődni, hogy pénzügyeit az angol, francia, olasz, holland, osztrák képviselőkből felállított úgynevezett Oszmán Államadósság-rendezési Hivatal (*Internationalen Kommission zur Überwachung der Osmanischen Staatsschulden*) igazgassa.²² Hasonlóan az Oszmán Birodalomhoz az egyiptomi államadósság kezelése is európai igazgatás alá szervezték 1876-tól (*Commission de la Caisse de la Dette Publique*). Több átszervezést követően a bizottság hat európai hatalom irányítása alá került, az államadósság kezelésére irányított bevételek forrásaiként befolyást szereztek az alexandriai vasúti, hajózási és telegráfügyekre.²³ Majd a „krétai kérdés” nyomán kirobbant 1897. évi görög–török háborút követően a görög államadósság amortizációja és felügyelete is európai igazgatás alá került. Az 1898-ban felállított bizottságban (*Internationale Kommission für Finanzkontrolle in Griechenland*) teljesített szolgálatot pireuszi konzuli teendői mellett Theodor Anton Ippen.²⁴

²² Szigetvári 2016. 131–132.

²³ Liszt 1906. 148–149.

²⁴ Deusch 2017. 358–360.

Egyéb nemzetközi szervezetek

E sorokban terjedelmi okokból nem térek ki további nemzetközi szervezetek mélyebb vizsgálatára. Azonban a fent ismertetett eseti és állandó bizottságok, illetve tanácsok mellett meg kell említenünk a nemzetközi uniók és irodák, illetve a különböző nemzetközi bírói állások és vegyesbíróságok működését, még ha ezek vizsgálata egy másik tanulmányra tartozik is.

Tisztviselők és bírák a nemzetközi állásokon

A nemzetközi bizottságokban, tanácsokban és bíróságokban az Osztrák–Magyar Monarchiát általában a nemzetközi hatóság székhelyén működő cs. és kir. főkonzul vagy konzul képviselte. Ilyen módon a nemzetközi szervezetekben történő képviselő a konzuli tevékenységen túlmutató hivatali munkaidőt, teherbírást és különleges szakértelmet is megkövetelt. A nemzetközi szervezetekben való képviselő olyan elmélyült szaktudást igényelt, hogy egyes esetekben a konzuli testületen, sőt akár a konzuli ügynökségeken kívül álló személyt alkalmaztak, például Gustav von Gröller lovagot²⁵ az Európai Duna Bizottságban 1873-ban. Az alábbiakban az Osztrák–Magyar Monarchia külügyi szervezetében szolgálatot teljesítő tisztviselők válogatott hivatali működésének rövid ismertetésével igyekszem bemutatni a szerteágazó konzuli tevékenység mellett felmerülő egyéb kihívásokat és megkívánt szakmai kvalitásokat.

A kolozsvári születésű Hugo Logothetti gróf 1877-ben végzett a cs. és kir. Keleti Akadémián (*k.u.k. Orientalische Akademie*), szolgált Konstantinápolyban (1877), Alexandriában (1881), gerensként Port Said-ban (1882), delegáltként működött az Egyiptomi Kárpótlási Bizottságban (1883). Ugyanebben az évben a konstantinápolyi nagykövetségi dragomanátusra rendelték, 1889-től az Alexandriai Vegyesbíróság elsőfokú tanácsának bírájaként működött.²⁶ Ezt követően galaci konzulként és az Osztrák–Magyar Monarchia Duna bizottsági delegáltjaként 1897 és 1899 között. Logothetti tevékeny részese volt az Európai Duna Bizottság közgyűlésein az al-dunai folyamrendészeti és felügyeleti nemzetközi szabályzat revíziójának, azonban az új szabályok életbe léptetését a Monarchia részéről Logothetti hivatali utóda, Viktorin Borhek konzul gondozta.²⁷ Logothetti ezt követően Barcelonában, Milánóban, Hamburgban és Perzsiában teljesített szolgálatot.²⁸

²⁵ Gustav Gröller sorhajókapitányt Ferenc József 1873. október 30-i legfelsőbb elhatározásával nevezte ki az Európai Dunabizottságba Ausztria-Magyarország császári és királyi delegáltjává. MNL OL K168. 404. 2423/1874. Orczy Béla külügyminisztériumi osztályfőnök Zichy József földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszternek. Bécs, 1874. február 8.

²⁶ Deusch 2017. 433.

²⁷ HHStA AR SV 4. 121.; 8/EDC 1900. Viktorin Borhek EDB-delegált jelentése. Galac, 1900. március 7.

²⁸ Deusch 2017. 433–434.

Jankó Miklós győri születésű jelölt 1874-ben végzett a cs. és kir. Keleti Akadémián. Néhány évnyi szarajevói és bukaresti szolgálat után, 1878-ban a Kelet-ruméliai Szervező Bizottságban (*Ostrumelische Organisierungskommission*) működött a Monarchia delegáltjaként. Ugyanebben az évben a konstantinápolyi dragomanátusra került, majd hivatali ideje hátralévő részét Izmirben és Konstantinápolyban töltötte. 1897-től egészen nyugdíjazásáig húsz éven keresztül képviselte a Monarchiát az Oszmán Államadósság-rendezési Hivatalban.²⁹

Junkár Emil fiumei születésű bécsi jogászként került a külügyi szolgálatba 1897-ben. Gyakorlatát Alexandriában, majd Kairóban töltötte, 1898-ban tett konzuliatasé-vizsgát. Ötévnyi szófiai szolgálat után 1903-tól Alexandriában, illetve gerensként Kairóban szolgált. Junkár 1904-től négy évre minisztériumi szolgálatba került, 1908-ban konzuli kinevezést kapott. Ezt követően nemzetközi bíróságokban kapott állást, 1909-től a Kairói Vegyesbíróság I. fokú fórumának bírója lett, majd 1912-től az Alexandriai Vegyesbíróság I. fokú fórumán bírászkodott az I. világháború kitöréséig.³⁰ A háborút követően Junkár osztrák állampolgárságot szerzett, és az osztrák külügyi szervezet vette át.³¹ Alexandriában Junkár előtt Julius Günner (1880)³² és Alfred Bargehr (1875–1881)³³ is működtek elsőfokú bíróként, illetve Bargehr tagja volt az Alexandriai Vegyesbíróság Fellebbviteli Tanácsának is (1881–1885).

A bírói hivatással szemben akadt olyan nemzetközi megbízatás is, amely a jogi kvalifikáció mellett egyéb szaktudást is igényelt. A szerteágazó, olykor a konzuli-külügyi kurzusok és tárgyak tudásanyagán is jóval túlmutató szakmai ismereteket igényelt a Monarchia egészségügyi tanácsokban való képviseltetése. A már fent említett konstantinápolyi tanács felügyelete alatt működő Alexandriai Nemzetközi Egészségügyi és Karanténtanácsban dr. Joseph Pollák konzuli orvos mint „*Sanitätsdelegierter*” látta el a képviselést 1880–1893 között.³⁴ Pollák mellett meg kell említenünk egy magyar származású hivatalnokot, dr. Szarvasy Frigyeszt, aki 1887-ben végezte el a Theresianumot, majd a Bécsi Egyetemen szerzett jogi doktorátust (1892) is.³⁵ Szarvasy gyakorlatát a M.K. Tengerészeti Hatóságnál és a Fiumei Törvényszéken töltötte.³⁶ Ezt követően Alexandriában, Szófiában és Kairóban viselt hivatalt a konzuli szolgálatban. Szarvasy *Sanitätsdelegierter*ként 1900 és 1906 között képviselte sikeresen Ausztria-Magyarországot az alexandriai tanácsban,³⁷ amiért 1903-ban a külügyminiszter felterjesztette a Ferenc József Rend lovagkeresztjére. A kitüntetés indokolása szerint Szarvasy az alexandriai tanácsban hatékonyan védelmezte Ausztria-Magyarország érdekeit, ráadásul kiemeli, hogy több ügy is a delegált

²⁹ Deusch 2017. 364–365.

³⁰ AdR AAng BKA-AA NAR Fach 4 Serie A Junkar Emil Dr.

³¹ Deusch 2017. 370–371.

³² Deusch 2017. 303–304.

³³ Deusch 2017. 194.

³⁴ Deusch 2017. 152.

³⁵ HHStA AR F4 339-2. Szarvasy. 1/1.

³⁶ Deusch 2017. 645.

³⁷ Deusch 2017. 645–646.

személyes fellépésének köszönhetően nyert a Monarchiának előnyös elrendezést. Szarvasy jó kapcsolatot ápolt az alexandriai diplomáciai és konzuli közegekkel, a nemzetközi tanácsban nagy tiszteletet vívott ki, így a tanács több jelentős bizottmányába is beválasztották, mindemellett alkonzuli hivatali teendőjét is kiemelkedően látta el, az ottani osztrák és magyar kolóniával is jó kapcsolatot épített ki.³⁸

EGY EXTRÉM ESET: A CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI KÜLÜGYI SZERVEZET VISZONYA AZ EURÓPAI DUNA BIZOTTSÁGHOZ

A külügyi szolgálat számára nemcsak presztízst, hanem komoly kihívást is jelentett az európai hatalmi koncert³⁹ szerveiben való részvétel. Ezek közül is kiemelkedett az Európai Duna Bizottság intézménye, amely az al-dunai osztrák–magyar külügyi szervektől, mind a konzuli hatóságoktól, mind a konzuli ügynökségektől magas színvonalú hivatali ügyvitelt, diplomáciai és nemzetközi jogi jártasságot, kiemelkedő kereskedelmi jogi, kereskedelempolitikai, hajózási ismereteket és nem utolsósorban átlagon felüli munkabírást igényelt.

Az Európai Duna Bizottság (1856–1917) az 1856. évi párizsi szerződéssel jött létre eredetileg 2 éves mandátummal, és az 1815. évi bécsi kongresszus záróokmányában kimondott szabad hajózás elvének a Dunára való kiterjesztésében és végrehajtásában volt szerepe. Az EDB eredetileg csak folyamszabályozási, technikai munkálatokra kapott felhatalmazást, azonban az európai kongresszusokon és konferenciákon az európai hatalmak újabb és újabb mandátumokat – Párizsban (1858) 2 évre, Londonban (1861) 5 évre, Galacban (1865) 6 évre, Párizsban (1871) 12 évre, Berlinben (1878), Londonban (1881) és végül ismét Londonban (1883) 20 évre – és mind szélesebb jogköröket juttatott a bizottságnak, amelynek tagjai a párizsi szerződő felek (Nagy-Britannia, Franciaország, Poroszország, Ausztria, Oroszország, Törökország és Szardínia) delegáltjai voltak.

Az Európai Duna Bizottság illetékességi területe eredetileg Iszakcsától a fekete-tengeri torkolatig terjedt, amelyet az 1878. évi berlini szerződés kiterjesztett felfelé Galacig, majd az 1883. évi londoni szerződés Brailáig. Míg az EDB kezdeti éveiben egy provizórikus műszaki-technikai jogkörökkel rendelkező bizottmány volt, addig az 1865. évi galaci szerződésbe foglalt közokmány (*acte public*) és az 1878. évi berlini kongresszus jelentősen bővítette a hatásköreit, hatósági jogokkal ruházta fel, kvázi állandó mandátumot kapott. A berlini szerződés pedig az Európai Duna Bizottságot kiemelte az oszmán szuverenitás alól, a bizottság intézményei, hivatalai és saját személyi állományai is területen kívüliséget, különböző mentességeket élveztek. Egyes nemzetközi jogászok a bizottságot mint *Flussstaat*, vagy *État dans l'état* jellemezték, a magyar kormányzatból Lers Vilmos is állam az államban hasonlattal utalt ezen európai intézményre. Az EDB – folyamrendészeti

³⁸ HHStA AR F4 339-2 Szarvasi. 1/19. Szilasy Aehrenthalnak. Alexandria, 1903. szeptember 11.

³⁹ Az 1815. évi bécsi kongresszus nyomán létrejött európai hatalmi koncertről (*European Concert of Powers, Europäische Mächtekoncert*) lásd Baumgart 1987.

kihágási ügyekben bíraskodást is végző – elsőfokú hatóságai Sulinában és Tulcsában működtek, míg a bizottság a másodfokú fórumként és fellebbviteli bíróságként is működő közgyűlések helyszínén Galacban székelt. Az Európai Duna Bizottságban, illetve annak irányítása alatt összesen 7 hivatal és szolgálati ág működött.⁴⁰

Az EDB-delegáltak, mivel többnyire a galaci konzul vagy főkonzul töltötte be a tisztséget, az általános konzuli szolgálat mellett el kellett járnia a nemzetközi szerződések által előírt érintkezésekben az Európai Duna Bizottság hivatalaival, illetve asszisztenciát kellett teljesítenie az osztrák–magyar hajók adminisztrációja során.

Ernst von Haan 1875 szeptemberében galaci konzullá kinevezésekor⁴¹ kérést intézett a külügyminiszterhez, hogy az engedélyezze a tervezettnél korábbi hivatalba lépést, ugyanis a leendő delegáltak alaposan fel kellett készülnie az európai Duna-ügyek intézésére, egyúttal a nemzetközi szervezet ügyvitelében való eligazodásra. Haan kérelme konkrétan is rávilágít arra, hogy milyen szerteágazó ismereteket és kvalitásokat kívánt meg a galaci konzulátus vezetése. Haan előzetesen egyeztetett az EDB Központi Irodájának (*bureau centrale*) igazgatójával, ezt követően arra jutott, hogy ahhoz, hogy az EDB közgyűlésének 1875. évi őszi ülészsaka előtt a Monarchia előterjesztéseit időben kidolgozhassa és benyújthassa, szükséges alaposabban elmélyülnie a helyi viszonyokban. Ez utóbbiak között elengedhetetlennek tartotta a hajózási gyakorlat, a bizottság munkálatainak, az ottani szolgálatok és hivatalok szervezeti és személyi viszonyainak tanulmányozását.⁴² Egyúttal Haan figyelmeztetett, hogy mivel az őszi ülészsakon az EDB az évek óta legkiemelkedőbb fontosságú díjtartifa-revizio kérdését veszi napirendre – amelyben a kedvező képviseltetést az osztrák és a magyar kereskedelemügyi miniszterek is kifejezetten kérték⁴³ –, szükséges a régi akták, jegyzőkönyvek és nemzetközi szerződések tanulmányozása, illetve konzultációk lefolytatása a hajóskapitányokkal, delegáltakkal és a személyzettel.⁴⁴

Azonban nemcsak az Európai Duna Bizottság galaci székhelyén, hanem az elsőfokú hatóságok illetékességi területén működő osztrák–magyar konzuli hivatalok számára is jelentős többletterhelést jelentett az ügyvitel. A szulinai alkonzul (gerensként), Jovanovich 1911-ben fordult azzal a kéréssel a külügyminisztériumhoz, hogy biztosítanak további utánpótlást az ügyvitel gyorsítására.⁴⁵ Jovanovich alkonzul kifejtette, hogy az alkonzulátus ágensei és költségei az elmúlt 6 évben jelentősen növekedtek, csak augusztusig 80 hajó regisztrációját kellett ellátnia. Az alkonzulátus bár magyar anyakönyvi hivatalként korábban egy ügyben sem járt el, az utóbbi időben anyakönyvi igazgatási ügyek is érkeztek. Emellett útlevélkidadások, konzuli bírói és hagyatéki ügyek intézésére is sor

⁴⁰ Az Európai Duna Bizottság hivatalairól és személyi apparátusáról, lásd Ardeleanu 2020. 195–227.

⁴¹ HHStA MdÄ AR F8-302. 61. Andrassy Gyula külügyminiszter 10299/VIII. alatti utasítása (*Weisung*). Bécs, 1875. július 5.

⁴² HHStA MdÄ AR F4-120-2. (Personalia Haan). 28. Ernst Haan Andrassy Gyula külügyminiszterhez. Bukarest, 1875. szeptember 10.

⁴³ Az osztrák és a magyar szakminisztériumoknak a külügyekre gyakorolt befolyásáról lásd Szabó 2022b.

⁴⁴ Szabó 2022b.

⁴⁵ HHStA MdÄ AR F8-235. (Sulina) 41. Joannovich alkonzul megkeresése a külügyminisztériumhoz. Bécs, 1911. augusztus 25.

került. A külügyi szolgálat körében Jovanovich a hajók vámvizsgálatát és a halálesetek felvételét említette példaként, illetve kiemelte, hogy az információs szolgálat, illetve az EDB hatósági színhelyén – ahol 5 valóságos és 7 tiszteletbeli konzulátus is működik – az alkonzuli teendők ellátása szintén sok időt igényelnek. Jovanovichnak kereskedelmi ügyletek lebonyolítása során is asszisztálnia kellett, így azt is jelentette, hogy már 12 napja tart egy, a Stabilimento Tecnico által gyártott uszály átadása egy rosztovi megrendelőnek, a problémás ügyletből pedig a Monarchiának súlyos kárai származhatnak.⁴⁶

Jovanovich a nemzetközi szerződések értelmében az Európai Duna Bizottság szulnai pénztárában köteles volt asszisztálni és a hajók expedálásában közreműködni, ami tartós jelenlétet igényelt, hogy a hajók mihamarabb indulhassanak. A szulnai pénztár hivatali ideje reggel 6 óra és este 6 óra közé esett, így Jovanovich alkonzuli hivatali kötelességeit a fennmaradó időben volt kénytelen teljesíteni.⁴⁷

Visszatérve a galaci konzulra: annak különleges állása, illetve az európai delegált karakteréhez fűződő viszonya a hivatszervezés szempontjából is kérdéseket vetett fel. Így például 1905-ben a német császári külügyi hivatal az osztrák–magyar külügyminisztériumtól érdeklődött, hogy a Monarchia külügyi szervezetében a delegáltat annak karakteréből fakadó funkciókért milyen juttatások illetik meg. A külügyminisztérium válaszában kifejtette, a delegáltat konzuli minőségében a fizetés mellett szabad lakás, míg delegált karakteréből fakadóan rendkívüli pótlék illeti meg.⁴⁸

A fizetések és a delegált karakterének értelmezése mellett az európai Duna-ügyek intézése felvetette az Európai Duna Bizottság, valamint az osztrák–magyar főkonzulátus belső hierarchiájának összehangolását is. Alois Aehrenthal akkori romániai nagykövet 1896-ban egy felügyelő körúton járta be és vizsgálta meg a romániai osztrák–magyar külügyi szerveket. A vizsgálódásról Valsassina Thurn tanácsos jelentésében élt a javaslattal miszerint, hasonlóan a galaci EDB-székhelynek alárendelt európai hivatalokhoz, érdemes volna az al-dunai osztrák–magyar külügyi organumokat is a galaci főkonzulátus alá rendelni.⁴⁹ Az európai gyakorlat is kivétel nélkül egybevágott Thurn javaslatával, aki tulajdonképpen egy korábbi állapotnak kívánt érvényt szerezni, ugyanis például a már említett Ernst Haan kinevezésekor is azonosítható, hogy a galaci konzul és delegált a Duna-ügyekben összefogta az al-dunai konzuli szerveket, és egyfajta koordináló szerepet töltött be. Miután 1875 őszén Ferenc József kinevezte Ernst Haant Ausztria-Magyarország delegáltjává az Európai Duna Bizottságba, a tulcsai és a szulnai konzulok egyúttal utasítást kaptak, hogy támogassák Haant feladatainak ellátásában az EDB-delegált minőségében és előljárójuként.⁵⁰

⁴⁶ HHStA MdÄ AR F8-235. (Sulina) 41. Joannovich alkonzul megkeresése a külügyminisztériumhoz. Bécs, 1911. augusztus 25.

⁴⁷ HHStA MdÄ AR F8-235. (Sulina) 41. Joannovich alkonzul megkeresése a külügyminisztériumhoz. Bécs, 1911. augusztus 25.

⁴⁸ HHStA MdÄ AR F8-132. 63. Notiz für die kaiserlich deutsche Botschaft in Wien. Bécs, 1905. március 24.

⁴⁹ HHStA MdÄ AR F8-132. 29. Valsassina Thurn tanácsos Agenor Goluchowski külügyminiszternek. Sinaia, 1896. november 8.

⁵⁰ HHStA MdÄ AR F4-120-2. (Personalia Haan). 28. Malfatti di Montetretto Ernst Haannak, illetve Viscovich és Pertazzi konzuloknak. Bécs, 1875. szeptember 18.

ÖSSZEGZÉS – A KONZULI SZOLGÁLAT UTÁNPÓTLÁSÁNAK KÉRDÉSEI

A Monarchia külügyi szolgálata a 19. század második felére szervezetének és működési rendjének legjellemzőbb tradícióit és alapvonásait megtartotta, azonban számos új kihívással kellett szembenéznie ahhoz, hogy a Monarchiának osztrák–magyar közjogi kiegyezésben megőrizni kívánt nagyhatalmi állását szolgálhassa. A központi és a konzuli szolgálatok ügkörei jelentősen megnöttek, egyúttal folyamatos revíziót igényeltek, egy-egy intézmény, szokás vagy gyakorlat felülvizsgálata általában összetalálkozott a magyar kormányok reformok iránti igényeivel, amelyeket főként a közjogi vívmányok elérése motivált.

A közjogi vívmányok érvényesítésének igényét és jelentőségét alátámasztotta az a tény is, hogy bár az osztrák alaptörvényekhez képest a magyar közjogi felfogás differenciáltan határozza meg a külügyi szolgálat által vitt ügyeket, mégis azt mondhatjuk, hogy a külföldi vonatkozású közügyek legszélesebb spektruma felett rendelkezett döntő befolyással a közös külügyi szervezet.⁵¹ A minisztériumi szervezet és ügykezelés átszervezéseiben is megmutatkoztak a dualizmus közjogi kérdései. A Kereskedelempolitikai (III.) Osztály újbóli felállításával a kereskedelempolitikai és az Adminisztratív (II.) Osztály (közös érdekű) ágensei a Politikai (I.) Osztály által kezelt közös (diplomáciai, külpolitikai) ügyek vitelétől még inkább elkülönültek,⁵² vagyis a kiegyezési törvényekben közösnek elismert ügyek kezelését is sikerült az országos kormányok hatáskörébe tartozó közös érdekű ügyekétől némileg elkülöníttetni.

Ami a személyi állományt és az alkalmazott joganyag kérdését illeti, ki kell emelnünk a külügyi utánpótlásképző intézmények jelentőségét. Nemcsak a minisztériumi és a konzuli szolgálat hivatalnokai, hanem az Osztrák(–Magyar) Monarchia külügyminiszterei és osztályfőnökei között is nagy arányban fordultak meg az egykori cs.k. Keleti Akadémia (k.k. Orientalische Akademie), illetve az 1897-ben létrejött cs. és kir. Konzuli Akadémia (k.u.k. Konsularakademie) abszolvánt növendékei. A Keleti Akadémia (majd a Konzuli Akadémia is) a külügyi utánpótlásképzés egyik legmeghatározóbb intézményévé vált Európában, egyúttal nemcsak professzionális külügyi apparátus megteremtésében játszott kulcsszerepet,⁵³ hanem annak utánpótlásában, fenntartásában és az új kihívásokhoz való adaptáció tekintetében is. Az 1898-ban megreformált Konzuli Akadémiának azért is volt nagy jelentősége, mert amíg a diplomaták többnyire egy politikai ügyben kiadott egyedi utasítás szerint jártak el, addig a konzuli ágazatban – mivel ezek hatósági tevékenységet is végeztek – a gazdasági, kereskedelmi, történelmi és politikai ismeretek mellett elengedhetetlen volt a szakigazgatási ágazatok, eljárások és a vonatkozó alkalmazott joganyag átható ismerete is.⁵⁴ Mindemellett egyértelműen megmutatkozott az igény a konzuli szolgálat egységesítésére, a nagyszámú tiszteletbeli konzulátus valóságos konzulátussá alakítására, a teljes konzuli ágazatban megfelelő gazdasági és jogi ismeretek átadására.

⁵¹ Bittner 1937. 831.

⁵² Rimpler 1989. 85.

⁵³ Pfusterschmid-Hardenstein 2004. 83.

⁵⁴ Pfusterschmid-Hardenstein 2004. 82–83.

A konzuli tisztviselők számára komoly kihívást jelentett, hiszen ez az ágazat jelentette a közös képviseltetés és a nagyhatalmi állás, egyúttal a Monarchia egységének alapját, amely épp a monarchikus egységből fakadóan kívánt meg rendkívül szerteágazó ismereteket. Ugyanis az 1860-as évektől kezdve az osztrák jog – ha nem is teljesen, de – jelentős mértékben visszaszorult a transzlajtán birodalomfélbe. A konzuli tisztviselőknek nemcsak a kiegyezésből következő közjogi átalakulásokkal kellett tisztában lenniük, hanem a magyar kereskedelmi jog, magánjog és büntetőjog, egyúttal a közigazgatástan tételeivel is. A szakismeretek gyakorlati alkalmazása során pedig a konzuli hivatalnokoknak átlagon felüli nyelvi ismeretekkel is kellett rendelkezniük, elengedhetetlen volt a hivatali helyszín nyelvének ismerete, a német, a magyar, a francia (nemzetközi szerződések nyelve), az olasz (a tengerészet és a kereskedelem nyelve), illetve a keleti konzulátusok esetén a perzsa, az arab, az orosz vagy a kínai nyelv ismerete.

Az 1898. évi akadémiai reform során Agenor Gołuchowski külügyminiszter összesen hét pontba foglalva határozta meg annak céljait:⁵⁵

1. felkészítés a gyakorlati szolgálatra az akadémia tudományos színvonalának teljes megőrzésével;
2. államgazdasági diszciplínák, egyúttal a kereskedelmi kurzusok előtérbe helyezése;
3. a történeti-politikai, valamint a jogi diszciplínák megtartása;
4. a nyelvi képzések megszorítása;
5. önállóság és kezdeményezőképeség előtérbe helyezése;
6. az akadémisták tehermentesítése;
7. végül az Akadémia cs. és kir. közjogi karakterét minden tekintetben érvényesíteni kell, úgy mint a magyar nyelv megkövetelése a magyar korona országaiból jelentkezők esetében, a magyar nyelv oktatása a nem magyar akadémisták számára, a magyar jog paritásos kezelése a tantervben.

Az átfogó reformban a szakmai ismeretek mellett megjelennek a magyar közjogi igények is, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy az akadémistáknak nemcsak az osztrák, hanem a magyar államjogot, magánjogot, polgári eljárásjogot, kereskedelmi jogot, váltójogot, anyagi és alaki büntetőjogot is el kellett sajátítaniuk.⁵⁶

Az Osztrák–Magyar Monarchia külügyi szolgálatát, különösen annak konzuli ágát új és számos kihívás érte a 19. század végétől. A finanszírozás kérdése mellett a külügy polgári átalakítása, az apparátusban a rátermettség és a kvalitások előtérbe helyezése, a konzuli képzés egységesítése mind megoldásra vártak. Azonban a külügyi, külpolitikai és szakmai kihívások mellett az 1890-es évektől a külügyminiszternek mind gyakrabban kellett szembesülnie a magyar közjogi vívmányok iránti konzekvens követelésekkel a magyar birodalomfél részéről. Így a Monarchia külső egységének és hatékony nemzetközi képviseltetésének egyik előfeltétele éppen a konzuli képzés tantervének dualizálása, annak

⁵⁵ Gołuchowski 1904. 46–47.

⁵⁶ A Konzuli Akadémián folytatott jogi képzés változásairól lásd Szabó 2022a. 53–76.

magyar jogi ismeretekkel való terhelése lett. Általában is elmondhatjuk, hogy az összbirodalmat érintő átfogó reformtörekvések kapcsán a magyar kormányok a maguk közjogi igényeit általában sikerrel képviselték.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Ardeleanu, Constantin (2020): *The European Commission of the Danube, 1856–1948. An Experiment in International Administration*. Leiden–Boston, Brill. Online: <https://doi.org/10.1163/9789004425965>
2. Baumgart, Winfried (1987): *Vom Europäischen Konzert zum Völkerbund*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
3. Bayer István (2009): Nemzetközi Ópiumbizottság – Sanghaj, 1909. Száz évvel ezelőtt kezdődött a nemzetközi kábítószerellenőrzés. *Gyógyszerészet*, 53. évf. 78–79. Online: <https://mgyt.hu/wp-content/uploads/2020/02/Gyogyszereszet-2009-02-1.pdf>
4. Bittner, Ludwig (1937): Das österreichisch-ungarische Ministerium des Äußeren, seine Geschichte und seine Organisation. *Berliner Monatshefte*, 15. évf. 819–843.
5. Diószegi István (2001): *Az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikája*. Budapest, Vince Kiadó.
6. Deusch, Engelbert (2017): *Die effektiven Konsuln Österreich (-Ungarns) von 1825–1918*. Wien, Böhlau Verlag. Online: <https://doi.org/10.7767/9783205206019>
7. Fazekas István (2015): *A Haus- Hof- und Staatsarchiv magyar vonatkozású iratai*. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár.
8. Gołuchowski, Agenor (1904): *Die K. und K. Konsular-Akademie von 1754 bis 1904: Festschrift zur Feier des hundertfünfzigjährigen Bestandes der Akademie und der Eröffnung ihres neuen Gebäudes*. Wien, Verlag des K. u. K. Ministeriums des Kaiserlichen und Königlichen Hauses und des Äusseren.
9. Halász Iván (2019): *The Administration of Foreign Affairs in the Central European Countries (1867–1945)*. Kolozsvár, Forum Iuris.
10. Herrnritt, Hermann von (1909): *Handbuch des österreichischen Verfassungsrechtes*. Tübingen, Verlag von JCB Mohr.
11. Kmety Károly (1907): *A magyar közigazgatási jog kézikönyve*. Budapest, Politzer-féle Könyvkiadó Vállalat.
12. Liszt, Franz von (1906): *Das Völkerrecht systematisch dargestellt*. Berlin, Verlag von O. Häring.
13. Liszt, Franz von (1925): *Völkerrecht systematisch dargestellt*. Berlin, Verlag von Julius Springer.
14. Malfatti Monte di Tretto, Josef von (1879): *Handbuch des österreichisch-ungarischen Konsularwesens. Erster Band*. Wien, Wilhelm Braumüller.
15. Malfatti Monte di Tretto, Josef von (1904): *Handbuch des österreichisch-ungarischen Konsularwesens. Erster Band Konsularwesen*. Wien, Manzschke K.u.K. Hof-Verlags- und Universitäts-Buchhandlung.

16. Matsch, Erwin (1986): *Der Auswärtige Dienst von Österreich(-Ungarn) 1720–1920*. Wien–Köln–Graz, Hermann Böhlau Nachf.
17. Mátyás Szabolcs (2020): *A kábítószér-bűnözés elleni küzdelem mint stratégiai kihívás a magyar bűnüldözésben*. Budapest, Nemzeti Közszerológai Egyetem.
18. NN (1917): *Jahrbuch des k. u. k. Auswärtigen Dienstes 1917*. Wien, K.K. Hof- und Staatsdruckerei.
19. Olechowski-Hrdlicka, Karin (2001): *Die gemeinsamen Angelegenheiten der Österreichisch-Ungarischen Monarchie*. Wien, Peter Lang.
20. Pfusterschmid-Hardenstein, Heinrich (1989): Von der Orientalischen Akademie zur K.u.K. Konsularakademie. In Wandruszka, Adam – Urbanitsch, Peter: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. VI/1. Die Habsburgermonarchie im System der Internationalen Beziehungen*. Wien, Verlag der ÖAW. 122–195.
21. Pfusterschmid-Hardenstein, Heinrich (2004): Die orientalische- und spätere Konsularakademie 1848–1918. Eine frühe Fachhochschule im Zeitalter der Industrialisierung. In Rathkolb, Oliver szerk.: *250 Jahre von der Orientalischen zur Diplomatischen Akademie in Wien*. Wien, StudienVerlag. 77–104.
22. Piskur, Joseph (1862): *Consulatweser von Oesterreich*. Wien, Druck und Verlag von Carl Gerold's Sohn.
23. Rényi József (1911): *A külügyi közigazgatás*. Budapest, A Képviselőház Könyvtára.
24. Rumpler, Helmut (1989): Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Aussenpolitik der Habsburgermonarchie. In Wandruszka, Adam – Urbanitsch, Peter szerk.: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. VI/1. Die Habsburgermonarchie im System der Internationalen Beziehungen*. Wien, Verlag der ÖAW. 1–121.
25. Somogyi Éva (1996): *Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában*. Budapest, História Könyvtár.
26. Stropp, Robert (1967): Die Akten des k. u. k. Ministeriums des Äußern 1848–1918. *Mitteilungen des Österreichischen Statsarchivs*. 20. évf. 389–506.
27. Szabó Mátyás (2022a): Die juristische Bildung an der k.u.k. Konsularakademie, mit spezieller Fokus auf staatsrechtlichen Studien. *Pravnehistoricke Studie*, 52. évf. 1. sz. 53–76. Online: <https://doi.org/10.14712/2464689X.2022.4>
28. Szabó Mátyás (2022b): „Hasonló természetű ügyek eldöntése csak a két szakminiszterrel egyetértésben a külügyminiszter által eszközölhető” – Magyar kereskedelmi szakminisztériumok befolyása európai ügyekre a dualizmus idején. *Archivnet*, 22. évf. 3. sz. Online: <https://archivnet.hu/hasonlo-termeszetu-ugyek-eldontese-csak-a-ket-szakminiszterrel-egyetertertesben-a-kulugyminiszter-által>
29. Szigetvári Tamás (2016): Jogrendszer és versenyképesség Törökországban. *Iustum Aequum Salutare*. 12. évf. 2. sz. 127–140. Online: <https://plwp.eu/docs/wp/2016/2016-11-Szigetvari.pdf>
30. Wiedermeyer, Rudolf (1931): Geschäftsgang des K. und K. Ministeriums des Äußern 1908–1918. *Archivalische Zeitschrift*, 40. évf. 131–152. Online: <https://doi.org/10.7788/az-1931-jg09>

Levéltári források

Österreichisches Staatsarchiv

Archiv der Republik

1. AdR AAng BKA-AA NAR Fach 4 Serie A Bernauer Karl Dr. = Archiv der Republik, Auswärtige Angelegenheiten, Neue Administrative Registratur, Fach 4, Serie N, Nikolaus von Jankó.
2. AdR AAng BKA-AA NAR Fach 4 Serie A Junkar Emil Dr. = Archiv der Republik, Auswärtige Angelegenheiten, Neue Administrative Registratur, Fach 4, Serie A (Personalia), Dr. Junkar Emil.

Haus-, Hof- und Staatsarchiv

1. HHStA MdÄ AR F4-120-2. (Personalia Haan) = Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Administrative Registratur, Fach 4, Karton 120. 2. Personalia Haan.
2. HHStA MdÄ AR F4-196-6 (Personalia Logothetti) = Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Administrative Registratur, Fach 4, Karton 196. 6. Personalia Logothetti.
3. HHStA MdÄ AR F4-339-2 (Personalia Szarvasy) = Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Administrative Registratur, Fach 4, Karton 339. 2. Personalia Szarvasy.
4. HHStA MdÄ AR F4-453. = Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Administrative Registratur, Fach 4, Karton 453 (Organisierung).
5. HHStA MdÄ AR F8-235. = Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Administrative Registratur, Fach 8, Karton 235. Konsularsitze: St. Petersburg, Suakim (Suakin), Sucre, Sulina, Sunderland, Susa, Swansea (1880-1918)
6. HHStA MdÄ AR F8-302. = Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Administrative Registratur, Fach 8, Karton 302., Organisierung (1870-1879) und Revirement.
7. HHStA MdÄ AR F8-404. = Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Administrative Registratur, Fach 8, Karton 404. Organisierung; Inspektionsreisen.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

1. MNL OL K168. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, K168 fond (Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium, Általános Iratok)
2. MNL OL K579 = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K579 fond (Igazságügy-minisztérium, Általános iratok 1867-1944)

Szabó Mátyás egyetemi tanársegéd, a magyar alkotmány- és közigazgatástörténet oktatásával és kutatásával foglalkozik. Tanulmányait a Nemzeti Köszolgálati Egyetemen végezte, 2016-ban igazgatásszervező, majd 2018-ban nemzetközi köszolgálati szakértő képesítést szerzett. Jelenleg doktori tanulmányait a Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola Állam- és Közigazgatás-történet kutatási területén folytatja, amelynek keretében az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügyminisztériumának szervezetét és működését kutatja. 2017-ben a XXXIII. Országos Tudományos Diákköri Konferencián I., míg 2019-ben III. helyezést ért el, ugyanebben az évben Pro Scientia Aranyéremben részesült.

Tóth Noémi Nóra

A PRAGMATICA SANCTIO ÉS ANNAK ÉRTELMEZÉSEI

The Pragmatica Sanctio and Its Interpretations

Tóth Noémi Nóra, államtudományi szakos hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem; történelem szakos hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, tothnoeminora@gmail.com

IV. Károly eckartsaui nyilatkozatát követően a kor neves jogászhai körében az 1723. évi I. és II. törvénycikk hatályának kérdése erős polarizálódást váltott ki, főképp a nemzeti jog legitimistái és a szabad királyválasztók között. Tanulmányomban a Pragmatica Sanctio előzményeit, értelmezéseit, illetve a trónfosztó törvény – az 1921. évi XLVII. törvénycikk – hatálybalépését megelőző és az azután következő véleményeket, felfogásokat vizsgáltam.

KULCSSZAVAK:

trónfolytonosság, IV. Károly, legitimisták, szabad királyválasztás, trónfosztási törvény, leányági örökösödés

Following the declaration of Charles IV at Eckartsau, among the famous jurists of the age the question of the scope of Acts I and II of 1723 provoked a strong polarisation, especially between the legitimists of national law and royalists. In my paper, I examined the antecedents and interpretations of the Pragmatica Sanctio and also the opinions and perceptions before and after the entry into force of the Act of Dethronisation – Act XLVII of 1921.

KEYWORDS:

continuity to the throne, Charles IV, legitimists, royalists, Act on Dethronisation, female succession

A PRAGMATICA SANCTIO ELŐZMÉNYEI

Az 1723. évi I. és II. törvénycikkek értelmezéseinek vizsgálata előtt véleményem szerint mindenképp érdemes megemlíteni létrejöttének történetét.

A leányági örökösödés jogát, Imrik József a *Pragmatica Sanctio keletkezésének története* című műve szerint, többen (a szerző álláspontját tekintve tévesen) az Árpád-házi királyokig vezetik vissza. Indoklását idézve: „Fel sem tehetjük, hogy egy oly harcias nemzet mint a magyar volt, mely királyában is inkább első hadvezérét tisztelte, a kormányt gyenge női kezekre bízta volna.”¹

Az Árpád-ház kihalása is mutatja, hogy 1300 körül elképzelhetetlen volt, hogy a trónra női uralkodó lépjen, ezért is különös, hogy Nagy Lajost lánya, Mária követte a sorban.² Imrik szerint jól mutatja a helyzet szokatlanságát az, hogy Mária halála után Zsigmondot még ugyanúgy törvényes királynak tekintették, ott, ahol a leányági öröklés hivatalosan meg sem történhetett volna.³ Szintén a trón nő általi betöltésének elfogadását bizonyítja az 1439. évi XII. törvénycikk is: „Hogy a felséges fejedelemnőnek, Erzsébet királyasszonynak és állása méltóságának fentartása érdekében, mivelhogy ő ez ország örököse, az országban mindenütt, a hol akarja, intézkedés történjék.”⁴

A következő lépcsőfok az 1547. évi V. törvénycikk, amely az 1687. évi II. törvénycikkel együtt összekapcsolódik a *Pragmatica Sanctió*val. Az 1547. évi V. törvénycikk ötödik szakaszában is megtalálható az a kitétel, hogy Magyarország rendei és karai örök időkre alávetik magukat jelen esetben I. Ferdinándnak és annak leszármazottjainak,⁵ amit az 1687. évi II. törvénycikk is megerősített azzal, hogy biztosította I. Lipót és azt követően elsőszülött fiú örökösének trónhoz való jogát.⁶ Ide kapcsolódhat még az 1687. évi III. törvénycikk is, amely szerint, ha a Habsburg-ház osztrák ága kihal, akkor a trónöröklés joga a spanyol ágra szálljon át, és csak annak kihalása esetén szálljon vissza a szabad királyválasztás joga a magyar nemzetre. Ezen rendelkezés megdőlt azonban II. Károlyal, illetve az 1723. évi I. és II. törvénycikkel hatályát veszítette.⁷

A következőkben említendő a *Pragmatica Sanctio*, VI. Károly német-római császár, III. Károly néven magyar király által kiadott rendelkezése, amelyet az 1723. évi I. és II. törvénycikkekkel iktattak be.⁸ A törvényt a török uralom alóli felszabadítás iránt érzett hálából fogadták el a magyar rendek. Rendelkezik arról, hogy a trónfolytonosság megszakításának

¹ Imrik 1866. 5.

² Salamon 1866. 12. Mivel Nagy Lajosnak nem volt fiúgyermek, így három lánya közül egyikre (Máriára) hagyta Lengyelországot és Magyarországot, egyesítve ezzel a két koronát. Ezen döntését 1374-ben a kassai privilégiummal fogadtatta el a lengyel főpapokkal és főurakkal. Feltehető az is, hogy a magyarokkal sem az országgyűlés keretein belül, hanem külön az ország főuraival magánúton tette ezt meg. Lásd Salamon 1866. 8–13.

³ Imrik 1866. 12.

⁴ 1439. évi XII. törvénycikk.

⁵ 1747. évi V. törvénycikk.

⁶ 1687. évi II. törvénycikk.

⁷ Liktor 2020. 162.

⁸ Tarján é. n.

elkerülése végett a karok és rendek átruházzák a trónöröklés jogát az uralkodó család női tagjaira is. Ezen intézkedés értelmében a törvénycikk hatálybalépését követően a trónörökös elsősorban III. Károly egyenesági leszármazottjaiból fog kikerülni, ezt követően I. József, majd végül I. Lipót vérvonalából kiindulva.⁹ A *Pragmatica Sanctio* előírta, hogy csak az lehet magyar király, aki az örökös tartományokban, illetve az uralkodó többi országában is trónöröklésre jogosult, viszont a magyar törvényeket nem igazították a többi ország öröklési rendjéhez, így a közös birtoklás következménye az volt, hogy a többi területen elfogadott trónöröklési rendet a magyar országgyűlés is elfogadta. Mint magyar törvényt fogadták el, tehát egy esetlegesen Ausztriában bekövetkezendő esemény nem változtathat, így például ha valaki az osztrák félen elbitorolja a trónt, az nem lesz automatikusan magyar király.¹⁰ Találhatók azonban hiányos, nehezen értelmezhető rendelkezések is a *Pragmatica Sanctio*ban a trónöröklési jogokkal kapcsolatban, például a lemondásról, mert nem állapít meg sorrendet ez esetre sem.¹¹

A PRAGMATICA SANCTIO ÉRTELMEZÉSEI

IV. Károly eckartsai nyilatkozatát és a trianoni békediktátumot követően több korabeli jogtudós is megpróbálkozott azzal, hogy megállapítsa, hatályban maradt-e a *Pragmatica Sanctio*.

Kmety Károly felosztása szerint a korszakban két legitimista csoport állt egymással szemben, az egyik oldalon a császári és királyi legitimisták, míg a másik oldalon a nemzeti jog legitimistái. A császári és királyi legitimisták közé sorolta azokat, akik a Habsburg-ági leszármazóknak öröklési igényét, császári és királyi hatalmát a békeszerződések megkötése után is fennállónak tartották, a nemzeti jog legitimistáinak pedig azokat, akik szerint a magyar nemzet ősi szuverenitásában gyökerező teljesen szabad királyválasztási jog újból feléledt, és megszűnt a Habsburg-leszármazók öröklési és uralkodási joga. A két csoport között létezett kompromisszum, átmenet, akik kizárólag a magyarrá váló Habsburg-ház legitimistái voltak, tehát elismerték az osztrák császári jog megszűnését, követelték a császári jogról való lemondást, azonban elismerték a magyar királyi székhez való jogot.¹²

Az első szempont, amely szerint összehasonlítom a *Pragmatica Sanctio* királykérdéshez fűződő értelmezéseit, az együttes birtoklás.

Kmety Károly álláspontját tekintve az együttbirtoklás lehetetlenné válása a Habsburgok jogigényét elenyészeti, mivel így lehetetlen a közös védelmi kötelezettség betartása. Őt idézve: „[k]isebb, kevesebb követelményhez kötni a trón megtartását, mint a trón megszerzését, ellentmondás [...] azon feltételek melyek nélkül a trónra nem léphet örökös, a trónra

⁹ Nagy 1925. 5–9.

¹⁰ Szécsen 1920. 177–178.

¹¹ Csekey 1917. 320.

¹² Kmety 1921a. 9–10.

jutottaknál is fenn kell állnia”.¹³ A feloszthatatlan és elválaszthatatlan együttbirtoklás nemcsak elengedhetetlen kellék és követelmény, hanem feltétel is, amely ha bármilyen okból ellehetetlenül, akkor mindhárom ághoz tartozók jogát megszünteti a magyar koronára. Ausztria megsemmisülése is ilyen jogi állapot, tehát nincs többé *Pragmatica Sanctio*.¹⁴

Kmety álláspontját a korszak több jogtudósa is cáfolni igyekezett. Nagy Béla szerint – mint tanulmányában rámutatott – többek között Kmetynek (akit nem nevezett meg), azért nem lehet igaza, mivel:

„Maga az 1723. évi II. törvénycikk bevezetésével és tizenegy szakaszával együtt egyetlen mondatot alkot, amely közel ezer szóból áll, s a törvény nehézkes szövegezése idézhette elő azt, hogy magába a törvénybe olyat is megkíséreltek belemagyarázni, amit az nem tartalmaz nevezetesen azt, hogy a trónöröklés rendje csak ama feltétel alatt állapíthatott volna meg így módon, hogy az osztrák örökös tartományok és Magyarország és kapcsolt részei feloszthatatlanul és együttesen fognak birtokoltatni a trónutódlásra jogosult által és ehhez a helytelen megállapításhoz ama további helytelen következtetés fűzetett, hogy abban az esetben, ha eme közösség és együtteség bármily okból megszűnne, úgy akkor maga a trónöröklés rendje is semmissé válik.”¹⁵

Ferdinandy sem értett egyet Kmetyvel, szerinte ugyanis a feloszthatatlan és elválaszthatatlan nem Ausztriára és Magyarországra vonatkozik, hanem csakis az osztrák örökös tartományokra.¹⁶

Buza László az együttbirtoklásra mint kellékre reflektált. Nézete szerint az együttes birtoklás nem mint feltétel, hanem mint meghagyás van a *Pragmatica Sanctio*ban megállapítva, amellyel többek között a Habsburg-házon belüli felosztást szerették volna kizárni.¹⁷ Gondolatmenetét idézve: „ha a meghagyás a kötelezett hibáján kívül válik lehetetlenné, az a jogi rendelkezés, amely hozzá kötve volt, érvényes marad”.¹⁸ E kijelentéséhez jól párosítható szintén Nagy Béla tanulmánya, amelyben megállapítja, hogy az 1723. évi II. törvénycikk 7. §-ának az a része, amely a feloszthatatlan és együttes birtoklásról beszél, csak egy természetes (*naturalis*) és esetleges (*eventuális*) kellék, mivel a törvény megalkotásakor az osztrák örökös tartományok ura és Magyarország királya egy ugyanazon személy volt. Ez az eventuális együtteség és oszthatatlanság nem érvényességi feltétele a *Pragmatica Sanctio*nak, ugyanis a két törvényt két különböző időpontban egymástól függetlenül fogadták el.¹⁹

¹³ Kmety 1921b. 14.

¹⁴ Kmety 1921b. 15.

¹⁵ Nagy 1925. 9.

¹⁶ Ferdinandy 1921. 38.

¹⁷ Buza 1920. 85.

¹⁸ Buza 1920. 85.

¹⁹ Nagy 1925. 10.

Szécsen Miklós is hasonló véleményen volt, szerinte a közös birtoklás következménye volt annak, hogy az uralkodó más országaiban lévő örökösödési rendet elfogadták. A *Pragmatica Sanctio* előírta, hogy csak az lehet magyar király, aki az örökös tartományokban, illetve az uralkodó többi országában is trónöröklésre jogosult, viszont a magyar törvényeket nem igazították a többi ország öröklési rendjéhez, így a közös birtoklás következménye az volt, hogy a többi területen elfogadott trónöröklési rendet a magyar országgyűlés is elfogadta.²⁰

Andrássy Gyula is kifejtette, hogy az 1723. évi törvénycikkek továbbra is érvényesek, ugyanis gyakorlatilag sem feltételezi az együttbirtoklás az elsőszülöttség alkalmazását, mivel előbbi megszűnhet anélkül is, hogy az örökjog alkalmazása bármilyen nehézségbe is ütközne. Úgy gondolta, a kapcsolat fordított a két szabály között, ugyanis az együttes birtoklás rögvest megszűnt volna, ha a két területnek más uralkodót adott volna az öröklési rend. Az 1723. évi II. tc. 5–7. §-a szerint két jogtételt állapított meg.

Az első értelmében, az öröklési rend azonos az örökös tartományokéval, amit a többi ország számára már 1713-ban megállapítottak.

A másik jogtételt tekintve az együttes birtoklás állandó köteletségének értelme nem szó szerint értendő, ugyanis nem valószínű, hogy a rendek olyan kapcsolatot szerettek volna kialakítani, amelynek következtében az osztrák jogalkotástól függene a magyar, mivel az ellentétes az önállóság iránti vágygal, illetve olyan helyzetet teremtettek volna, amelynek következtében az osztrák vagy a cseh pártülés megfoszthatta volna trónjától a magyar királyt. Felvetődhet itt az a kérdés is, hogy ennek értelmében miért nem vesztette el az uralkodó uralkodói jogát minden területvesztés következtében, ha minden terület beleszámít az együttes birtoklásba.²¹

Szintén Nagy Béla véleményét figyelembe véve, nem utal arra a törvény, hogy az hatályát vesztené, ha a perszonálunió megszűnik. E kijelentésének biztosítékaul Ferenc József koronázási hitlevelét, az 1867. évi II. törvénycikket jelölte meg, amely szerint akkor száll vissza a szabad királyválasztás joga a magyar nemzetre, ha mindhárom vérvonal kihal. Ezenfelül az 1867. évi III. törvénycikk hallgatólag megállapítja, hogy a magyar királynak nem kell osztrák császárnak is lennie. Példaképp hozza V. Ferdinándot, aki 1848-ig volt az osztrák örökös tartományok uralkodója, de a magyar törvényhozás ettől függetlenül még 1867-ig uralkodónak tekintette.²²

Deák Ferenc az *Észrevételek Lustkandl Venczel ily című munkájára: „Das ungarisch österreichische Staatsrecht” a magyar közjog történelmének szempontjából* című munkájában, az 1790. évi X. törvénycikkre hivatkozva kifejtette, hogy Magyarország nem más tartományok mintájára, hanem a saját törvényei és királyai által kormányzandó és igazgató entitás. Érveléséből kiindulva a korona és annak jogai nem az ausztriai tartományoknak lettek átadva, hanem az uralkodóháznak, tehát attól függetlenül, hogy más

²⁰ Szécsen 1920. 177–178.

²¹ Andrássy 1920. 10–13.

²² Nagy 1925. 12–13.

tartományban vagy országban közös az uralkodó, nem teszi ezeken jogokat is közössé.²³ „Hiszen a Szent Korona magyar királlyá emel, s így a fejedelem sem ismerné el a korona joghatóságának más ország alá rendelését.”²⁴

Andrássy második jogtételéhez kapcsolódik Ferdinandy azon álláspontja is, amely szerint: „[h]ogyan merték volna az alázatosságukban és lojalitásukban émelygősen áradozó rendek szóba hozni azt a lehetőséget, hogy az osztrák örökös tartományok feletti uralmat az ausztriai dinasztia elveszítheti?”²⁵

Több további szempontot is megemlítek, amelyekben szintén nézeteltérések vagy egyedi vélemények hangoztak el a *Pragmatica Sanctió*val kapcsolatban.

Buza László szerint Magyarország az 1918. október 31-i események után is monarchia maradt, mivel a köztársasági állapotot nem fedte jogi alap, így mivel a monarchia nem szűnt meg, nem vonhatta maga után sem IV. Károly, sem pedig az örökösei trónhoz való jogát. Álláspontja szerint a trón megüresedéséről sincs szó, mivel az üresedés az „örökösödési monarchia fogalmával összeegyeztethetetlen”, tehát ha Károly lemondott volna, akkor is Ottó főherceg követte volna őt.²⁶

Andrássyt idézve: „Királyunk is van, trónörökösünk is, öröklési rendünk is. Ha a király lemondana, a trón Ottó főhercegre szállna, kinek megkoronázása volna közjogi kötelességünk. A szabad királyválasztás joga, csakis a *pragmatica sanctio* szerint jogosult ágak teljes kihalása után száll a nemzetre.”²⁷

Wlassics Gyula ismertette IV. Károly álláspontját a *Pragmatica Sanctió*val kapcsolatban: „Én – mondta a király – azt tanultam, hogy a magyar közjog szerint a magyar király és az ausztriai császár csak személyében azonos, de a magyar király az osztrák császártól teljesen független, önálló hatalmi kör szuverén képviselője.”²⁸

A PRAGMATICA SANCTIO AZ 1921. ÉVI XLVII. TÖRVÉNY, AVAGY A TRÓNFOSTÁSI TÖRVÉNY TÜKRÉBEN

Az I. világháborúnak, illetve IV. Károly eckartsuai nyilatkozatának köszönhetően 1918 novemberére az osztrák–magyar államjogi kapcsolat megszűnt, Ausztria köztársasági államformát vett fel, Magyarországon pedig a Tanácsköztársaság bukása után rendezetlen közjogi helyzet bontakozott ki.

A *Pragmatica Sanctió*ban, mivel egy állam sem feltételezi saját felbomlását, erre az esetre nem voltak rendelkezések. A két vizsgálati szempont a védelmi közösség sorsa és a trónbetöltés szabályainak meghatározása lett. A *Pragmatica Sanctio* jogforrási jellege nem

²³ Máthé 2021. 42–43.

²⁴ Máthé 2021. 43.

²⁵ Ferdinandy 1921. 38.

²⁶ Buza 1920. 83–85.

²⁷ Andrássy 1920. 20.

²⁸ Wlassics 1921. 24.

volt egyértelmű, így három különböző álláspont jött létre. Az egyik csoportba tartoztak azok, akik rendes törvénynek tekintették, a másik két szemlélet szerint pedig szerződés volt, viszont itt a szerződő felek kilétét másképp értelmezték. Igaz, a nemzetközi szerződéseket is törvényekben cikkelyezték be. Voltak, akik szerint a Magyarország melletti másik szerződő fél az örökös tartományok voltak, a másik álláspont szerint viszont a dinasztia. A kiegyezési törvény értelmében a dinasztia és Magyarország között kötött ez a szerződés, viszont az 1900. évi XXIV. törvénycikk szerint a *Pragmatica Sanctio* önálló törvény. Ha a *Pragmatica Sanctio* olyan törvény, mint a többi, akkor nincs rá hatással a Monarchia felbomlása, mivel az eddigi magyar törvények továbbra is hatályosak maradnak, viszont, ha ez két állam közötti szerződés, akkor hatályát veszti akkor, amikor az államjogi kapcsolatok megszűnnek. A szabad királyválasztók álláspontja szerint az, ha a dinasztia már nem képes ellátni a közös védelmet, hatással van a trónigény elutasítására is. A legitimisták szerint viszont az együttbirtoklás nem trónöröklési feltétel, hanem meghagyás, illetve szerintük a *Pragmatica Sanctio*ban a megszűnés kizárólag abban az esetben állhat fenn, ha a Habsburg–Lotharingiai-ház öröklésre jogosult tagjai kihalnak.²⁹

Szabó István szerint IV. Károly trónfosztása azért is vonható kétségbe, mert a nemzetgyűlés az 1919 őszén kibocsátott kormányrendelet, nem pedig az 1918 novemberében hatályos választójogi törvény alapján lett megválasztva.

A trónfosztással kapcsolatosan nincs meg az alaki jogfolytonosság, ugyanis forma szerint nem kapcsolódik az alkotmányos jogrendhez, amelynek megszakítását külső kényszer hatásával indokolták. Az anyagi jogfolytonosság viszont megvan, mivel tartalmilag kapcsolódik hozzá.³⁰

Az 1921. évi XLVII. törvénycikket többször is átfogalmazták, hogy mind a Habsburgok magyar trónhoz való jogát elismerők, mind pedig az elutasítók számára is megfeleljen.³¹

A törvényt a magyar közjogi szabály értelmében a képviselőháznak és a főrendiháznak egyaránt el kell fogadnia, amelyet aztán a megkoronázott királynak szentesítő záradékkal el kell látnia, amiből az következhet, hogy az 1723. évi I. és II. törvénycikkben foglalt trónöröklési rend az 1921. évi XLVII. törvénycikket IV. Károly trónfosztásáról hatálytalaníthatja, ugyanis az utóbb említett törvénycikk szükségtörvényként tartható számon.

Az 1921. évi XLVII. törvénycikkel kapcsolatban felmerülhet az a tényező is, hogy külső erők hatására született, annak érdekében, hogy az állam működése fennmaradjon. Viszont akkor az nem közjogi szabály, így érvénytelen, mivel a kényszer hatása alatt született jogszabályok semmiek. Illetve figyelembe kell venni azt a tényt is, hogy az 1723. évi I. és II. törvénycikk nemcsak törvényeknek, hanem kétoldalú államjogi vonatkozású törvényekké emelt szerződéseknek is tekinthetőek a nemzet és az uralkodóház között, ami kizárólag közös megegyezéssel bontható fel. Mivel nem két állam, hanem egy állam és az uralkodóház kötötte egymással, ez nem klasszikus nemzetközi szerződés, hanem a magánjog szabályai szerint elbírálandó szerződéses megállapodás. Tehát mindezek értelmében két

²⁹ Szabó 2006. 171–174.

³⁰ Szabó 2016. 281.

³¹ Szabó 2019. 282.

lehetséges okból, kétféleképpen szűnhet meg a trónöröklési rend, amelyek közül az egyik a fentebb említett nőági kihalás, másik pedig, ha az összes lehetséges trónörökös lemond az öröklési jogáról, amit az 1918-as választójogi törvény alapján összehívott főrendiház és képviselőház is elfogad, majd a törvényesen megkoronázott király szentesíti azt. Az 1723. évi I. és II. törvénycikk szerint a trónörökösi lemondó nyilatkozatban az összes leszármazó nevében is vissza kell utasítani mindennemű trónigényt, mert ha ezt nem teszik meg, akkor utódaik trónutódlási joga továbbra is fennállna.³²

A törvény címe és tartalma között is található ellentmondás, ugyanis a címe megszüntetést, a megszövegezése pedig megszűnést említ. Míg a megszövegezés a szabad királyválasztók, addig a miniszteri indokolás a legitimisták álláspontját követi, aminek oka a nemzetgyűlésben fennálló megosztottságból eredhetett. A legitimisták álláspontja szerint a kényszerhelyzet hatására adták ki és megkérdőjelezték a nemzetgyűlés kompetenciáját is, ugyanis egy ilyen döntés az ezeréves alkotmány jogfolytonosságának megszakadásával is járt. A szabad királyválasztók nemzeti érzelmeit sértette az a felvetés, hogy kényszer hatására született meg ez a döntés, így ők külön kihangsúlyozták, hogy a nemzetgyűlés szabad akaratából történt a trónfosztás. A trónfosztó törvény egyaránt kimondta a virtuális és aktuális jogok megszűnését.³³

A trónfosztó törvény nem hozott fel semmilyen okot a jog megszűnésével kapcsolatosan. Ha a Monarchia felbomlását vennénk alapul, akkor az a miniszteri indokolással szembekeverülne. Tehát ha valamilyen jogot szüntetne meg, akkor egy másik törvényt kellene hatálytalanítani, mivel az önmagától nem fog megszűnni. A törvénycikk általános indokolásában, a közelmúlt eseményeit figyelembe véve, külső behatásra mondja ki az uralkodó és örökösei trónhoz való jogát. Leírja, hogy ez nehéz döntés számukra, és ha nem lenne muszáj, nem menne szembe az alkotmány alapelveivel. Nem szeretnék újabb fegyveres konfliktusba sodorni az országot, így ennek elhárítása érdekében adják ki a törvényt. A törvénycikk eleget tesz a külhatalmak akaratának azzal, hogy trónfosztottá nyilvánítja IV. Károlyt, és hatályon kívül helyezi a *Pragmatica Sancti*ót, viszont nem mond le a királyság intézményéről.³⁴

³² Nagy 1925. 14–16.

³³ Szabó 2016. 283–288.

³⁴ 1921. évi XLVII. törvénycikk indoklása.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Andrassy Gyula gróf (1920): *A királykérdés Jogi szempontból*. Budapest, Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.
2. Buza László (1920): A királyválasztás joga. *Magyar Jogi Szemle*, 1. évf. 2. sz. 83–86.
3. Csekey István (1917): *A magyar trónöröklési jog: jogtörténelmi és közjogi tanulmány oklevélmelléklettel*. Budapest, Athenaeum.
4. Ferdinandy Gejza (1921): A királyválasztás joga. *Magyar Jogi Szemle*, 2. évf. 1. sz. 35–49.
5. Imrik József (1866): *A Pragmatica Sanctio keletkezésének történeti háttere*. Pest, Khór és Wein nyomdája.
6. Kmety Károly (1921b): A királyválasztás joga. *Magyar Jogi Szemle*, 1. évf. 1. sz. 6–15.
7. Kmety Károly (1921a): Véleményem a királykérdésben. *Jogtudományi Közlöny*, 56. évf. 2. sz. 9–11.
8. Liktör Zoltán Attila (2020): A trónbetöltés rendje a magyar királyságban a XVI–XVII. században az Oñate-egyezség (1617) tükrében. *Iustum Aequum Salutare*, 16. évf. 1. sz. 163–192.
9. Máthé Gábor (2021): *Közép-Európa újkori születése. A magyar közjog elemi forrásai 16–20. század*. Budapest, Gondolat Kiadó.
10. Nagy Béla (1925): *Hatályban vannak-e a magyar trónöröklési rendet szabályozó 1723-ik évi I. és II. törvénycikkek?* Közjogi tanulmány. Budapest, Centrum Kiadóvállalat.
11. Salamon Ferencz (1866): *A magyar királyi szék betöltése és a Pragmatica Sanctio története*. Pest, Ráth Mór.
12. Szabó István (2006): A királyi trón betöltése körüli viták a két világháború közötti Magyarországon. *Iustum Aequum Salutare*, 2. évf. 1–2. sz. 171–189.
13. Szabó István (2016): A szokásjog és a törvény viszonya a kormányzói tiszt 1920-as szabályozásakor, különös tekintettel a főhadúri jogra. In Schweitzer Gábor – Szabó István szerk.: *A közjogi provizórium (1920–1944) időszakának alkotmányos berendezkedése I*. Budapest, Pázmány Press.
14. Szabó István (2019): Gondolatok egy trónfosztásról. In Birher Nándor – Frivaldszky János – Szilágyi Csaba – Veres Gábor szerk.: *Contemplata aliis tradere, Studia sollemnia, Professori Géza Kuminetz sexagenario dedicata*. Veszprém, OOK Press. 289–298.
15. Szécsen Miklós (1920): A trónöröklés és a pragmática sanctio. *Új Magyar Szemle*, 3. évf. 2–3. sz. 177–179.
16. Tarján M. Tamás (é. n.): 1713. április 19. III. Károly kihirdeti a Pragmatica Sanctiot. Online: www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1713_aprilis_19_iii_karoly_kihirdeti_a_pragmatica_sanctiot/
17. Wlassics Gyula (1921): Az eckartsauai nyilatkozat. A királykérdés. *Új Magyar Szemle*, 2. évf. 1. sz. 21–26.

Jogi források

1. 1439. évi XII. törvénycikk.
2. 1547. évi V. törvénycikk.
3. 1687. évi II. törvénycikk.
4. 1723. évi I. törvénycikk.
5. 1723. évi II. törvénycikk.
6. 1747. évi V. törvénycikk.
7. 1790. évi X. törvénycikk.
8. 1867. évi II. törvénycikk.
9. 1867. évi III. törvénycikk.
10. 1900. évi XXIV. törvénycikk.
11. 1921. évi XLVII. törvénycikk.

Tóth Noémi Nóra államtudományi és történelem szakos hallgató a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen, illetve az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Fő érdeklődési köréhez tartozik a 18–20. századi magyar történelem és jogtörténet. 2022 októberétől az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán működő Történeti Kollégium tagja. 2020 és 2022 között a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Karának Állam- és Jogtörténeti Tanszékén töltött be demonstrátori, illetve TDK-titkári szerepet.

Kelemen Miklós

A BIRODALOM UTOLSÓ PRÓBATÉTELE

A 382-ES FOEDUS JELENTŐSÉGE A RÓMAI BIRODALOM IDENTITÁSÁNAK ÁTALAKULÁSÁBAN

The Final Test of the Empire – The Significance of the Foedus of 382 in the Transformation of the Identity of the Roman Empire

Dr. Kelemen Miklós egyetemi docens, Nemzeti Közsolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Állam- és Jогtörténeti Tanszék,
kelemen.mikos@uni-nke.hu

378. augusztus 9-én a gótok Hadrianopolis mellett vereséget mértek a római hadseregre, Valens keletrómai császár is életét veszttette. Valens súlyos veresége nyilvánvalóvá tette a római hadsereg és védelmi rendszer sebezhetőségét a „barbárokkal” szemben. 382. október 3-án több hónapos előkészület után köttetett meg a nagy jelentőségű szerződés, amely biztosította a gótok számára a szövetséges (foederati) különleges státuszát. Az említett foedus döntően megváltoztatta a római hadszervezet és finanszírozás alapjait is: ezt követően a római kormányzat minden addiginál jelentősebb számban és minőségben integrált külterületi vagy barbár katonaságot a hadseregébe. A hadrianopolisi csata így komoly jelentőségű a római identitás átalakulásával összefüggésben is.

KULCSSZAVAK:

hadrianopolisi csata, foedus, foederati, deditio, Theodosius

On 9 August 378, the Goths defeated the Roman army near Adrianople, the Eastern Roman Emperor, Valens was also killed there. The severe defeat of the Emperor had revealed the Roman vulnerability to a “barbarian” attack. On 3 October 382, after several months of negotiations, the contract, which assured the status of foederati to the Goths was signed. This “foedus contract” significantly changed the foundations and methods of military administration and finance: after the foedus contract, the Roman Government recruited even larger number of barbarian auxiliaries. The Battle of Adrianople was of enormous importance also in the context of changes in the Roman identity.

KEYWORDS:

Battle of Adrianople, foedus, foederati, deditio, Theodosius

BEVEZETÉS

Tudományosan közsímet, hogy a hunok által szorongatott gót népcsoportok a birodalom területére lépése 376-ban, majd a tölük elszenvedett, végzetes hadrianopolisi vereség (378) és az azt követő *foedusok* (380-ban, illetve 382-ben) mélyreható változásokat eredményeztek a római hadseregszervezés és hadügyi igazgatás területén.¹

Az események láncolatát a hunok 375 körül indított támadása indította el, amelynek következtében a gótok két nagy csoportja a birodalom peremére került. A nyugati gót népcsoport – Alavivus és Fritigern vezetésével – kért elsőként bebocsátást a császárság területére. A hagyományos *deditio* alávétési kérelmének keretében azt a kérést fogalmazták meg, hogy ha a rómaiak Thracia vagy Moesia egy részét átadják nekik művelésre, akkor a birodalom törvényei és parancsai szerint fognak élni. A *deditio*készséget mutató (katonáskodást vállaló) nyilatkozat abban tért el az intézmény évszázados gyakorlatától, hogy a letelepítés helyének megjelölését is tartalmazta. Valens császár több szempontból is jó lehetőséget látott az elmúlt években keresztény hitre tért, Fritigern vezette gótok ajánlatában, így engedélyt adott a határ átlépésére.

A nyugati gótok tömeges és menekülésszerű bevonulása azonban felborította a remélt, rendezett kereteket, a helyzetet pedig csak tovább fokozták a korrupt római katonák és tisztviselők csalásai (élelmiszeradagok elsikkasztása, megvesztegetés, üzletelés az átkelés során). Még fontosabb tényezőnek bizonyult a másik nagy gót csoport, Alatheus és Safrac gót–hun–alán törzsszövetségének felbukkanása, akik ugyancsak bebocsátást kértek a birodalomtól, sikertelenül. Az Alatheus–Safrac-féle (pogány) gót csoportosulás ennek ellenére ugyancsak megkezdte az átkelést a Dunán. A két hadsereg egyesülését, majd a Balkán végigdúlását követően maga a császár vonult a csoportosulás ellen, de 378. augusztus 9-én Hadrianopolisnál végzetes vereséget szenvedett. A gótok ezt követően a védtelenné vált keleti birodalom teljes európai részét végigdúlták: Fritigern csapatai a görög területeket pusztították, Alatheus–Safrac népe Pannoniára támadt.

A HADÜGYI IGAZGATÁS VÁLSÁGTÜNETEI

A hadrianopolisi vereség nem csupán veszteségeiben volt megrázó, de következményeiben és utóéletében is vészjósló következtetésekre adott lehetőséget. Azon túl, hogy – a római történelem során példátlan módon – maga az uralkodó is elesett a csatatéren, és a becslések szerint 40 ezer katona lelte halálát, a római hadsereg harcászati és hadkiegészítési válsága is menthetetlenül felszínre került.

A légiókra támaszkodó római hadszerkezet a pun háborúktól a császárkor harmadik századáig, hosszú évszázadokon át megőrizte alapvető szervezeti kereteit és létszámviszonyait. A 4. század római hadseregében a légiók már csupán ezerfős, másdrangú

¹ Albert 1984; Várady 1961. 39–48.

csapattestekként funkcionáltak, a hadseregek minőségi súlypontját és elit alakulatait a lovassági egységek jelentették.

A császárság első évszázadaiban a hadsereg rekrutációs bázisát a római polgárjoggal rendelkező vagy nem rendelkező, de a birodalom határain belül élő szabad lakosság légiókba vagy segédcsapatokba (auxiliáris egységekbe) beosztott elemei képezték. Azzal, hogy a segédcsapatok leszerelt veteránjai katonáskodásuk jutalmaként megszerzett polgárjogukat fiaikra örökíthették, a „második generációs” auxiliárisok már a légiók állományába is beállhattak, és – figyelembe véve a tartományi lakosság számbeli fölényét, a magasabb szintű szolgálatvállalással járó előnyöket, valamint a továbblépési lehetőséget – a légiók személyi állományát az 1. század végére (az auxiliárisokhoz hasonlóan) javarészt már a tartományokból állították össze. A hadkiegészítés így felépített rendszerében már a teljes birodalmi lakosság hadkiegészítési alapot képezett (megvalósítva a hadkiegészítési bázis mennyiségi növelését), ugyanakkor azzal, hogy a légiókba csak a (legalább) „második generációs” katonákat – gyakorlatilag az évtizedek óta szolgáló „katonacsaládok” tagjait – lehetett felvenni, a hadkiegészítési bázis minőségi megközelítésben sem szenvedett veszteséget.

Habár a katonák fiainak hadseregbe állítása a római hadsereg 3–4. század fordulóján végbement átfogó átalakítását követően is a hadkiegészítés legfontosabb és a kormányzat által leginkább támogatott formája maradt, a 4. századtól már jól érzékelhető ezen a téren is a lehetőségek beszűkülése.

Constantinus uralkodása kezdetén széles körű előjogokban részesítette a hadsereg tagjait [C. 12, 46, 1 (320)], egy másik rendeletben ugyanakkor a privilegizálás ösztönző jellege mellett már érzékelhető a kötelezés célzata is. A CTh. 7, 22, 2 (326) értelmében a veteránok azon fiait („*veteranorum filios*”), akik betöltötték a megfelelő életkort („*qui praedictae aetatis sunt*”), de nem akarnak katonáskodni vagy erre nem alkalmasak („*si militare noluerint vel minus inveniuntur idonei*”), kötelezni kell a városi tanács, a *curia* szolgálatára („*ad curialia ... obsequia*”).

A *curia* kötelezettségeinek előírása a katonáskodás alternatívájaként (mondhatni: elmulasztásának büntetéseként) már mutatja a katonai szolgálat kötelező (kényszerű) jellegét, ami ebben az esetben az állam egyik legjobban privilegizált csoportjának (katonacsaládok) közterhek rendszerébe való bevonását jelentette.

Az örökletes szolgálati kötelezettség hadkiegészítési szempontból megfigyelhető válságának újbóli felerősödése éppen a vizsgált korszakban, Valens uralkodásakor figyelhető meg ismételtén. Egy 365-ös *constitutio* (CTh. 7, 1, 8) már kifejezetten arra utasít, hogy „[h]a valaki fegyverviselésre méltó fiát nem bocsátja saját akaratából katonai szolgálatra, amelyet maga is teljesít, törvényünk kényszere kötelezze rá” („*si quis filium suum armorum honore condignum non propria voluntate militiae, quam ipse sudarit, obtulerit, nostrae sit legis laqueis implicandus*”).²

A katonacsaládok rekrutációs bázisának megóvása érdekében számos különös szabályt és kivételt is engedett a császári rendeletalkotás. A CTh. 7, 22, 8 (372) például lehetővé

² Várady László fordítása. Várady 1961. 23.

tette, hogy ha valakinek „testi állapota és adottságai nem megfelelőek” („*corporis robur vel statura defuerit*”), az atyja után őt megillető, magasabb minőséget jelentő *comitatensis* egységekbe való felvételre, besorolható az alacsonyabb rangú *limitanei* (*ripenses*) alakulataiba.

Ebben a körben említhető a katonafiúk számára felserdülésükig juttatott zsoldpótlék, az úgynevezett *annonarum subsidium* [CTh. 6, 24, 2 (364)], illetve az állománytáblába várományosként („*inter ad crescentes*”) felvezetett katonafiúk apjuk után élvezett juttatása [CTh. 7, 1, 11 (372)] is. A római közszolgálat szabályrendszerében egyedülállónak tekinthető az a lehetőség is, hogy az elesett katona legidősebb fia nyomban a második ranghelyet jelentő *biarchus* fokozatába léphet elő. A rendelet emellett előírta azt is, hogy a legidősebb fiú, aki a javadalmazásnak ezt a formáját élvezi, gondoskodjon fiútestvéreiről [C. 12, 47, 3 (380?)].

Hasonló határozottsággal fogalmaz a hadrianopolisi katasztrófa után (380-ban) kiadott CTh. 7, 22, 9 is, amely szerint: azokat a „fegyveres törzsből származó” („*castrensis stirpe progenitos*”) személyeket, akik hivatalokba helyezik magukat „vigyázó kézzel kell visszahozni” („*manu iniecta retrahantur*”).

A római hadsereg harckészségét, alkalmasságát és megújulási lehetőségeit illetően ugyancsak elgondolkodtatóak voltak a hadrianopolisi csatavesztést követő események.

Gratianus császár a balkáni viszonyokat ismerő, képzett katonaként vezényelte Theodosiust a balkáni frontra, főparancsnoki (*magister militum*) címmel, majd az első sikerek után 379 elején a nyugati birodalomfél társcsászáranak, *augustus*ának nevezték ki a térség hagyományos stratégiai központjában, Sirmiumban. Az új császár az uralkodói székváros, Konstantinápoly helyett a másik stratégiai csomópont, Thessalonice városában rendezte be főhadiszállását, és mindent elkövetett a balkáni római hadsereg újjászervezése érdekében: sorozást rendelt el, valamint a keleti hadszíntéren nélkülözhető katonai egységeket – köztük veteránokat – irányított át a hadsereg újjászervezése céljából.

Mindezek után különösen kiábrándítóan hatott, hogy az időközben szétváló gót sereg egyik ága, a Fritgern vezette vizigótok gyorsan vereséget mértek Theodosius újjászervezett hadseregére. A feltehetően betegségtől is szenvedő uralkodó ezt követően visszavonult Konstantinápolyba, a nyugati császárra, Gratianusra bízva a seregek irányítását. Végül Gratianus volt az, aki – jellemző módon – két barbár fővezér, a frank Bauto és Arbogastes vezetésével 381-ben kiűzte a nyugati gótokat Illyricumból, aminek hatására 382. október 3-án megkötötték Fritgern népével a nagy jelentőségű *foedusszerződést*.

A szakirodalomban elsősorban Herwig Wolfram kutatásai nyomán rekonstruált *foedusszerződés* elemeiben is megfigyelhető a történelmi helyzet bizonytalansága.³

A Saturninus *magister militum* vezette csoport másfél éves munkájával életre hívott megállapodás annyiban folytatta a katonailag instabil mezsgyékre telepített harcos népekkel kötött megállapodások hagyományait, hogy a gótok elsődleges feladata a határvidék védelme lett volna, amiért cserébe adómentességet élveztek, a rendelkezésükre bocsátott terület pedig – ahol a gótok együtt éltek a provincia lakosságával – továbbra is a birodalom részét képezte.

³ Wolfram 1990. 133–134.

A szerződésnek a gótok és a birodalom viszonyára vonatkozó további elemei már kevésbé nevezhetőek következetesnek. A katonai segítségnyújtás a gótok kötelessége volt, de csak saját katonai parancsnok irányításával, és szövetségesként jogosultak voltak éves pénzösszegre – ennek összege azonban nem ismert. Ugyancsak nem igazolta a közeljövő azokat az elképzeléseket, amelyek szerint a gótok a jövőben a rendelkezésükre álló föld megművelésével fogják biztosítani megélhetésüket.

A közelmúlt szakirodalmá megosztott abban a kérdésben, hogy a nagy jelentőségű 382-es *foedus* a gótok mely csoportjait érintette. Heather szerint a *foedus* csak a thervingi gótokra, Fritgern Theodosius felett győzelmet arató népére vonatkozott, a másik nagy csoport a greuthungusok, vagyis Alatheus és Saphrac népének tagjaival Gratianus külön állapodott meg még 380-ban.⁴ Ennek kapcsán merült fel az is, hogy az Alatheus–Safrac-féle pannoniai csoportosulást nem *foederatí*ként fogadták be a birodalomba, és nevezettek a jelzett időpontra már elhagyták a pannoniai területeket.⁵

A 382-es *foedusszerződés* alávetéses jellegét a korabeli források is próbálták jelezni, különösen kihangsúlyozva az azt megkötő uralkodó, Theodosius politikusi teljesítményét. A gótokkal létrejött *foedusszerződés* a kortárs írók munkáiban a birodalom és a császárság érdekében kötött megállapodásként nyert értelmezést, érdemben nem különbözött a már korábban is számtalanszor alkalmazott alávetéses megállapodás, a *deditio in dictionem* gyakorlatától, amely a háborúban legyőzött fegyveres nép maradványainak saját célokra való felhasználását jelentette. A történetírói értékelés további sajátossága a gót kérdés rendezésének Theodosius érdeméért való beállítás, noha Gratianus volt az, aki képes volt először békekötéssel, majd katonai győzelmekkel is konszolidálni a gótok jelentette fenyegetést. Megjegyzendő, hogy utóbbi császár a *foedusszerződés* megkötésének idején is a térségben, pontosabban a Sirmium melletti Viminaciumban tartózkodott.

A 20. század első felének szakirodalmában vált meghatározóvá a történetési gondolkodásban az a másik – előbbivel éppen ellentétes – nézet, miszerint a béke kiegyensúlyozott és egyenrangú szövetségkötés volt, különlegessége pedig abban rejlett, hogy immár letelepítéssel is járt, amelynek során a gótok a rómaiak földjét használhatták. A nézet alapját nem kortárs szerzők, hanem Iordanes 6. századi munkája, a *Getica* szolgáltatta.⁶ Mivel a *Geticát* ebben az időben hiteles forrásnak ismerték el, könnyen kialakulhatott az a nézet, hogy a 382-es megállapodás az első azoknak a békéknek a sorában, amelyben egy idegen félnek sikerült rákényszerítenie a római államot, hogy hivatalosan is elismerje befolyási körzetének és stratégiai hatalmának visszaszorulását.⁷

Mindazonáltal elhamarkodott értékelés lenne valamiféle végleges erőeltolódást vagy fordulatot látnunk a hadrianopliszi katasztrófában vagy az azt követő *foedusszerződés*ben.

⁴ Heather 1994. 157.

⁵ Kovács 2004. 133–150., 134–135. Hasonló feltevésre lásd még Vida 2011. 615–648. Ellentétes álláspontoz, miszerint mindkét csoportot *deditio* nélkül fogadták be, és *foederati* jogállással rendelkeztek lásd Kiss 2008. 42–45., 219–222.

⁶ Iordanes: *Getica*. Magyar fordításban: *A gótok eredete és tettei*. 2005.

⁷ Erre a véleményre lásd Stallknecht 1969. 25–26.

A hadrianopolisi csata utáni évek a gótok számára is tartogattak komoly kudarccokat. Hadrianopolis ostromának sikertelensége, majd a főváros, Konstantinápoly megtámadására tett még reménytelenebb kísérletek a gótokat is meggyőzhették a birodalom erejéről és rövid időn belüli legyőzhetetlenségéről. Az ellátmány hiánya miatti bizonytalanságok, majd a Gratianustól elszenvedett vereség 381-ben végül egyértelművé tették, hogy megállapodás útján kell a rómaiakkal való viszonyt véglegesíteni.

Ugyancsak rá kell mutatnunk arra, hogy a Theodosius császár és a nyugati gótok között 382-ben megkötött *foedusszerződés* nem az első ilyen jellegű megállapodás volt a birodalom történetében (Julianus a száli frankokkal kötött hasonlót), és a nyilvánvaló kényszer szülte kompromisszumot követően a római állam nem is szándékozott hasonló terjedelmű és tartalmú jogokat biztosítani a betelepülő népek közösségeinek (a 386-ban Phrygiába, majd 392-ben Thráciába letelepített keleti és nyugati gótokkal már újból a „rég típusú” *dediticiiszerződéseket* kötöttek). Az új viszonyok kialakulásának fokozatosságát jelzi az is, hogy a birodalom csak fél évszázaddal később kezd el tudatosan tervezni a barbár vezetők és népük eltartásához szükséges évi adó, az úgynevezett *annona foederaticia* kötelezettségével.

ÚJ HADSEREG ÉS ÚJ IDENTITÁS

A *foedusszerződés* fordulópont jellegű jelentőségét hangsúlyozó nézetek szerint annak folyamánként olyan mélyreható változások játszódtak le a birodalom addigi politikai, igazgatási és hadszerkezési viszonyaiban, amely nemcsak a 382-es *foedus* addig bevett alávetési nyilatkozathoz (*deditio*) képesti magasabb szintjét hangsúlyozza, hanem a *foedusok* történetében is minőségileg új *foedus* és *foederati* kialakulását látja az eseményekkel összefüggésben.⁸

A „új típusú *foederati*” és az azzal összefüggő szabályozásra precedenst teremtő 382-es szerződés a rendszeres járadék ellenében teljesített katonai segítségnyújtás, az alávetettség nélküli egyenrangú (szövetségesi) helyzet és a belterületi önállóság (részben *laeti* telepek gyakorlatából kölcsönzött) elemeinek sajátos ötvözetéből alakult ki.⁹

A gótokkal kötött szerződésben kirajzolódó „új típusú *foederati*” mindössze annyiban emlékeztet a *deditio* általi alávetésre, hogy a szerződést kötő barbárok névlegesen elfogadták a birodalom felsőbbségét. Az így szerződött népek tagjai ugyanakkor nem a legyőzöttekkel összefüggésben alkalmazott *dediticiiszerződés*-rendszerben, hanem a rómaiakkal való egyenlőség alapján integrálódtak a hadsereg szervezetébe. A szövetségesként fogadott népcsoport emellett – a *laeti* csoportokhoz hasonlóan – letelepedési jogot kapott egy számukra kijelölt zárt területi egységben, az újoncállításra kötelezett katonai telepekhez képest ugyanakkor nem álltak római katonai igazgatás alatt, így területükön teljes körű civil és katonai szervezeti önállóságot élveztek.

⁸ Várady 1961. 40.

⁹ A *foedusszerződések* (továbbá a *dediticiis* csoportjának) csoportosítására, tartalmi elemzésére és kategorizálására lásd különösen Schulz 1993. A *foederati* intézményének és a barbárok római integrációjának, továbbá a hadsereg „barbarizálódásának” összefüggéseire lásd Heather 1997. 57–75.; Stickler 2007. 495–514.; Wolfram 2005. 51–101.

Az új típusú *foederati* intézménye – a politikai szükségszerűség és a meglévő jogi konstrukciók közötti összhangteremtés szándékával – az eddigieknél szokatlanabb módon ötvözte a külpolitikai és hadseregszervezési intézményeket. A területi meghatározottság nélküli *deditio*, majd a *deditio*val befogadott külterületi népcsoportok *laeti* közösségként való belterületi elhelyezése a személyi jogi különállás mellett is „belföldivé” tették a külpolitikai eszközökkel birodalomhoz kapcsolt közösséget, de mindenképpen megszüntették annak „külföldiségét”, és elindítottak egy integrációs folyamatot a római hadsereg, igazgatás, majd társadalom rendszerébe. A *foederati* ezzel szemben belterületivé válása mellett is megtartotta külföldiségét: csapatai nem váltak szorosan a római hadsereg részévé, területi önállóságukat római területen belül is megőrizték, katonai- vagy újoncszolgáltatás helyett hadseregállítást vállaltak éves juttatás (*annona foederatica*) és ellátás, továbbá területi önállóság ellenében.

A „belső” és „külső” hadsereg (*militia* és *foederati*) viszonya a római katonaság (*militēs*) egészében utóbb még elmélyültebb és összetettebb irányt vett. A katonai csapattestek formájában római katonaság részévé váló *foederati* ugyanis mint emberanyag és rekrutációs bázis (a tradicionális *deditici*hez és a *laeti* telepekhez hasonlóan) alapul szolgált a római reguláris hadsereg feltöltéséhez, így a „belső hadsereg” soraiban is jelen voltak az idegen vagy barbár katonák. A *foederati* ezáltal már nemcsak hadseregszervezési, hanem hadkiegészítési forrás is lett.

ÖSSZEGZÉS: IDENTITÁSVESZTÉS A VÁLSÁGKEZELÉS ÉRDEKÉBEN

A történelmi feldolgozások jellemzőnek mondható megközelítési módszere általában meghatározó eseményekhez, történelmi választóvonalakhoz köti a változásokat, és rendszertint valamiféle átfogó koncepció, előre megtervezett stratégia keretei közé igyekszik rendezni a jelentősebb újításokat. Az így kialakított elemzési és értelmezési keretek, korok, korszakok ezt követően nemegyszer „önálló életre kelnek”, és kiindulópontként vagy egyenesen okként jelennek meg az események feldolgozásában. A „válságkorszak” és „dekadenciamentes” római történelem 3. századára való rávetítése, valamint az ezt követő „reformkorszak” és „megújulás” Diocletianus és Constantinus uralkodásához kapcsolása is az említett megközelítést erősíti.

Számunkra meggyőzőbb értelmezés szerint a történelmi változásokat és változtatásokat elsősorban felmerülő feladatok, többnyire tervezetlenül bekövetkező események inspirálják, így a tervszerűség helyett meghatározóbb bennük a reaktív jelleg. Ahogyan Schmidt-Hofner találóan jegyzi meg (fordításban visszaadhatatlan megfogalmazásban): „A római császár nem uralkodott, hanem reagált” („Der römische Kaiser regierte nicht, er reagierte”).¹⁰

A hagyományosan Diocletianus nevéhez kötött, valójában – gyakorlatilag a 4. század első felét végigkísérő – államszervezeti megújulás is a fentebb jelzett válaszlépések sorozatának

¹⁰ Schmidt-Hofner 2008. 11. Hasonló következtetésre jut uó. I. Valentinianus (364–372) uralkodását elemző munkájának összefoglalásában „Der Großteil der Regierungstätigkeit hatte demnach affirmativen und reagierenden Charakter”. Schmidt-Hofner 2008. 337.

vagy rendszerének tekinthető egy számtalan kihívást magában hordozó történelmi helyzetben. A működésében megrendült római állam olyan körülmények között kényszerült katonai erejének és adminisztratív szervezettségének jelentős bővítésére, amikor már gazdasági teljesítőképességének határához ért, területi gyarapodásában megállapodott. A bővítéssel járó átszervezést csak a rendelkezésre álló erők és források minden korábbinál szervezettebb és intenzívebb, *horribile dictu* elnyomóbb kihasználásával lehetett megvalósítani.

A diocletianusi rendszernek nevezett igazgatási reform rendkívüli helyzetre adott rendkívüli választ azzal, hogy rendszeresített egy krízis idején kialakított államfinanszírozási gyakorlatot és egy eseti jelleggel alkalmazott, előre láthatóan nem fenntartható eszközrendszert, felvállalva a hosszabb távú működtethetőség komoly kockázatát. A birodalom intézményei és fokozatosan szűkülő pénzügyi forrásai a principátus korának közrendszerével már nem tudták működtetni a létszámát tekintve jelentősen megnövelt hadsereg és a teljesen újjászervezett államapparátus költségeit. Kényszermegoldásként, a közterhek mellett, az adózó lakosság vagyonát és munkáját is be kellett vonni az igazgatásfinanszírozás rendszerébe. Ugyancsak „rendszeridegen” jelleggel kellett igénybe venni a birodalom területén kívüli „barbár” területek és népesség katonai erejét a birodalom védelmi képességeinek fenntartása érdekében.

Az igazgatás 4. század végére lezáruló átszervezésének rövid távon elért eredményei: a birodalom megvédeése, a császári hatalom növekedése, az igazgatás szélesebb körű működtetése és az állami adminisztráció bizonyos megközelítésben hatékonyabb működése ugyanakkor együtt jártak a lakosság elszegényedésével, a társadalmi szerveződés egységeinek folyamatos elsoványodásával, végső soron az államszervezetet „rendes” keretek közötti, „békeidős” állapotban és fenntartható módon működtető társadalmi és igazgatási keretek leépülésével.

A működtetéshez nélkülözhetetlen tartalékok elvesztése között is legfájóbbnak a birodalmi államszervezetbe, leginkább pedig annak szükségességébe vetett bizalom folyamatos hanyatlása és leépülése tekinthető. Az igazgatásfinanszírozás új rendszere nemcsak a kormányzást és adópolitikát fektette új alapokra, de alapjaiban változtatta meg a birodalom társadalmi és politikai viszonyait is. Az agrárnépességet és a városi lakosságot egyaránt terhelő és egymással szembeállító rendszer hosszabb távon azért bizonyult végzetesnek, mert folyamatosan elkoptatta az intézmények fenntartásához fűződő társadalmi érdekeltséget és érdekközösséget. A társadalmi érdekközösség megszűnésével párhuzamosan jelentkező külterületi vagy „barbár” alternatíva nemcsak a fegyveres erők és a kormányzati szerepvállalás, hanem az államszervezés terén is egyre fokozottabb súllyal jelent meg, míg végül háttérbe állította, majd – legalábbis Nyugaton – fokozatosan kiszorította a „római” elemeket.

A császárság legfőbb támaszát jelentő, határokat védelmező hadsereg ezáltal „fokként és bizonyos mértékig spontán halt el a körülözönlő barbaricumban”,¹¹ majd a birodalmi igazgatás még működő elemei is folyamatosan enyésztek el az elkövetkező korok új kihívásainak szorításában.

¹¹ Várady 1961. 116.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Albert, Gerhard (1984): *Goten in Konstantinopel. Untersuchungen zur oströmischen Geschichte um das Jahr 400. n. Chr.* Paderborn, F. Schöningh.
2. Heather, Peter (1994): *Goths and Romans, 332–489.* Oxford, Clarendon Press. Online: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198205357.001.0001>
3. Heather, Peter (1997): Foedera and Foederati of the Fourth Century. In Pohl, Walter: *Kingdoms of the Empire: The Integration of Barbarians in Late Antiquity.* Leiden, Brill.
4. Iordanes: *Getica.* Magyar fordításban: *A gótok eredete és tettei.* Fordította a PTE Ókortörténeti és Régészeti Tanszékének hallgatói munkaközössége Kiss Magdolna vezetésével. Budapest, L'Harmattan, 2005.
5. Kiss Magdolna (2008): *Gót vezéregyéniségek a késő Római Birodalomban.* Pécs, GeniaNet.
6. Kovács Péter (2004): Hun kori sír Százhalombattán. *Communicationes Archaeologicae Hungariae.* 123–150. Online: https://adt.arcanum.com/hu/view/CommunicationesArchaeologicaeHungariae_2004/?pg=3&layout=s
7. Schmidt-Hofner, Sebastian (2008): *Reagieren und Gestalten: der Regierungsstil des spätromischen Kaisers am Beispiel der Gesetzgebung Valentinians I.* München, Beck Verlag.
8. Schulz, Raimund (1993): *Die Entwicklung des römischen Völkerrechts im vierten und fünften Jahrhundert n. Chr.* Stuttgart, Steiner.
9. Stallknecht, Bernt (1969): *Untersuchungen zur römischen Außenpolitik in der Spätantike (306–395 n. Chr.).* Bonn, Habelts.
10. Stickler, Timo (2007): The Foederati. In Erdkamp, Paul szerk.: *A Companion to the Roman Army.* Oxford, Blackwell. 495–514. Online: <https://doi.org/10.1002/9780470996577.ch28>
11. Várady László (1961): *Későrómai hadügyek és társadalmi alapjaik. A Római Birodalom utolsó évszázada (376–476).* Budapest, Akadémiai Kiadó.
12. Vida, Tivadar (2011): Die Zeit zwischen dem 4. und dem Jahrhundert im mittleren Donauraum aus archäologischer Sicht. In Konrad, Michaela – Witschel, Christian: *Römische Legionslager in den Rhein- und Donauprovinzen–Nuclei spätantik-frühmittelalterlichen Lebens?* München, C. H. Beck.
13. Wolfram, Herwig (1990): *History of the Goths.* Trans. Thomas J. Dunlap. Berkeley – Los Angeles – London, University of California.
14. Wolfram, Herwig (2005): *The Roman Empire and Its Germanic Peoples.* Berkeley – Los Angeles – London, University of California Press.

Dr. Kelemen Miklós a Nemzeti Közszerológati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Állam- és Jegtörténeti Tanszék egyetemi docense, 1978-ban született Debrecenben. 2002-ben szerzett diplomát az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jegtudományi Karán, majd 2006-ban doktori (PhD-) fokozatot a kar doktori iskolájában. 2016-tól tagja a Nemzeti Közszerológati Egyetem közösségének, jelenleg egyetemi docens beosztásban tevékenykedik az Állam- és Jegtörténeti Tanszék állományában. 1997-től folyamatosan részt vesz a jegtörténet kutatásában, oktatásában és a tárgyat gondozó tanszékek, intézetek munkájában. 2020 óta aktívan közreműködik az egyetem Kreatív Tanulás Programjában, a jegtörténet-oktatás fejlesztési lehetőségeinek vizsgálatában. Fő kutatási területe az európai kormányzat-történet és az igazgatás személyzeti rendszerére vonatkozó jogi szabályozás története – különös tekintettel a tradicionális államkormányzatok főbb reprezentánsaira (Római Birodalom, Bizánci Császárság, Német-római Birodalom). Tudományos művei német, angol és magyar nyelven jelennek meg.

Kevevári István

ZSARNOKÖLÉS ÉS KIRÁLYI FELELŐSSÉG A FRANCIA VALLÁSHÁBORÚK IDEJÉN

Tyrannicide and the King's Status During the French Wars of Religion

Dr. Kevevári István, egyetemi adjunktus, Nemzeti Közszolgálati Egyetem
Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Állam- és Jогtörténeti Tanszék,
kevevari.istvan@uni-nke.hu

Jelen tanulmányban a reformáció 16. századi politikai teológiáját vizsgálom az ellenállás és a zsarnokölés problémáját középpontba helyezve. Céloom annak a szellemi mozgásnak a leírása a rendelkezésre álló elsődleges források elemzésének segítségével, hogy a világi hatalommal való szembenállás alátámasztását miként kívánták a reformáció legfontosabb szerzői megindokolni. Álláspontom szerint a francia vallásháborúk idején a királyi hatalom alapjait tekintve lényeges változás állt be, amely túlmutatott a vallási megfontolásokon. Kálvin János és főleg az őt követő francia protestáns monarchomachok azonban már egy jogi alapokon álló ellenállási jogról beszéltek, sőt a királyi hatalom népi eredetének tanával a modern politikai filozófiát is megelőlegezték.

KULCSSZAVAK:

alkotmányosság, ellenállási jog, fejedelmi hatalom, reformáció, szuverenitás, zsarnokság

In my paper I investigate the political theology of the Reformation in the 16th century focusing on the problems of resistance and tyrannicide. My goal is to analyse the development of the theory of resistance through primary sources of the most important thinkers of the Reformation. My thesis focuses on the fact that during the French Wars of Religion some fundamental shift occurred on the topic of regal power and that went beyond the religious considerations. John Calvin and more so his French protestant followers the monarchomachs wrote about the right to resist, moreover, they claimed that the power of the kings originate from the people and by this they are precursors of the modern political theory.

KEYWORDS:

constitutionalism, right of resistance, princely power, reformation, sovereignty, tyranny

BEVEZETÉS

A reformáció a kora újkori Európa egyik legmeghatározóbb társadalmi-kulturális változását hozta el, és a változás a világi és egyházi hatalom pozícióját is érintette. Jelen tanulmányomban az ellenállás és a zsarnokölés problémájával foglalkozom, amelyek a legszimbolikusabb ügyeknek voltak tekinthetőek a korszakban.

Ha a 16. század tendenciáit nézzük, akkor egyfajta eltolódást tapasztalhatunk a hit nevében folytatott népies primer ellenállástól (német parasztháborúk Münzer Tamás vezetésével) a zsarnokölés óvatos kimondásán át az intézményes ellenállásig és a királyi hatalom legitimációs bázisának újrafogalmazásáig. Míg Münzer Tamás az istentelen királyokkal és papokkal szembeni nyílt konfliktus felvállalását hirdette, Luther egy sokkal inkább reálpolitikus és óvatosabb álláspontot képviselt a zsarnok királyokhoz fűződő viszony és a világi hatalom hitélettel való viszonyával kapcsolatban.

Azonban ehhez a korszakhoz fűződő legfontosabb tézis a „zsarnokölés” elméletének kidolgozása, amelyet Kálvin Jánoshoz és a francia vallásháborúk nyomán megjelenő monarchomachok tevékenységéhez szoktak kapcsolni. Habár a zsarnoki módon uralkodó fejedelmek eltávolítása témaként megjelenik ezeknél a szerzőknél, álláspontom szerint éppen hogy a világi hatalom alkotmányos és intézményes korlátainak lehetőségét fogalmazzák meg, ezzel megelőlegezve a modern állam korlátozott hatalomeszményét.

Közvetlen történelmi előzmények: francia vallásháborúk

A francia királyságba a reformáció gallikanizmus néven érkezett meg, célja egy francia nemzeti egyház létrehozása volt,¹ azonban a katolikus egyház és a francia elit nagy része végül a római pápa mellé állt ebben a kérdésben, aminek eredménye részben a francia protestánsok menekülése volt (Kálvin János is így került Genfbe), részben pedig a hugenotáknak nevezett francia protestánsok szerveződése.

II. Henrik halála után két kiskorú gyermeket hagyott maga után, és özvegye, Medici Katalin királyné lett az ország régense. Az ország elitje két részre (egy katolikus és egy protestáns részre) szakadt, amelyek kölcsönösen halálos ellenségként tekintettek egymásra, és a megoldást egyedül az ország teljes vallási egységében látták. A vallási színezetű konfliktus valójában a kezdet kezdetétől politikai színezetű volt, amely hamarosan a francia trón feletti kontrollra (majd annak megszerzésére) irányult.²

Ebben a polgárháborús helyzetben a monarchomachok elsősorban a protestáns elit pozícióit és törekvései mellett érvelő szerzőket, pamfletírókat és politikusokat jelentettek, akiknek habár fontos volt az, hogy a hugenoták vallási elvei szerint egyetlen nemzeti

¹ MacCulloch 2011. 92.

² MacCulloch 2011. 464.

egyház jöjjön létre, végeredményben a királyi hatalom alapjainak újrafogalmazását szorgalmazták.

A monarchomachok sok szálon kötődtek a genfi kálvinizmushoz, és lényegében a Kálvin János által megfogalmazott politikai teológia folytatóinak tekinthetőek, de érzésük már nem teológiai volt, hanem határozottan jogi-történelmi. Azonban a zsarnoksággal és a hatalommal való visszaélés kérdése a francia protestánsok számára különösen hűsbavágó kérdéssé vált a Szent Bertalan-éji vérengzést követően. Nem véletlen, hogy az esszém második felében bemutatott François Hotman és Théodore de Bèze is ezután írták meg fontos elméleti munkájukat ebben a témában.

KÁLVIN JÁNOS: A ZSARNOKÖLÉS-ELMÉLET ELSŐ KIDOLGOZÓJA?

Habár Kálvin a kormányzatot isteni ajándéknak nevezi, elismeri, hogy nem minden uralkodó vagy vezető viseltetik felelősséggel e nemes hivatás iránt. Nem mondja ki azonban könnyelműen a lázadáshoz való jogot vagy a zsarnok uralkodó eltávolításának jogát: „Először is szeretném, ha eszünkbe vennénk és szorgalmasan megfigyelnék az olvasók – amire a Szentírás nem ok nélkül emlékeztet minket olyan gyakran – Istennek ama gondviselését és közös munkálkodását a királyságok elosztásában és abban, ahogy olyan királyokat ad, amilyeneket jónak lát.”³

Kálvin főszabályként (Lutherhez hasonlóan) a zsarnok uralkodónak való engedelmeséget írja elő.⁴ Ennek oka, hogy még a legsilányabb uralkodó is „mennyei végzésből” kerül a helyére.⁵ A kálvini isteni szuverenitás szerint nincsen semmi az Úr akarata ellenére, az alattvalóknak meg kell elégedniük azzal a tudattal, hogy a királyok „Isten akaratából viselik azt a méltóságot, amelyre maga az Úr nyomta rá és véste fel a sérthetetlenség felségét”.⁶ Kálvin szerint az ima segíthet, mert „Isten kezében vannak a királyok szívei és a királyságok változásai”.⁷

Kálvinnak szokták tulajdonítani a zsarnokölés elméletének kidolgozását, azonban nagyon fontos, hogy ezt Kálvin nem valamiféle (kollektív) jogként állítja. Ahogy fentebb idéztem, az isteni gondviselés cselekszik, és eltünteti a zsarnok királyokat:

„És itt tűnik ki csodálatos jósága, valamint hatalma és gondviselése. Mert majd az ő szolgálai közül támaszt nyilvános bosszúállókat és parancsolatával látja el őket, hogy megtorlást vegyenek a bűnös uralkodásért és hogy az igazságtalan módon elnyomott népet

³ Kálvin 1994. 773.

⁴ Kálvin 1994. 774.

⁵ Kálvin 1994. 774.

⁶ Kálvin 1994. 775.

⁷ Kálvin 1994. 776.

a nyomorult balsorsból kiemeljék, majd pedig a más terveket szövő és mást tervező embereknek dühét fordítja rájuk.”⁸

Ez az „isteni bosszúálló” korántsem szent ember, habár Isten munkáját viszi végbe a külső (polgári) kormányzat megjavítására, a saját lelke odavan, mert „ámbár Isten keze rendelte őket arra, aminek jónak látta és bár tudtukon kívül annak munkáját hajtották végre, mind-
amellett semmi egyebet nem forgattak a lelkükben, mint gonoszságot”.⁹ Kálvin szerint a zsarnoklás egyéni gonosztette egy felsőbb isteni rendben a helyére kerül, de ezzel együtt sem menti fel a zsarnokölőt.

Az ellenállás lehetőségének van tehát egy „rendszeren kívüli” vagy magánformája, amely az Isten eszközévé váló „zsarnokölőben” ölt testet. Kálvin azonban felveti és helyesli annak a lehetőségét, hogy a zsarnok hatalmának akadályozása intézményi keretek között történjen:

„Mert vannak most a néptől szervezve bizonyos felsőbbségek, amelyek a királyok önkényének korlátozására vannak felállítva (aminők hajdan a lacedaemoniaknál a királyok ellenőrzésére rendelt eforusok voltak, vagy a római konzulokkal szembeállított néptribunusok, vagy az athéniak senátusával szemben a demarkhusok és aminő hatalommal talán a mostani viszonyok között működik egyes országokban a három rend, mikor országgyűlést tartanak): annyira nem vagyok az ellen, hogy ezek kötelességszerűleg közbelépjenek a királyok dühöngő önkényével szemben, hogy inkább, ha ők az erőszakosan önkényeskedő és a föld népét sanyargató királyokkal szemben gyáván meghunyászkodnak, hallgatásukat, képmutatásukat elvetemült hitetlenségnek állítom, mivel álnokul elárulják a nép szabadságát, noha tudják, hogy Isten rendelte őket ennek védőiül”.¹⁰

Azonban ez az ellenállási jog csakis abban az esetben él, ha istenellenes parancsolatba ütközik a felsőbb hatalom utasítása: „Isten tehát a királyok királya, aki midőn szent ajkát megnyitja, egyedül rá kell mindenekelőtt is mindenekfelett hallgatnunk; aztán vagyunk csak alávetve azoknak az embereknek, akik előttünk járnak, de csak Istenben. Ha valamit ő ellene parancsolnak, számba se vegyük azt.”¹¹

A NÉP KIRÁLYÁT MEGÖLNI NEM KELL FÉLNETEK... – MONARCHOMACHOK ÉS A FRANCIA PROTESTANTIZMUS

Franciaországot, mint egész Európát, mélyen megosztották a protestantizmus eszméiből eredő hitviták. Franciaországban a király mindig is a katolikus egyház oldalán állt,

⁸ Kálvin 1994. 776.

⁹ Kálvin 1994. 777.

¹⁰ Kálvin 1994. 777–778.

¹¹ Kálvin 1994. 778.

míg a francia protestantizmus fő társadalmi bázisát a francia városi polgárok és egyes nemesek képviselték.¹² A két fél között nyilvánvaló erőkülönbségek voltak, így nem volt lehetséges a protestantizmus ügyét erővel véghez vinni, miként történt az Angliában és Skóciában.¹³ Így a hugenották kénytelenek voltak érvelésüket jogi alapokra helyezni. A monarchomachok közül François Hotmant, Théodore de Bèze-t (vagy magyarosítva: Béza Tódor) és Philippe de Mornay-t emelem ki. Jelen tanulmányomban csak az első két szerző érvelésének fő téziseit tárgyalom.

François Hotman (1524–1590, francia protestáns jogász) *Francogallica* című művében sokrétű érvelésében arra tesz kísérletet, hogy a régi krónikák, antik történetírók leírásai és római jogi szöveghelyek segítségével bizonyítsa azt, hogy a gall és a frank népek (amelyeknek a francia nép az örököse) az ősi törvények szerint maguk választották a királyukat, és Franciaország ezen a tradíción alapul.¹⁴ Mivel a nép helyezi a trónra a királyokat, a népnek Hotman érvelése szerint joga is van onnan eltávolítani őket. Antik szerzőkre (elsősorban Platónra és Arisztotelészre) hivatkozva arra hívja fel a figyelmet, hogy *Francogallica* nem zsarnoki uralom,¹⁵ hanem sokkal inkább a Ciceró által is felvázolt vegyes kormányzatú uralom, amelyben a francia király mellett a három rend ugyanúgy részt vesz a kormányzásban.¹⁶

Hotman sorra vizsgál minden egykori és létező európai királyságot, és azt véli felfedezni, hogy minden olyan országban, amelyben nem zsarnok uralkodik, a népek közös joga alapján minden évben egyszer a három rendnek össze kell gyűlnie, és így kellene lennie Franciaországban is.¹⁷ Ennek a gyűlésnek a hatáskörébe tartozik a királyok megválasztása és eltávolítása, a háború és béke jogáról való döntés, és végül hatalmat gyakorol és jogot alkot a népe egésze számára.¹⁸

A francia jogász a király és a királyság (nép) kettőséből a népet teszi meg elsőnek, a nép létezése által lehet valaki király, mert „[a] nép létezhet király nélkül, a saját tanácskozásait vagy nemeseit követve, azonban egy király nem lehet nép nélkül elképzelni”.¹⁹ Ezt az igazságot az is alátámasztja, hogy a király személy szerint halandó ember, azonban a nép örökön fennálló. Hotman szerint a király, legyen bármilyen nagy tekintélyű, törekeny és esendő a nép egészéhez mérve. Ha a király el is veszne, meghalna a csatában, ha elragadná a téboly, vagy kiskorúsága miatt nem lenne alkalmas a vezetésre, a nép és bölcsei akkor is elvezetnék az országot, amíg új uralkodót nem emelnének maguk fölé.²⁰

¹² Franklin 1969. 18.

¹³ Franklin 1969. 32.

¹⁴ Hotman 1969. [1573] 58.

¹⁵ Ennek három jele van a francia jogász szerint: 1. kikényszerített engedelmesség az alattvalók részéről; 2. idegen testőrök és védelmezők; 3. minden döntést a zsarnok akarata és nem a közjó határoz meg.

¹⁶ Hotman 1969. [1573] 66.

¹⁷ Hotman 1969. [1573] 70.

¹⁸ Hotman 1969. [1573] 73.

¹⁹ Hotman 1969. [1573] 79.

²⁰ Hotman 1969. [1573] 79.

Hotman írása a korszak egyik legkomolyabb politikai szövege volt Franciaországban, a kortárs Jean Bodin *Les six livres de la republique* című művével párba állítva érthető meg, hogy az újkor egyik jelentős állomását jelzi ez a szöveg, amely hatásosan érvelt a nép felhatalmazásán alapuló hatalomgyakorlás mellett. Talán, ha a hugenotta törekvések nem buktak volna el, e mű hatástörténete még komolyabb lett volna.

Théodore de Bèze (1519–1605, svájci teológus) Kálvin megbízhatóbb kollégájaként és a genfi gyülekezet vezetőjeként a teológus halála után joggal tekinthető az életmű folytatójának. Miként jeleztem, Kálvin inkább csak felvillantotta a zsarnokölés lehetőségét, de teljes értékű, kierelelt elméletként Bèze *Du droit des Magistrats* című írásában jelenik meg.

A svájci teológus leszögezi műve elején, hogy az igazságosság forrása Isten akarata, és egyedül Isten parancsait kell kivétel nélkül teljesíteni. A fejedelmek azon parancsait, amelyek hitellenesek vagy gonoszak, nem kell betartani, a hitellenes parancsok „ellenkeznek Isten parancsolatainak első táblájával”,²¹ a gonoszok pedig megsértik vagy lehetlenné teszik a könyörületes cselekedeteinket embertársaink iránt.²² A hitellenes vagy gonosz parancsokkal szemben megengedett a parancs megtagadása, nyilvánuljon meg ez tiltásban vagy egy cselekedet előírásában.

Ha a parancs olyan tisztviselőtől jön, aki önmaga nem szuverén, hatalma egy felsőbb világi hatalomtól ered, akkor Bèze szerint először hozzá kell fordulni, mégpedig a körülmények által megengedett módon, jogi úton, de ha ez nem célszerű a parancs súlyára tekintettel, akkor megengedett az azonnali fellépés.²³

Nagyon érdekes Bèze-nek a világi hatalom forrására vonatkozó gondolata, amelyben Kálvin és Hotman gondolatainak egyfajta szintézisét kell látnunk. Kálvin szerint Isten adja a népnek a királyokat, azonban Bèze szerint, ha ez így is van, a nép választása akkor is kell a királyok trónra emelkedéséhez. Hotman korábban megidézett gondolatait vélhetjük felfedezni, amikor azt olvashatjuk, hogy nem a népek lettek az uralkodók számára teremtve, hanem az uralkodók a nép számára. Az ószövetségi Saul és Dávid királyok példáját hozza fel, akik, habár Isten választottjai voltak, csak a nép elfogadásával és Izrael törzseinek választásával emelkedtek fel.²⁴

A fenti gondolatmenetből következik, hogy Bèze megkülönbözteti a trónbitorlókkal és törvényes uralkodókkal szembeni ellenállás lehetőségeit. A trónbitorlókkal (akik lehetnek olyanok, akik a nép jogával szemben lépnek hatalomra, vagy idegen hódítók) szemben a népnek elsősorban a saját legitim intézményein keresztül kell fellépnie, és ha nem jár eredménnyel, akkor meg kell védenie a polgároknak ezeket a hivatalokat és hivatalnokokat.²⁵ Azonban Bèze nem veti el annak lehetőségét, hogy idővel ez a bitorolt uralom legitimé és törvényessé váljon (hiszen az uralkodó megszerezheti a kezdetben hiányzó

²¹ Bèze 1969. [1574] 101.

²² Bèze 1969. [1574] 101.

²³ Bèze 1969. [1574] 102–103.

²⁴ Bèze 1969. [1574] 103.

²⁵ Bèze 1969. [1574] 107.

felhatalmazást a néptől). A svájci teológus óvatosságra int, és a középút megtalálására szólít fel az esztelen lázadás és az elnyomás néma türése között.²⁶

Más a helyzet azon uralkodókkal szemben, akik a nép valódi felhatalmazása alapján uralkodnak, és az idők folyamán válnak zsarnokivá. Három személyi kört különböztet meg, akiknek más és más lehetőségeik vannak: a magánszemélyekét, a kisebb előjárók és az ellenőrző hivatalokét, illetve a rendekét, amelyek létreje már Kálvin is utalt.

A magánszemélyek számára (hacsak Isten különleges szólítása mást nem mond számukra) nem lehet erőszakkal válaszolni a zsarnoki erőszakra, azonban így is vonatkozik rájuk, hogy a zsarnok hitellenes és gonosz parancsait nem kell teljesíteniük.²⁷ Ennek oka az, hogy szemben azokkal, akik bitorolják a hatalmat, ebben az esetben a zsarnok megkapta a felhatalmazást, és egy egyszerű polgár nem dönthet úgy, hogy innentől kezdve ez a felhatalmazás nem él.²⁸

A kisebb előjárók azok, akik nem a király háznépéhez és közvetlen neki alárendelt szolgálói közé tartoznak, hanem azon tisztviselők, akiknek a hivatala nem a királyhoz, hanem a királysághoz (tehát a néphez) köthetőek. Habár e tisztviselők (hercegek, márkik, bárók, grófok stb.) a szuverén parancsát kell hogy kövessék, de hatalmuk nem a szuveréntől, hanem a szuverenitásból ered Bèze szerint.²⁹ A szuverenitás ebben az értelmezésben független a bitorló személytől, jogi viszony, amely a szuverén és a nép között áll fenn: „Ez nem jelenti azt, hogy a szuverén lenne a szerzője vagy a forrása a jogainak, mivel a szuverén nem lép a szuverén hatalmának teljes birtokába, amíg nem esküdött fel a szuverenítésra, és nem fogadta el a feltételeket, amelyek az eskühöz kötődnek.”³⁰

A szuverén hatalomgyakorlás tehát nem korlátlan, feltételes és megosztott a király és a többi tisztségviselő között, az alárendelt személyeknek kell felügyelni, hogy az uralkodó betartja-e a szuverenitással együtt járó esküt, minden hatalom csak az eskü és a törvények keretei között gyakorolható. Amíg az uralkodó betartja az esküjét, addig engedelmessé kell neki, viszont abban a pillanatban, amikor ezt az esküt megszegi, az alárendelt kisebb előjárókat sem köti többé az eskü. Azonban ekkor sem szabad nyílt lázítást szítaniuk, hanem a gondjukra bízott embereket kell megvédeniük a zsarnoki erőszakkal szemben, amíg a rendek, amelyeknek joguk van fellépni ilyen esetben, megteszik a szükséges intézkedéseket.³¹

Tehát minden azokon a rendeken áll, akik, habár alá vannak rendelve a szuverénnek, de a szuverenitás jogainak védelmezőiként vannak kijelölve. Mivel a rendek választják meg a királyt, egyedül nekik van joguk eltávolítani a zsarnokot. A zsarnokkal szembeni fellépés feltétele az, hogy az uralkodó megsértse az ország törvényeit, megsértse az uralkodói esküjét és ne hallgasson a tanácsokra (tehát ne legyen remény arra, hogy megváltozik),

²⁶ Bèze 1969. [1574] 106.

²⁷ Bèze 1969. [1574] 108.

²⁸ Bèze 1969. [1574] 109.

²⁹ Bèze 1969. [1574] 110–111.

³⁰ Bèze 1969. [1574] 111.

³¹ Bèze 1969. [1574] 112.

ebben az esetben a nemesi előjáróknak a gondjukra bízottakat kell óvniuk, a rendeknek pedig a jog által adott eszközökkel helyre kell állítaniuk a helyes rendet és meg kell büntetniük a zsarnokot.³²

Mindezekből egyértelműen látszik, hogy Bèze számára nincsen korlátlan hatalom, minden hatalom jogilag korlátozott, és az ilyen hatalomgyakorlással szemben fel kell lépni.

ZÁRSZÓ

Jelen írás alapján talán jól látszik, a protestáns politikai teológiában és a korszak politikai gondolkodásában milyen szerepet töltött be az ellenállás és a lázadás kérdése. A 16. század nagy hitéleti változása alapjaiban forgatta fel az európai államok társadalmait, de ellentmondásos módon a hit és a világi hatalom még messzebb került egymástól. A felekezetekre szakadó nemzetek számára nem lehetett isteni rendelésre alapozni a királyok hatalmát, és még inkább nem lehetett problémátlanul hitéleti alapon letaszítani a királyokat (ahogy azt láttuk Münzer Tamás estében). A kálvinista reformáció hozta el azokat a teóriákat, amelyek már a modern államiság és jog keretei között kívánták leírni a hatalom és az ellenállás kérdéseit. Érdeemes megfigyelni, hogy Théodore de Bèze számára is inkább jogi kérdés volt ez, és csak a zsarnoki uralom egyik motívumaként jelent meg a hit és a felekezeti probléma (még akkor is, ha a korszak francia hatalmi erőtereit ez határozta meg). Álláspontom szerint a korszak szerzőinek vizsgálatakor elsősorban a modern államiság és hatalommegosztás csíráit kell leginkább tisztelnünk, azokat az elszórt utalásokat, amelyekben már ott volt egy pacifikált állami hatalom ígérete, amely saját polgárára nem legyűrendő akadályként, hanem az önnön hatalmuk forrásaként tekint.

³² Bèze 1969. [1574] 123.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Bèze, Théodore de (1969) [1574]: Right of Magistrates. In H. Franklin, Julian szerk.: *Constitutionalism and Resistance in the Sixteenth Century*. New York, Pegasus.
2. Franklin, Julien H. szerk. (1969): *Constitutionalism and Resistance in the Sixteenth Century*. New York, Pegasus.
3. Hotman, François (1969) [1573]: *Francogallica*. In H. Franklin, Julian szerk.: *Constitutionalism and Resistance in the Sixteenth Century*. New York, Pegasus.
4. Kálvin János (1994): *A keresztyén vallás rendszere. 2. kötet*. Budapest, Kálvin Kiadó.
5. MacCulloch, Diarmaid (2011): *A reformáció története*. Budapest, Európa.

Kevevári István a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének adjunktusa, kutatási területe felöleli az államelmélet, a jogelmélet és a politikai eszmék történetét.

Pókecz Kovács Attila

A MONARCHIÁK BUKÁSAINAK ALKOTMÁNYTÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEI ÉS KÖZJOGI KÖVETKEZMÉNYEI FRANCIAORSZÁGBAN

*Constitutional Antecedents and Public Law Consequences of the Fall of Monarchies
in France*

Prof. Dr. Pókecz Kovács Attila, egyetemi tanár, Nemzeti Közszerológati Egyetem
Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Állam- és Jogtörténeti Tanszék,
pokecz.kovacs.attila@uni-nke.hu

A tanulmány a francia monarchiák bukásának közjogi eseményeit tárgyalja. Elsőként a francia alkotmányos monarchia 1792-es bukását és az első köztársaság létrejöttét; majd Lajos Fülöp 1830-tól 1848-ig fennálló királyságának 1848-as bukását és a második köztársaság létrejöttét; végül III. Napóleon császárságának bukását és a harmadik köztársaság létrejöttét elemzi.

KULCSSZAVAK:

első köztársaság születése, a második köztársaság kikiáltása, a harmadik köztársaság létrejötté, monarchiák bukása

The study discusses the public law events of the fall of the French monarchies. First, the fall of the French constitutional monarchy in 1792 and the establishment of the first republic; then the fall of the kingdom of Louis Philippe from 1830 to 1848 and the establishment of the second republic; finally it analyses the fall of Napoleon III's empire and the creation of the third republic.

KEYWORDS:

birth of the first republic, the proclamation of the second republic, the establishment of the third republic, the fall of monarchies

BEVEZETÉS

Franciaország alkotmánytörténetének elmúlt 250 éve gazdag volt eseményekben, monarchiák és köztársaságok váltották egymást. Napjaink francia állama az ötödik köztársaság megjelölést viseli, ennek ellenére csak az első három köztársaság jött létre a korábbi monarchiák bukásának eredményeként. Rövid tanulmányomban ennek a három monarchiának a bukásától a köztársaság létrejöttéig tartó folyamat alkotmánytörténeti előzményeit és közjogi következményeit vizsgálom. A tanulmány szűk keretei nem teszik lehetővé a sorsfordító események gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális és eszmetörténeti hátterének a komplexitásra törekvő jegyében való feltárását, ezért elsősorban csak a folyamat intézménytörténeti és államjogi aspektusait kívánom vizsgálni. A monarchiák megszűnésének kronológiai rendje – azaz 1792, 1848 és 1870 – egyben fejtegetéseim szerkezeti keretül is szolgál. Így elsőként a Bourbon-uralom alatt álló alkotmányos monarchia 1792-es bukását és az első köztársaság létrejöttét; majd Lajos Fülöp 1830-tól 1848-ig fennálló királyságának 1848-as bukását és a második köztársaság megalakulását; végül III. Napóleon császárságának bukását, és a harmadik köztársaság keletkezését kívánom elemezni.

A BOURBON MONARCHIA BUKÁSA ÉS AZ ELSŐ KÖZTÁRSASÁG LÉTREJÖTTE 1792-BEN

Az 1791. szeptember 3-án hatályba lépő alkotmány alkotmányos monarchiát hozott létre Franciaországban. Az első francia írott alkotmány egyik fő jellemzője a hatalmi ágak elválasztása volt. Az alkotmány rendelkezései szerint a király (*roi*) és a Törvényhozó Nemzetgyűlés (*Corps législatif*) képviselik a nemzetet.¹ Ennek alapján XVI. Lajost, a franciák királya (*Roi des Français*) cím viselőjét illette meg egyedül a miniszterek kiválasztásának és visszahívásának joga. A 745 tagú egykamarás törvényhozás, a Törvényhozó Nemzetgyűlés tagjait két évre választották a 83 megyei választókerületből. A Törvényhozó Nemzetgyűlés folyamatosan ülésezett, csak a saját döntésével lehetett az üléseket elnapolni. Fő hatásköre a törvények, az adók, a közkiadások és az éves katonai kontingensek megszavazása volt. Csak a törvényhozás tagjai élhettek törvényjavaslat benyújtásának jogával, a király csak a törvény szükségességére hívhatta fel a törvényhozás figyelmét. Ugyanakkor a király az elfogadott törvényekkel szemben 4 éves időtartamra – két egymást követő 2 éves törvényhozási ciklusra (*législature*) – felfüggesztő hatályú vétőjoggal rendelkezett.²

A végrehajtó hatalmat a király gyakorolta a minisztereivel. A királynak a külpolitika vonatkozásában teljes végrehajtó hatalma volt, ezért ő nevezte ki a franciaországi követeket az idegen hatalmakhoz, az ő személyéhez akkreditálták a külföldieket. Nemzetközi

¹ Az 1791-es Francia Alkotmány III. fejezet 2–5. cikkelyei.

² Lepointe 1952. 45–46.

egyezményeket köthetett és azokat a törvényhozás megerősítő szavazása után ratifikálhatta is. A király csak a törvényhozó hatalom egyetértésével indíthatott háborút és köthetett békét. A végrehajtó hatalom fejeként a királynak korlátozott jogköre volt a belügyi kérdésekben.³ A király a monarchia közigazgatási vezetőjeként közigazgatási vezetőket nem nevezhetett ki és vissza sem hívhatta őket. A választott tisztviselőket csak felfüggeszthette, de ilyenkor is a törvényhozó testület döntött a vitás ügyekben. Ellenben főparancsnokként ő nevezte ki a szárazföldi hadsereg és a tengerészet főtisztjeit. A miniszterek kinevezése és visszahívása a király kizárólagos hatásköre volt. Számukat hat főben állapították meg: belügyi, közkiadási, hadi, tengerészeti, külügyi, és király személye körüli tárcákkal. A királyi parancsokat csak miniszteri vagy megyei vezetői ellenjegyzéssel lehetett végrehajtani.⁴ Az 1791-es alkotmány elismerte a bírói hatalomnak a végrehajtó és a törvényhozó hatalomtól való függetlenségét. Az igazságszolgáltatást a nép által határozott időre választott bírák gyakorolták egyenesen.⁵

A monarchia alkotmányos működésének zavarai az 1791–1792-es években a törvényhozás különböző csoportjainak egymás közötti, és a király és a Törvényhozó Nemzetgyűlés közötti sorozatos összetűzésekhez vezettek. A király és a törvényhozó hatalom közötti első összeütközések még az 1791-es évben kezdődtek, amelynek okai között gazdasági-társadalmi, vallási és külügyi jellegűek is voltak.⁶ A gazdasági és társadalmi jellegű konfliktusok körében a pénz értéktelenedése és az áruk drágulása miatt kialakult helyzetben vidéken lázadások törtek ki, az emigrált arisztokraták elhagyott kastélyait kirabolták. A törvényhozó hatalom megosztottsága és határozatlansága miatt azonban a törvénytelen tettekkel szemben nem léptek fel. A katolikus klérus a forradalmi változásokkal szembefordult, s az arisztokratákkal együtt az új hatalommal szemben uszított, ami Vendée tartományban komoly zavargásokhoz is vezetett. Végül az emigrált arisztokraták külföldi csapatok felállításával fenyegetőztek. Az emigránsokkal és a forradalommal ellenséges klérus tagjaival szemben 1792-ben négy rendeletet is elfogadtak. A Törvényhozó Nemzetgyűlés 1792. április 20-tól megszavazta Franciaország háborúba lépését II. Ferenc, Csehország és Magyarország királya ellen. Franciaország hadba lépése és vesztes csatái után a király és a Törvényhozó Testület között újabb konfliktussorozat vette kezdetét. A törvényhozás előbb 1792. május 27-én az új alkotmányra való eskütételt megtagadó papok deportálását szavazta meg, majd június 8-án egy 20 000 főből álló nemzeti gárda (*fédérés*) felállítását Párizs védelmére. A király június 11-én mindkét rendelettel szemben vétőjoggal élt. Az események hatására 1792. június 20-án a párizsiak elfoglalták a király lakhelyül szolgáló Tuilériákat, hogy a királyra nyomást gyakoroljanak a rendeletek elfogadása érdekében. Ez a békés nyomásgyakorlás azonban eredménytelen maradt. Franciaországot

³ Bigot 2014. 50.

⁴ Sautel 1990. 55–66.

⁵ Az 1791-es Francia Alkotmány V. fejezet 1–2. cikkelyei.

⁶ Soboul 1962. 190–192.

katonai invázió fenyegette, mivel a poroszok 1792 júliusában hadba léptek az osztrákok oldalán.⁷

A monarchia bukását okozó események az 1792. augusztus 10-ei párizsi felkeléssel kezdődtek. A változások menetében fontos szerepet játszott Párizs, mivel a törvényes előjáróságot félreállították, és felkelő kommünt (*Commune révolutionnaire*) alakítottak.⁸ Ezt követően a külvárosok népe a Tuilériák ellen vonult, a királyt védő svájciak először a tömegbe lőttek, majd a király parancsára abbahagyták az ellenállást. A királyt biztonságba helyezték a törvényhozás terme (*la salle du Manège*) mellett, majd 1792. augusztus 10-én a Törvényhozó Nemzetgyűlés egyhangúan megszavazta XVI. Lajos felfüggesztését a királyi hatalomból (de ez nem jelentett trónfosztást). A királyt és a királyi családot őrizetbe vették, s előbb a Luxembourg palotába, majd a Temple-ba zárták. Megszavazták az egyetemes választójog bevezetését és a nemzeti konvent megválasztását.⁹ Hattagú ideiglenes végrehajtó tanács (*Conseil exécutif provisoire*) felállítását került sor, amelynek tagjai Monge (tengerészeti miniszter), Lebrun-Tondu (külügyminiszter), Roland (belügyminiszter), Clavière (adó- és közkiadási ügyek minisztere), Servan (hadügyminiszter) és Danton (igazságügyi miniszter) voltak.¹⁰

A király 1792. augusztus 10-ei felfüggesztése és a konvent 1792. szeptember 20-ai megválasztása közötti heteket az alkotmányos válság és az állami főhatalom gyengesége, hiánya jellemezte. A meggyengült államhatalom nem tudta fenntartani a közrendet, ami az 1792-es szeptemberi öldöklésekhez vezetett. Ennek során a párizsi börtönökben szeptember 2-től 5-ig szervezett mézárásokra került sor, amelynek során mintegy 1000–1500 fő bebörtönözött személyt mézároltak le kegyetlenül.¹¹

Az általános választójog alapján megválasztott konvent első ülésén, 1792. szeptember 21-én Jean-Marie Collot d’Herbois (1750–1796) képviselő javaslatot tett a királyság megszüntetésére. A parlamenti jegyzőkönyvben a következő határozat szerepel: „*La convention nationale décrète à l’unanimité que la royauté est abolie en france.*” („A nemzeti konvent egyhangúan elrendeli a királyság megszűnését Franciaországban.”)¹² 1792. szeptember 22-én megszavazták a forradalmi naptár bevezetését, s ettől fogva számították a köztársaság első évét, majd 1792. szeptember 25-én Couthon képviselő javaslatára elfogadták azt a dekrétumot, amelyben elsőként szerepelt a híres formula: „*La République française est une et indivisible*” (A Francia Köztársaság egy és oszthatatlan).¹³

A király 1792. augusztus 10-ei felfüggesztése gyakorlatilag a monarchia bukását jelentette. Az események alkotmányosan és törvényesen zajlottak, s a királyság megszüntetése után is hivatalban maradt az 1792. augusztus 10-én kinevezett végrehajtó hatalom,

⁷ Morabito–Bourmaud 1991. 91.

⁸ Furet 1996. 125.

⁹ Antonetti 1986. 42–43.

¹⁰ Caron 1937. 10–14.

¹¹ Furet 1996. 128.

¹² Décret de la Convention abolissant la Royauté, 21 septembre 1792.

¹³ Soboul 1962. 222–223.

az Ideiglenes végrehajtó tanács. A megválasztott új törvényhozás, a konvent 1792. szeptember 21-én megszüntette a királyságot, majd az eseménysor végjátékaként 1793. január 21-én a párizsi Concorde téren került sor a trónjától megfosztott, halálra ítélt XVI. Lajos kivégzésére.

LAJOS FÜLÖP JÚLIUSI MONARCHIÁJÁNAK BUKÁSA, A MÁSODIK KÖZTÁRSASÁG LÉTREJÖTTE 1848-BAN

Az 1848-as év a forradalmak éve volt Európában, így Franciaországban is. Lajos Fülöp uralkodását (1830–1848) a király személyes kormányzása jellemezte, annak ellenére, hogy parlamentáris monarchiaként választások eredményeként felállított kormánnyal és miniszterelnökkel is rendelkezett. A király azonban 1847-ben, 74. életévét betöltve már bizonytalanná vált döntéseiben, elfáradt a hosszú évek óta tartó kormányzati aktivitás után. Lajos Fülöp király és rendszere, a júliusi monarchia, kezdetben megpróbálta megakadályozni a forradalmi eszmék terjedését, ezért a gyülekezési jogot is korlátozták. Franciaországban 1847 júliusától a gyülekezési jog kijátszására banketteket szerveztek, amelyeken a választójog kiszélesítését követelték, és a Guizot vezette kormány intézkedései elleni tiltakozás színterei lettek. A monarchia és ellenzéke közötti összetűzéshez az vezetett, hogy a kormány betiltotta a Párizs 12. kerületébe 1848. február 22-ére, a demokrácia szimbólumának tekintett, George Washington amerikai elnök születésnapjára tervezett emlékező bankettet. A betiltott bankett miatt 1848. február 22-én tiltakozó felvonulások voltak, amelyen diákok és munkások is részt vettek.¹⁴ Mivel a kormány jelentős számú katonai erőt állomásoztatott a fővárosban, uralni tudta az eseményeket a tüntetők és a rendfenntartó erők közötti halálos áldozatot követelő összecsapások ellenére. A következő napon, február 23-án a fegyveres erők részét képező Nemzeti Gárda tagjai közül is többen éltetni kezdték a reformokat, illetve Párizs több pontján védelmükbe vették a harcéri katonai erők által fenyegetett tüntetőket. A király ekkor értette meg rendszerének népszerűtlenségét, ezért elbocsátotta Guizot miniszterelnököt, s helyére a reformok bevezetésére nyitott Molé grófot nevezte ki. Párizsban a Kapucinusok sugárútján február 23-án este a katonaság a tüntetők közé lőtt, aminek több halálos áldozata lett. Másnap a király több sikertelen kísérletet tett arra, hogy Molé lemondása miatt új kormányt nevezzen ki, de nem sikerült úrrá lennie a helyzeten. A lázongó tömeg behatolt a törvényhozás épületébe, a Bourbon-palotába és ideiglenes kormány felállítását követelte. A király lemondásához a rezidenciája körül sokasodó tüntetők haragja vezetett, akik az előző napi, 52 halálos áldozatot követelő tüntetés leverése (tömegbe lövetés) miatt kívánták számon kérni. Február 24-én a Tuilériák ostroma után Lajos Fülöp király saját kezűleg írt és aláírt dokumentumban lemondott.¹⁵ Ez a saját kezűleg írt, 3 példányban elkészült lemondó nyilatkozat

¹⁴ Morabito–Bourmaud 1991. 212.

¹⁵ Crémieux 1912. 293–305.

az alábbiakat tartalmazta: „*J'abdique cette couronne que la voix nationale m'avait appelée (sic!) à porter, en faveur de mon petit fils le comte de Paris. Puisse t'il réussir dans la grande tâche qui lui échoit aujourd'hui. (Signé:) Louis Philippe, 24 février 1848.*” („Lemondok erről a koronáról, amelyet a nemzet hangja hívott viselni, unokám, Párizs grófja javára. Legyen sikeres a nagy feladat során, amelyet ma kapott. Aláírás: Lajos Fülöp, 1848. február 24.”)¹⁶

A király, lemondása után, elhagyta az országot, majd 1848. február 24-én az esti órákban sor került az Ideiglenes kormány létrehozására. Tagjai Lamartine (külügyminiszter), Ledru-Rollin (belügyminiszter), Arago (tengerészeti és gyarmatügyi miniszter), Crémieux (igazságügyi miniszter), Garnier-Pagès (Párizs polgármestere, majd pénzügyminiszter), Louis-Blanc és Martin Alexandre-Albert voltak.¹⁷ A kormány törvénytelenül alakult meg, csupán a Képviselőház, majd a Párizsi Városháza erősítette meg közfelkiáltással. A második köztársaság kikiáltására 1848. február 25-én került sor, amit Lamartine hirdetett ki a párizsi Városháza előtti téren összegyűlt tömegnek: „*Le gouvernement actuel de la France est le gouvernement républicain!*” („Franciaország jelenlegi kormánya köztársasági kormány!”).

A köztársaság létrejöttének további közjogi következményeként 1848. április 23-án a férfiak általános választójoga alapján megtartott választások eredményeként megalakult az Alkotmányozó Nemzetgyűlés (*Assemblée Nationale Constituante*). Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés 1848. november 4-én elfogadta a második köztársaság alkotmányát, amely a francia államtörténetben először hozta létre a köztársasági elnöki tisztséget. Az új alkotmány alapján az államfő a 4 évre választott köztársasági elnök lett, aki a végrehajtó hatalmat is gyakorolta. Emellett egykamarás törvényhozást, Nemzetgyűlést (*Assemblée Nationale*) hoztak létre.¹⁸

Az utolsó francia király monarchiájának megbuktatására és a második köztársaság létrehozására a 18. századi francia forradalmi hagyományoknak megfelelően került sor. Az 1848-as forradalom eseményei február 22–25. között játszódtak. A párizsi felkelők megtámadták a királyi palotát, az uralkodó lemondott, a párizsi Városháza előtt pedig kihirdették a köztársaság létrejöttét, amelynek alkotmányát csak hónapokkal később fogadták el. Az 1848. december 10-én tartott első köztársasági elnökválasztás győztese Louis Bonaparte, a korábbi francia császár unokaöccse lett.¹⁹

A II. CSÁSZÁRSÁG MEGSZŪNÉSE ÉS A HARMADIK KÖZTÁRSASÁG KIKIÁLTÁSA 1870-BEN

A II. Császárság idején, 1870. május 8-án népszavazást tartottak Franciaországban, amelynek eredményeként óriási többséggel megerősítették III. Napóleon intézkedéseit.

¹⁶ Acte d'abdication de Louis-Philippe 1e, le 24 février 1848.

¹⁷ Timbal–Castaldo 1990. 776–777.

¹⁸ Morabito–Bourmaud 1991. 231–236.

¹⁹ Szramkiewicz–Bouineau 1989. 403.

Ekkor a császárság valamennyi ellensége úgy látta, hogy a rendszer szilárd talajon áll, erősebb, mint valaha. A spanyol trónöröklés körüli nézeteltérések következtében 1870. július 19-én Franciaország hadat üzent Poroszországnak.²⁰ A francia–porosz háború azonban megváltoztatta a szilárdnak és tartósnak vélt II. Császárság jövőjét. Maga a császár is hadba vonult, Párizsból való távollétének idejére Eugénia császárnőt nevezte ki régensnek. A poroszoktól Sedannál 1870. szeptember 2-án elszenvedett vereség hatására a II. Császárság pár nap alatt megszűnt. A francia csapatok főparancsnoka, III. Napóleon császár is fogságba esett. III. Napóleon táviratot küldött Eugénia császárnőnek: „*L'armée est vaincue et captive, moi-même je suis prisonnier.*” („A hadsereget legyőzték, fogságba ejtették, magam is hadifogoly vagyok.”)²¹ Párizsban a kialakult helyzetet kiábrándítóan tartották, mivel a császárné népszerűtlen, a császári herceg túl fiatal volt. A háborús vereség hírének Párizsba való megérkezése után a francia fővárosban 1870. szeptember 4-én felkelés tört ki, tömeggyűlést tartottak a Nemzetgyűlés, a Bourbon-palota előtt. A Törvényhozó Nemzetgyűlés (*Corps Législatif*) kinyilvánította a II. Császárság végét, és új kormány alakult Nemzeti Védelem Ideiglenes Kormányára néven (*Gouvernement Provisoire de la Défense Nationale*), amely fő feladatának a porosz invázióval szembeni védekezést tekintette. A kormány elnöke Louis Jules Trochu tábornok, Párizs katonai vezetője lett, legbefolyásosabb tagja pedig a republikánusok vezetője, Léon Gambetta belügyminiszter volt. A kormánytagok többsége korábban választott képviselő volt Párizsban, tehát a folytonosságot képviselték.²² A változásokban a francia hagyományoknak megfelelően a párizsi Városháza is kivette a részét: tróntermében Léon Gambetta 1870. szeptember 4-én kikiáltotta a köztársaságot. Az 1870 szeptemberében létrehozott harmadik köztársaság alkotmányos berendezkedésének jogi szabályozása azonban még több évet váratott magára. A kormány 1871. január 28-án aláírta a fegyverszüneti egyezményt a poroszokkal, február 8-án már parlamenti választásokat is tartottak, mégpedig az 1849-es, második köztársasági választójogi törvény alapján.²³

A nemzetgyűlési választás monarchista többségű törvényhozást eredményezett. A monarchiapárti képviselők két tábora azonban nem tudott megegyezni a leendő uralkodó személyéről, ezért maradt a köztársasági államforma.²⁴ A harmadik köztársaság államfőjét, Thiers-t a Nemzetgyűlés választotta meg, aki a Francia Köztársaság végrehajtó hatalmának feje (*chef du pouvoir exécutif de la République Française*) tisztséget viselte, majd 1871. augusztus 31-én a köztársasági elnöki címet is megkapta. A harmadik köztársaság alkotmányos rendjét csak az 1875-ben megszavazott alkotmányos törvények erősítették meg. Az 1875. évi közhatalomról szóló alkotmányos törvény a Képviselőház és a Szenátus képviselőiből álló Nemzetgyűlés által megválasztott köztársasági elnök hatalmát megerősítette, illetve hivatali idejét 7 évben határozta meg. A törvényhozó hatalom kétkamarás

²⁰ Hahner 2020b. 272.

²¹ Dupeux 2007. 134–135.

²² Lepointe 1952. 139–140.

²³ Chevallier 2001. 291–309.

²⁴ Timbal–Castaldo 1990. 804–805

lett, miután az általános választójog alapján megválasztott képviselőkől álló Képviselőház (*Chambre des députés*) mellett visszaállították a Szenátust.²⁵ A 300 főből álló Szenátusba a megyékből 225 tagot választottak 9 évre, 75 szenátort pedig a két ház tagjaiból álló Nemzetgyűlés választott meg életre szólóan.²⁶ A trónjától megfosztott III. Napóleon elfogásától kezdődően hat hónapon keresztül porosz hadifogságban maradt, majd 1871-es szabadulása után száműzetésbe vonult Angliába, ahol 1873. január 29-én halt meg.²⁷

A francia alkotmánytörténet 1792–1870 közötti időszakában három uralkodói dinasztia vesztette el trónját (Bourbon-ház, Orléans-i-ház, Bonaparte-dinasztia), közülük két történelmi sorsfordító esemény következteben királyság, egy alkalommal császárság szűnt meg, s alakult át köztársasággá. A három államformaváltás tapasztalatai számos felismeréssel gazdagították az államtörténetet és a közjogot. A különböző korokban – de kevesebb mint egy évszázad alatt – végbemenő gyökeres változásoknak számos közös eleme van, ám az egyes rezsimváltások különbözősége is hasznos tanulságokkal szolgál. Tanulmányomban a források és a szakirodalom elemzése alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a három államtörténelmi eseménynek a következő sajátosságai állapíthatók meg. Mindhárom monarchia megszűnésekor jelentős erőfeszítések történtek a változások alkotmányos keretek között tartására. A Bourbon Monarchia bukása (1792. augusztus 10-e) és az első köztársaság kihirdetése (1792. szeptember 20-ai) közötti hosszú időszak a közrend romlásához, anarchiához és súlyos törvénytelen ségekhez vezetett. Ezeknek a szomorú, több ezer ember életét követelő eseményeknek a bekövetkezéséhez jelentős mértékben hozzájárult az is, hogy a királyságból a köztársaságba való átmenetnek nem volt világos alkotmányjogi menetrendje, s a két időpont közötti hetekben az állami főhatalom gyakorlása sem volt biztosított. A Bourbonok 1792-ben bekövetkezett bukásából tanulva Lajos Fülöp király 1848-ban, III. Napóleon császár 1870-ben önként mondtak le a trónjukról, és életüket, családjukat mentve külföldi száműzetésbe vonultak. Az 1792-es első és 1870-es harmadik köztársaság kikiáltásához Franciaország korabeli katonai helyzete is jelentős mértékben hozzájárult, igaz, szöges ellentétben álló hatásokkal. Míg az 1792. szeptember 20-ai francia győzelem, addig 1870. szeptember 2-án a poroszoktól elszenvedett vereség és a császár fogságba esése járult hozzá a monarchia bukásához és a köztársaság kikiáltásához.

²⁵ Az 1875. február 25-ei törvény a közhatalom gyakorlásáról, 1–2. cikkelyek.

²⁶ Az 1875. február 24-ei törvény a szenátus szervezetéről 1–7 cikkelyei.

²⁷ Ellul 1969. 312–314.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Antonetti, Guy (1986): *Histoire contemporaine politique et sociale*. Paris, Presses Universitaires de France.
2. Bigot, Grégoire (2014): *L'Administration française. Politique, droit et société 1. 1789–1870*. Paris, Lexis Nexis.
3. Caron, Pierre (1937): Conseil Exécutif Provisoire et Pouvoir Ministériel (1792–1794). *Annales Historiques de La Révolution Française*, 14. évf. 79. sz. 4–16. Online: www.jstor.org/stable/41924818
4. Chevallier, Jean-Jacques (2001): *Histoires des institutions et des régimes politiques de la France de 1789 à 1958*. Paris, Dalloz.
5. Crémieux, Albert (1912): Les Journées de Février 1848. *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 17. évf. 4. sz. 289–305. Online: <https://doi.org/10.3406/rhmc.1912.4942>
6. Dupeux, Georges (2007): A harmadik köztársaság. In Duby, Georges: *Franciaország története II.* Budapest, Osiris Kiadó. 134–167.
7. Ellul, Jacques (1969): *Histoires des institutions 5*. Paris, Presses Universitaires de France.
8. Furet, François (1996): *A francia forradalom története 1770–1815*. Budapest, Osiris Kiadó.
9. Hahner Péter (2020a): A francia forradalom 1789–1799. In Rác Árpád szerk.: *Világtörténelmi kaleidoszkóp magyar szemmel*. Budapest, Rubicon Intézet. 171–183.
10. Hahner Péter (2020b): III. Napóleon. In Rác Árpád szerk.: *Világtörténelmi kaleidoszkóp magyar szemmel*. Budapest, Rubicon Intézet. 267–273.
11. Lepointe, Gabriel (1952): *Histoire des institutions du droit public français au XIXe siècle 1789–1914*. Paris, Éditions Domat Montchrestien.
12. Morabito, Marcel – Bourmaud, Daniel (1991): *Histoire constitutionnelle et politique de la France (1789–1958)*. Paris, Montchrestien.
13. Sautel, Gérard (1990): *Histoire des institutions publiques depuis la Révolution française*. Paris, Dalloz.
14. Soboul, Albert (1962): *Précis d'histoire de la Révolution Française*. Paris. Éditions sociales.
15. Szramkiewicz, Romuald – Bouineau, Jacques (1989): *Histoires des institutions 1750–1914*. Paris, Litec.
16. Timbal, Pierre-Clément – Castaldo, André (1990): *Histoire des institutions publiques et des faits sociaux*. Paris, Dalloz.

Prof. Dr. Pókecz Kovács Attila a Nemzeti Közszerológálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Állam- és Jegtörténeti Tanszékének és a Károli Gáspar Református Egyetem Állam- és Jegtudományi Kar Polgári Jogi és Római Jogi Tanszékének egyetemi tanára. Állam- és jegtudományi végzettséggel rendelkezik. Jogi tanulmányait Pécsen, Párizsban (Paris II) és Toulouse-ban végezte. Párizsban 1996-ban összehasonlító jogi diplomát, valamint jegtörténeti DEA-fokozatot szerzett. A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jegtudományi Karán 2006-ban szerezte PhD-fokozatát, majd ugyanitt habilitált 2013-ban. Több félétet oktatott külföldi, elsősorban francia egyetemeken. Így vendégprofesszora volt a Paris I, a Paris V, a Paris X egyetemeknek, a Bordeaux IV, valamint a tours-i és a nantes-i egyetem jogi karának. Az NKE államtudományi képzésben az Egyetemes államtörténet tantárgyfelelőse és előadója. Kutatási területei közé tartozik az ókori római közjog, a francia közigazgatási jog története, a római magánjog, a jogi oktatás története és a borjog. Tudományos művei francia, német, angol és magyar nyelven jelennek meg.

Deák József

MONARCHIKUS ÉS BIRODALMI HATÁSOK LENGYELORSZÁGBAN AZ 1919–1921-ES LENGYEL–SZOVJET HÁBORÚ TÜKRÉBEN

*Monarchical and Imperial Influences in Poland in the Light
of the Polish–Soviet War of 1919–1921*

Dr. Deák József PhD r. alezredes, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Rendészettudományi Kar, Rendészetelméleti és -történeti Tanszék, adjunktus, deak.jozsef@uni-nke.hu

Az I. világháború következményeként összeomló német, orosz és osztrák–magyar monarchikus államberendezkedés romjain született meg a II. Lengyel Köztársaság. A fiatal állam tekintélyelvű vezetője, Piłsudski kísérletet tett a korábbi lengyel területek visszaszerzésére az orosz elnyomás alóli „szabadságot” kínálva szuronyán a meghódított szomszédoknak. Az orosz monarchia maradványain újjászerveződő szovjet-orosz szocialista köztársaság szintén a „kizsákmányolók” és részben a lengyel pánok alóli felszabadulást, szabadságot kínálta a visszahódított területeken. Az idegen szuronyok azonban nem, vagy nem egészen hozták el a két ország és a szomszéd népek szabadságát.

KULCSSZAVAK:

orosz, német, lengyel, szabadság, kommunizmus

The Second Polish Republic was born on the ruins of the German, Russian and Austro–Hungarian monarchical state system that collapsed due to the First World War. Piłsudski, the authoritarian leader of the young state, attempted to reclaim the former Polish territories by offering the conquered neighbours “freedom” from Russian oppression on a bayonet. The Soviet–Russian socialist republic, reorganised on the remnants of the Russian monarchy, also offered liberation and freedom from the “exploiters” and partly from the Polish panjandrum in the reconquered territories. However, the foreign bayonets did not entirely bring freedom to the peoples of the two countries and their neighbours.

KEYWORDS:

Russian, German, Polish, freedom, Communism

MONARCHIÁK ÖSSZEOMLÁSA – KÖZTÁRSASÁG SZÜLETÉSE

Adam Mickiewicz (1798–1855) lengyel költő, drámaíró víziója szerint Lengyelország újjászületése az országot felosztó három birodalom elbukásakor történhet...¹

A háborút megsínylő, 128 éven keresztül eltérő gazdasági és civilizációs hatásoknak kitett lengyel területek egyesítése, az új államszervezet létrehozása hatalmas erőfeszítéseket igényelt.²

Az orosz cár birodalmát 1917 novemberében forradalom sodorta el. Az I. világháború véres és kilátástalan harcaiba belefáradt hatalmas országban sztrájkok és tiltakozások után, 1917. október 10-én a bolsevik vezetés úgy döntött, hogy az október végére (a Gergely-naptár szerint november elejére) tervezett II. szovjetkongresszus előtt sor kerül a fegyveres hatalomátvételre, amelyet a kongresszus törvényesít. A terv kiszivárgott, s a kongresszus megnyitását október 25-re (november 7-re) halasztották, hogy a mensevik és az eszer többség biztosan odaérjen. A bolsevikok nem vártak tovább, kész tények elé akarták állítani a tanácskozást. Október 24-én (november 6-án) este Szentpétervárott megkezdődött a felkelés. Elfoglalták a főváros legfontosabb stratégiai pontjait, a Péter-Pál erőd helyőrsége átállt, éjszaka körülzárták a kormány székhelyét, a Téli Palotát, ahonnan Kerenszkij miniszterelnök elmenekült. Miután a bennrekedt miniszterek nem adták meg magukat, a szovjet történetírás szerint az Auróra cirkáló ágyúi adtak jelet a sikeres ostromra, az ideiglenes kormányt foglyul ejtették. Október 25-én (november 7-én) a Forradalmi Katonai Bizottság bejelentette az ideiglenes kormány megdöntését. Aznap este ült össze a Szovjetek II. Összoroszárszági Kongresszusa, amelyen a 670 küldött több mint fele bolsevik volt. A hasztalanul tiltakozó mensevik és eszer küldöttek kivonultak, a bennmaradt bolsevikok pedig elfogadták azt a dekrétumot, amelynek értelmében minden hatalom a szovjetek kezébe megy át. November 8-án elfogadták a békéről és a földről szóló határozatokat is, a szovjetkongresszus bolsevik kormányt választott, a Népbiztosok Tanácsának elnöke Lenin lett. A mensevikek és eszerek létrehozták a Hon- és Forradalommentő Bizottságot, de rajtuk kívül is minden demokratikus párt követelte az alkotmányozó gyűlés összehívását. A bolsevik válasz az Összoroszárszági Rendkívüli Bizottság (Cseka, azaz a politikai rendőrség) létrehozása volt december elején, de 1918. január 18-ára mégis összehívták az alkotmányozó gyűlést. A novemberi választásokon a mensevikek, az eszerek és az őket támogató két kis párt 62, a bolsevikok alig 25 százalékot kaptak. Az alkotmányozó gyűlésben az eszerek voltak többségben, de a testület első és utolsó ülése alig 13 órát tartott. Miután nem szavazták meg a második szovjetkongresszusnak a bolsevikok által beterjesztett határozatait, a bolsevikok kivonultak. Helyükre katonák érkeztek, akiknek vezetője hajnali öt órakor közölte a házelnökkel: fáradtak, ezért azt javasolják, hogy mindenki menjen haza. Ezzel a mondattal véget is ért a demokratikusan megválasztott gyűlés munkája. A bolsevikok a hatalom birtokában a gazdaság irányítására létrehozták a Népgazdasági Tanácsot,

¹ Heller–Nyekrics 1996. 74.

² Szokolay é. n.

amely kimondta a termelés és elosztás munkásellenőrzését, a magánbankok, a külkereskedelem, majd a magánüzemek államosítását, a részvénytőke elkobzását. A háború mielőbbi befejezése érdekében tárgyalást kezdtek a németekkel, és 1918 márciusában aláírták az előnytelen breszt-litovszki békét. A polgárháború felé sodródó helyzetben, 1918 júliusában a szovjetek V. kongresszusán a bolsevik többség a kongresszust a legfőbb hatalmi szervvé nyilvánította. Kitört a polgárháború a bolsevikok és a demokratikus erők, valamint a régi rend hívei között, a külföldi intervencióval tarkított harc 1921-ig tartott, s végül a bolsevik hatalom győzelmével zárult.³

Németországot az 1918. november 11-én kötött fegyverszünet mentette meg a teljes összeroppanástól.⁴ Németország négy év háború után nagy gazdasági válságba keveredett, és anélkül, hogy katonai erőforrásokkal rendelkezett volna ellenségei ellen, szembe-sült az elmúlt hetek konfliktusával. 1918. augusztus 14-én a szövetségesek utolsó támadást hajtottak végre, és a német főparancsnokságnak tudomásul kellett vennie, hogy a vereség közelgő. A következő hónapban a német hadsereg két legbefolyásosabb marsallja felkérte a hatóságokat, hogy egyezzenek meg egy fegyverszünet aláírásáról a Wilson amerikai elnök által előkészített 14 pont alapján. E kérés nyomán új, parlamenti kormány alakult. Kancellárnak Maximilian von Baden-t választották meg, aki, hercegi rangja ellenére, liberális volt, és a béke tárgyalása mellett állt. A szövetségesei tudta nélkül tárgyalásokat folytató Wilson feltételei megfizethetetlenek voltak a német hadsereg számára. Később Hitler kijelentette, hogy a politikusok elárulták az országot. A kormány a szocialisták kezében maradt, akik azt gondolták, hogy II. Vilmos császár lemond. E viszonyok közt tört ki a novemberi forradalom.⁵

A haditengerészet vezetése ugyanis októberben kifizetési parancsot adott a kikötőkben tétlenségre kárhozottat nyílttengeri flottának, hogy a brit flotta elleni utolsó nagy bevetéssel megmentse a „fegyvernem becsületét”. A matrózok megtagadták az értelmetlen parancsot. November 5-én Wilhelmshavenben, a legnagyobb flottatámaszponton orosz mintára matróztanács vette át a hatalmat. A lázadás a többi kikötővárosra, majd rövidesen az ország helyőrségeire, s az ipari központok munkásságára is áterjedt. Mindenütt munkás- és katonatanácsok alakultak. November 7-én Münchenben megbukott a Wittelsbach-dinasztia. II. Vilmos császár a november 9-i berlini forradalmi események miatt a belgiumi Spaban lévő főhadiszállásra távozott. Röviddel a császár lemondását bejelentő kancellári nyilatkozat után a többségi szociáldemokrata párt küldöttsége (Friedrich Ebert, Philipp Scheidemann, Otto Braun és az üzemek két képviselője) jelent meg Miksa kancellárnál. Nevükben Ebert kijelentette, hogy a vérontás elkerülése érdekében a kormányhatalmat a nép teljes bizalmát élvezők kezébe kell adni, és ebben pártjának is részesednie kell. Ezután Scheidemann a Reichstagnál kikiáltotta a köztársaságot. Röviddel később a független szociáldemokrata párt balszárnyához tartozó Karl Liebknecht pedig a szocialista köztársaságot kiáltotta ki, s meghirdette a „Minden hatalmat a munkás- és katonatanácsoknak!” jelszót.

³ Így győzött novemberben a „nagy októberi szocialista forradalom”. 2018.

⁴ Galántai 1991. 68.

⁵ Morrison 2021.

II. Vilmos Spaban a legfőbb katonai vezetést és parancsnoklást átadta Hindenburgnak és Groenernek, majd Hollandiába távozott. Ludendorff tábornok a felelősségre vonástól tartva Svédországba menekült.⁶

Az Osztrák–Magyar Monarchia november 3-án ismerte el döntő vereségét.⁷

Az Antant, a szövetségeseivel és társult főhatalmaival már 1917. március 30-i nyilatkozatában elismerte Lengyelország függetlenségét, amelyet az 1919. június 28-án aláírt szerződéssel megerősített.⁸ 1917-ben a szovjet-orosz állam is az elsők közt ismerte el a lengyel függetlenséget a Népbiztosok Tanácsának speciális rendeletével, amelyet 1918-ban Lenin egy másikkal erősített meg, elhatárolva a szovjet államot a Lengyelországot felosztó különféle cári nemzetközi szerződésektől.⁹

MODERN KORI ÁLLAMALAPÍTÓK: PIŁSUDSKI ÉS LENIN

Németország kapitulációjával 1918 novemberében létrejött a II. Lengyel Köztársaság.¹⁰ Több közbülső lépés után Lengyelországban az Ideiglenes Népi Kormány 1918. november 7-én alakult meg Lublinban szociáldemokrata vezetéssel. November 14-én Piłsudski marsall államcsínyt hajtott végre: Lengyelországot köztársasággá, önmagát ideiglenes államfővé és a hadsereg főparancsnokává nyilvánította, majd új kormányt nevezett ki.¹¹

A II. Köztársaság élén álló, diktatori hatalommal felruházott Józef Piłsudski célja a történelmi Lengyelország 1772 előtti határainak visszaállítása volt.¹² A volt orosz birodalom területét elhagyó németek nyomában Belorusszia és Litvánia lakosságából, katonai alakulataiból létrejött a „Keleti határvidék védelmi bizottsága”, amelyet Piłsudski rendelettel hamarosan a Lengyel Hadsereghez csatolt. Azonban a kialakult állapottal szemben, Szovjet-Oroszország szívesebben látott volna ugyanezeket a területeket is szovjethatalmat.¹³

Leninben nem csillapodott az októberi orosz forradalom exportálásának vágya.¹⁴ Az októberi forradalom csodájának a világforradalom csodájában kellett volna megisméltódnie. Úgy hitte, hogy az októberi forradalom az a szikra, amelytől lángra kap a világforradalom, s tudta, hogy elkerülhetetlen konfliktusba kerül Lengyelországgal, a nyugat felé vezető „vörös híddal”. Lengyelország tehát nemcsak önmagában véve volt érdekes a szovjet kormány számára, hanem mint az Európába, főként Németországba való kijutási lehetőség is.¹⁵

⁶ Németh 2013.

⁷ Galántai 1991. 67.

⁸ Diószegi 1992. 20.

⁹ Szovjetszko-polszkaja vojna v isztorii: pricsinü i intereszü sztoron, hod szobütij (1919–1921).

¹⁰ Szokolay é. n.

¹¹ Lengyel 1991. 54.

¹² Magyar Nagylexikon, XII. kötet. 2001. 28.

¹³ Szovjetszko-polszkaja vojna v isztorii: pricsinü i intereszü sztoron, hod szobütij (1919–1921).

¹⁴ Service 2007. 479.

¹⁵ Heller–Nyekrics 1996. 74.

A világorradalom kísértése, óhaja az I. világháború, a belső forradalmak, a polgárháború, valamint a külső intervencióval további frontokon kimerített országban a vizsgált időszakban legfeljebb elméleti szempontból volt megalapozott. Gyakorlatilag az állam és a Vörös Hadsereg hadi potenciálját aktuálisan is éppen elég sürgető teendő terhelte le, vagy inkább terhelte túl a forradalom exportja nélkül is...¹⁶

Piłsudski és Lenin jól ismerték egymást, 1914 előtt egy körzetben éltek, Lengyelországnak a Monarchiához csatolt részén. Ugyanabba a kávéházba jártak, Lenin bolsevik frakciója segítséget is kapott Piłsudski Fegyveres Szövetségétől az Ohranka elleni védekezésben. Hittek abban, hogy „az ellenségem ellensége a barátom”. Mindketten gyűlölték a Romanov-dinasztiát – igaz, véleményük minden másban különbözött. A hatalom megszerzése után alig vettek tudomást egymásról. Lenin az angol–francia imperializmus bábjának tekintette Piłsudskit, akinek a szemében viszont Lenin addigra már semmiben sem különbözött a régi cároktól...¹⁷

Józef Piłsudski sokáig szocialista volt, de amint ő maga megjegyezte, a „függetlenség” megállónál leszállt a szocialista villamosról. A fehér mozgalom vezetői (Kolcsak, Gyenyikin) semmit sem tettek azért, hogy eloszlassák a lengyelek abbéli aggályait, hogy milyen jövő vár rájuk az „Egységes és Oszthatatlan Oroszország” híveinek győzelme esetén. A lengyel államfő arra számított, hogy Szovjet-Oroszország gyengébb lesz, mint amilyen az Orosz Köztársaság volt. Politikai álma szerint egy lengyel–belarusz–litván–ukrán föderációt szeretett volna létrehozni egy, a Finnországtól Kaukázusig, tengertől tengorig¹⁸ terjedő államokból álló, Oroszországtól elválasztó határsávval.¹⁹ Piłsudski szerint: „A 16. századi határai mögé zárt, a Fekete- és a Balti-tengertől elvágott, a déli és délkeleti termőföld és ásványkincs gazdagságától megfosztott Oroszország, könnyen másodrendű, a frissen függetlenedett Lengyelország komoly fenyegetésére képtelen hatalommá válna. Lengyelország viszont mint az új államok legnagyobbja és legerősebbike, könnyen tudna magának biztosítani befolyási övezetet Finnországtól Kaukázus hegyeiig.”²⁰

Azonban az ideiglenes lengyel államfő hiába kilincselte az antantnál, hogy Lengyelországot ismerjék el, mint a legfőbb antibolsevista erőt, az antant ekkor még Gyenyikinre tette meg tétjeit.²¹ Ennek következtében titkos tárgyalások indulnak 1919. október 11-én Piłsudski és Lenin kormánya között. Piłsudski személyes megbízottja közli a Moszkvát képviselő lengyel kommunistával, Julian Marcjlewskivel, hogy Gyenyikin megsegítése Lengyelországnak nem áll érdekében. Ezért tartózkodni fognak Mozir megtámadásától, amely, ha egybeesne a Gyenyikin-sereg által indítandó orjoli offenzívával, az egész szovjet déli frontot megsemmisítené. Piłsudski tűzszüneti feltételként javasolta az előzetesen kijelölt határvonal megőrzését, a lengyel hadseregben folytatott kommunista propaganda

¹⁶ Deák 2020. 86.

¹⁷ Service 2007. 480–481.

¹⁸ Szamszonov 1980. 16.

¹⁹ Heller–Nyekrics 1996. 74–75.

²⁰ Romanov 2020.

²¹ Szovjetszko-polszkaja vojna 1920. április 1. – 1920. október 1. 2015.

és a Petljura elleni hadműveletek beszüntetését. Lenin a legutolsó pont kivételével elfogadta a feltételeket.²²

1920 tavaszára a bolsevikok már a polgárháború nyerteseinek gondolták magukat: minden fő ellenséget legyőztek. A maroknyi petljurista a Krímbe szorult Vrangel hadseregével, valamint a néhány ezernyi, Szibériában kószáló fehérgárdista már nem jelentett komolyabb erőt. Így a kommunista vezetők fő figyelmüket a lengyel frontra összpontosították, amely még 1919-ben, Ukrajna és Belorusszia nyugati részén keletkezett, de a ritka lövöldözéstől eltekintve régóta csendes volt. Gyenyikin csapatainak szétverése után a bolsevikok hozzáfogtak hatalmuk kiépítéséhez Ukrajnában.²³ Itt hamarosan ismét, atamának vezette lázadások törtek ki több helyen, például Mahno vezetésével. Ezek és a későbbi források is nehezítik, majd szinte ellehetetlenítik előbb Szovjet-Ukrajnát a lengyel agresszortól védő Nyugati és Dél-nyugati Front, majd az egyesítésükből létrehozott és Lengyelországra támadó, Tuhacsevszkij vezette Lengyel Front utánpótlását.²⁴

„Nekünk a Politikai Bizottságban a polgárháború idején el kellett döntenünk bizonyos tisztán stratégiai kérdéseket – annyira csak stratégiai kérdések voltak ezek, hogy mosolyogva néztünk egymásra: mi történt, hogy stratégia lett belőlünk? Akadtak közöttünk olyanok, akik soha, még távolról sem láttak háborút.”²⁵ A két bolsevik vezető, Lenin és Sztálin nemcsak az oroszországi társadalom mérnökeinek, hanem az egész földrész első számú tervezőinek tekintették magukat.²⁶

A SZABADSÁG ÉS A FORRADALOM EXPORTJA

1918-ban a forradalom „exportálását” még megakadályozta Németország hatalmas túlereje.²⁷ Lenin környezetében sem mindenki helyeselte ezt az „exportot”, de Piłsudski szükséges „megleckéztetésével” kapcsolatban azonos véleményen voltak, így nem is állt meg a Vörös Hadsereg a korábbi határnál, hanem „szuronyán a világforradalommal”, a lázadásoktól, sztrájkoktól felbolydult forradalmi Németországgal összekötő „vörös hídon” augusztus 14-ig egészen Varsóig rohamozott, miközben a lengyel hadsereg menekült.

A marxizmus-leninizmus klasszikusai szerint a háború a forradalom bölcsője, a világháború pedig a világforradalomé – ez az eszme volt a vezércsillaguk.²⁸

Lenin, megelőlegezve Varsó bevételét, a nagy francia forradalom forradalmi hadserege példáján ekként szónokolt a Komintern II. kongresszusára érkező francia szocialisták delegációjának: „Varsót elfoglaltuk, lángba borul Németország, ismét bevesszük

²² Heller-Nyekrics 1996. 74.

²³ Deák 2019. 258–277.

²⁴ Szovjetszko-polszkaja vojna 1920. április 1. – 1920. október 1. 2015.

²⁵ Service 2007. 493.

²⁶ Service 2007. 487.

²⁷ Service 2007. 478.

²⁸ Szuvorov 1992.

Magyarországot, felkel a Balkán, megremeg Olaszország, a burzsoá Európa minden eresztékében remeg e pusztító viharban!”²⁹ Más összefüggésben Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Litvánia szovjetizálása merült fel.³⁰

Sztálin pedig arról írt levelet Leninnek, hogy Lengyelország, Németország, Magyarország győztes forradalmi alkothatná a szovjet államok széles körű konföderációját. „Ők mégse ukránok, baskírok, akiket egyszerűen hozzá lehet csatolni Oroszországhoz. Egy német vezetéssel megvalósuló másik Szovjet Föderációval könnyebb lenne megállapodnia Szovjet-Oroszországnak. Az ugyanis aligha várható, hogy egy Szovjet-Lengyelország vagy Szovjet-Németország csatlakozzon Szovjet-Oroszországhoz.”³¹

1920-ban a Komintern II. Kongresszusának delegáltjait Lenin mihamarabb mint szovjet kormányuk népbiztosát látta volna legszívesebben lelki szemeivel. Azt remélte, hogy a németek, franciák, britek sikeresen lemásolják a nagy októberi szocialista forradalmat.

Lenin szerint egyetlen ország szocialista forradalma nem tekinthető befejezettnek, Szovjet-Oroszország területi épsége, gazdasági fejlődése nem lesz biztonságban, amíg Európa át nem áll a forradalom oldalára. „Mihelyt elég erősek leszünk, hogy legyőzzük a kapitalizmust, torkon ragadjuk.”³² Lenin egy európai szocialista szövetségi rendszer vezetője akart lenni.³³ Tehát ezért sem habozott döntést hozni Lengyelország megtámadásáról. Azt gondolta, hogy fontosabb a forradalmat csinálni akár elnagyolt eszmékre támaszkodva, mint valóra nem váltott eszméket cizellálni. (A Szovjetunió megtámadásakor lehet, hogy Hitler is ezt az elvet vallotta volna?)

Kollégái, különösen Sztálin, osztották ezt a lenini stratégiát, de a gyakorlati helyzetértékelésük eltért az övétől, Trockij pedig egyáltalán nem akarta Lengyelországot megtámadni, mivel a lengyelek történelmileg bizalmatlanok az orosz hadsereggel szemben. Szovjet-Oroszország népe is alaposan kifáradt az I. világháborúban, majd az azt követő forradalomban, intervencióban. Ezt tükrözi a katonák hitvány felszerelése, alacsony fejadagja, a lengyel háború esetén várható hosszú utánpótlási útvonalakból adódó számos hátrány.³⁴

A bolsevik vezetők, ha mindenben nem is, de Piłsudski megleckéztetésének szükségességében egyetértettek. A lengyel–szovjet háborúban azonban Piłsudski leckéztette meg a világforradalomra áhító bolsevik vezetőket. A történelem pedig ugyanazzal a tanulsággal szolgált Piłsudski és Lenin számára: amíg Piłsudski a függetlenséget (Ukrajnának, Belorussziának, Litvániának, Lettországnak a szovjethatalom alól lengyel fegyverekkel), addig Lenin a kommunizmust akarta idegen (szovjet-orosz) szuronyokra tűzve más népeknek adományozni – eredménytelenül.

A világforradalom exportja, egyes megközelítések szerint, Sztálin terveiben is szerepelt, és annak megvalósításához a II. világháború előestéje jó alkalomnak kínálkozhatott.

²⁹ Anisimov 2010. 387.

³⁰ Service 2007. 481.

³¹ Service 2007. 485–486.

³² Service 2007. 480.

³³ Service 2007. 483.

³⁴ Service 2007. 482.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Anisimov, Evgenyij (2010): *Oroszország története Ruriktól Putyinig, emberek, események, dátumok*. Szentpétervár.
2. Deák József (2019): Népi karhatalommal a nép ellen a Szovjetunióban. In Jámbor Orsolya I. – Tarján G. Gábor szerk.: *Csoportosulás, lázadás és a társadalom terrorizálása*. Rendészettörténeti tanulmányok 2. Budapest, Rendőrség Tudományos Tanácsa. 258–277.
3. Deák József (2020): Az 1919–1921. évi lengyel–szovjet háború, mint az európai béke és demokratikus hagyományok megmentője, valamint az akkori lengyel keleti határ kialakítója. In Rajczyk, Robert (szerk.): *A lengyel–szovjet háború a lengyel–magyar kapcsolatokban/Wojna polsko-bolszewicka w świetle stosunków polsko-węgierskich*. Budapest, Lengyel Kutatóintézet és Múzeum. 85–98.
4. Diószegi István (1992): *A két világháború közötti időszak diplomáciatörténete (1919–1939)*. Budapest, IKVA.
5. Galántai József (1991): *Háború és békekötés (1914–1920)*. Budapest, IKVA.
6. Heller, Michail – Nyekrics, Alekszandr (1996): *Orosz történelem II. kötet. A Szovjetunió története*. Budapest, Osiris Kiadó – 2000.
7. Így győzött novemberben a „nagy októberi szocialista forradalom”. *Múlt-kor*, 2018. november 7. Online: <https://mult-kor.hu/igy-gyoztt-novemberben-a-nagy-oktoberi-szocialista-forradalom-20181107>
8. Lengyel István (1991): *Oroszország – Szovjetunió (1917–1939)*. Budapest, IKVA.
9. *Magyar Nagylexikon*. XII. kötet. Budapest, Magyar Nagylexikon Kiadó, 2001.
10. Morrison, Roger (2021): Weimari Köztársaság: eredete, okai, válsága és szereplői. *Warbletoncouncil*, 2021. szeptember 18. Online: <https://hu.warbletoncouncil.org/republica-de-weimar-9074#menu-1>
11. Németh István (2013): *Németország a weimari köztársaság időszakában (1919–1933)*. Online: www.grotius.hu/doc/pub/WNAWSU/2013-01-29_nemeth_istvan_grotius-e-konyvtar-57.pdf
12. Romanov, Pjotr (2020): V Polse gotovjatszja otmetity pobeđu nad Rosszijej. *RIA*, 2020. március 15. Online: <https://ria.ru/20200315/1568598931.html>
13. Service, Robert (2007): *Lenin. Egy forradalmár életrajza*. Budapest, Park.
14. Szamszonov, Alekszandr M. (1980): *A Szovjetunió története. II. rész*. Budapest–Moszkva, Kossuth–Progressz.
15. Szokolay Katalin (é. n.): *Lengyelország története*. Online: www.gov.pl/web/magyarorszag/lengyelorszag-trtnete
16. *Szovjetszko-polszkaja vojna v isztorii: pricsinü i intereszü sztoron, hod szobütij (1919–1921)*. Online: https://histerl.ru/periudi_istorii/grazhdanskaya-voyna-1917-1922/sovetsko-polskoj-vojny.htm
17. *Szovjetszko-polszkaja vojna 1920. április 1. – 1920. október 1.* 2015. december 14. Online: <https://histrf.ru/read/articles/sovietsko-polskaia-voina-event>
18. Szuvorov, Viktor (1992): *Ledokol, Kto nacsal vtoruju mirovujü vojnu?* Online: <http://militera.lib.ru/research/suvorov1/index.html>

Deák József a Nemzeti Közsolgálati Egyetem Rendészettudományi Kar Rendészet-elméleti és -történeti Tanszékének adjunktusa. A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán 2000-ben jogi diplomát, a Hadtudományi Doktori Iskolában 2018-ban PhD-fokozatot szerzett. Főbb kutatási területei a hadtudomány-, illetve rendészettudomány- és nemzetbiztonság-történet, az orosz rendészeti rendszerek.

Publikációs felhívás

A Pro Publico Bono tudományos folyóirat Szerkesztősége várja azokat az angol vagy magyar nyelvű cikkeket, amelyek a közigazgatás- és jogtudomány, az államelmélet, a társadalom- és politikatudományok témakörébe eső kutatási eredményeket közölnek.

A Pro Publico Bono független, lektorált, az MTA IX. osztály szerint minősített „A” kategóriájú, negyedévente megjelenő folyóirat.

A szerzői útmutató a következő oldalon érhető el:

<https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/ppbmk/107>

A cikkek felöltése az alábbi oldalon történik:

<https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/ppbmk/about/submissions>

Tisztelettel:
Kis Norbert, főszerkesztő
egyetemi tanár

Call for papers

Pro Publico Bono is a peer-reviewed journal four-monthly published by the University of Public Service, Budapest. It covers researches based on public law, social and political sciences and interdisciplinary approach that explore future alternatives for fostering sustainable and innovative societies, good governance and for strengthening nation states as well as the European and transatlantic cooperation facing technological, ecological and cultural disruption in the increasingly complex and ambiguous 21st century.

The primary objective of the journal is to become an international platform of the highest scientific and professional debate. The international scientific forum is open to high quality scientific publications from worldwide resources, to professional discourses, including a synthesis of scientific opinions and comparative research. The journal would focus on sustainable and innovative societies, good governance and building nation states. In terms of its topics and content, the journal would be primarily theoretical but would also leave room to analytical works on legal, social and political sciences as well as professional forums and book reviews.

Contributions can be submitted through the Open Journal System of the University of Public Service, which is accessible via the following link

<https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/index/login>

See the detailed information on publication guidelines, attached to this call for papers which can be found at

https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/ppb/ppbjus_style_guide

Sincerely,
Prof. Dr. Norbert KIS
Editor in chief

call for papers •

Table of contents

Welcoming Address	GÁBOR BATHÓ	2
Scientific publications/ Studies	GYÖRGY KÉPES	
	• Abdication, Dethronement, Death: Until When Was Charles IV King of Hungary?	4
	ANDRÁS TAMÁS	
	• The Last Interregnum	18
	GÁBOR BATHÓ	
	• The Legality and Legitimacy of the Abdication of Ferdinand V	28
	MÁTÁS SZABÓ	
	• The Challenges of the Foreign Service Organisation in the Austro–Hungarian Monarchy (1895–1918)	42
	NOÉMI NÓRA TÓTH	
	• The Pragmatica Sanctio and Its Interpretations	62
	MIKLÓS KELEMEN	
	• The Final Test of the Empire – The Significance of the Foedus of 382 in the Transformation of the Identity of the Roman Empire	72
	ISTVÁN KEVEVÁRI	
	• Tyrannicide and the King’s Status During the French Wars of Religion	82
	ATTILA PÓKECZ KOVÁCS	
	• Constitutional Antecedents and Public Law Consequences of the Fall of Monarchies in France	92
	JÓZSEF DEÁK	
	• Monarchical and Imperial Influences in Poland in the Light of the Polish–Soviet War of 1919–1921	102

Table of contents

Call for papers	112
Table of contents in foreign language	114
Editorial Committee	116
Imprint	118

Szerkesztőbizottság

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG ELNÖKE: *Prof. Dr. Kiss György*, egyetemi tanár (Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar)

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TÁRSELNÖKE: *Prof. Dr. Koltay András*, prorektor, egyetemi tanár (Nemzeti Közszolgálati Egyetem)

FŐSZERKESZTŐ: *Prof. Dr. Kis Norbert*, fejlesztési rektorhelyettes, egyetemi tanár (Nemzeti Közszolgálati Egyetem)

SZERKESZTŐBIZOTTSÁGI TAGOK (2020. szeptember 1-jétől): *Dr. Bartóki-Gönczy Balázs*, tanszékvezető, egyetemi docens (Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Társadalmi Kommunikáció Tanszék) • *Dr. Biró Marcell*, elnök (Szabályozott Tevékenységek Felügyeleti Hatósága) • *Prof. Dr. Csehi Zoltán*, egyetemi tanár (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar) • *Prof. Dr. Deli Gergely*, rektor, egyetemi tanár (Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar) • *Dr. Fejes Zsuzsanna*, egyetemi docens (Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Kormányzástani és Közpolitikai Tanszék) • *Prof. Dr. Hörcher Ferenc*, intézetvezető, egyetemi tanár (Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Eötvös József Kutatóközpont, Politika- és Államelméleti Kutatóintézet) • *Dr. Kaiser Tamás*, tudományos dékánhelyettes, tanszékvezető, egyetemi docens (Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Kormányzástani és Közpolitikai Tanszék) • *Dr. Lapsánszky András*, tanszékvezető, egyetemi docens (Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar) • *Dr. Marján Attila*, egyetemi docens (Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Európa-tanulmányok Tanszék) • *Prof. Dr. Menyhárd Attila*, egyetemi tanár (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar) • *Dr. Orbán Balázs*, a miniszterelnök politikai igazgatója • *Prof. Dr. Papp Tekla*, tanszékvezető, egyetemi tanár (Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Civilisztikai Tanszék) • *Prof. Dr. Patyi András*, prorektor, tanszékvezető, egyetemi tanár (Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Lőrincz Lajos Közigazgatási Jogi Tanszék) • *Dr. Pongrácz Alex*, adjunktus (Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Kormányzástani és Közpolitikai Tanszék) • *Prof. Dr. Rixer Ádám*, tanszékvezető, egyetemi tanár (Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar) • *Prof. Dr. Smuk Péter*, prodékán, egyetemi tanár (Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar) • *Dr. Török Bernát*, igazgató (Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Eötvös József Kutatóközpont) • *Prof. Dr. Varga Zs. András*, egyetemi tanár (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar) • *Dr. David Wineroither*, tudományos főmunkatárs (Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Kormányzástani és Közpolitikai Tanszék)

NEMZETKÖZI TANÁCSADÓ TESTÜLET: *Prof. Dr. Christopher Ball*, Quinnipiac University (Hamden, Connecticut, Amerikai Egyesült Államok) • *Dr. Philip Blond*, Egyesült Királyság • *Prof. Dr. Herbert Küpper*, Institut für Ostrecht München e. V., Wissenschaftszentrum Ost- und Südosteuropa Regensburg (Regensburg, Németország) • *Prof. Dr. Alexander Livshin*, M. V. Lomonoszov Moszkvai Állami Egyetem (Moszkva, Oroszország) • *Prof. Dr. Russell L. Weaver*, University of Louisville (Louisville, Kentucky, Amerikai Egyesült Államok)

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: *Dr. Dúl János*, adjunktus (Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Civilisztikai Tanszék)

Editorial Committee

CHAIRMAN OF THE EDITORIAL BOARD: *György Kiss*, PhD, Professor (University of Public Service, Faculty of Public Governance and International Studies)

CO-CHAIRMAN OF THE EDITORIAL BOARD: *András Koltay*, PhD, Professor, Prorector (University of Public Service)

EDITOR-IN-CHIEF: *Norbert Kis*, PhD, Professor, Vice-Rector for Institutional Development (University of Public Service)

EDITORIAL BOARD (from 1 September 2020): *Balázs Bartóki-Gönczy*, PhD, Associate Professor, Head of Department (University of Public Service, Faculty of Public Governance and International Studies, Department of Social Communication) • *Marcell Biró*, PhD, President (Supervisory Authority of Regulatory Affairs) • *Zoltán Csehi*, PhD, Professor (Pázmány Péter Catholic University, Faculty of Law) • *Gergely Deli*, PhD, Rector, Professor (University of Public Service, Faculty of Public Governance and International Studies) • *Zsuzsanna Fejes*, PhD habil, Associate Professor (University of Public Service, Faculty of Public Governance and International Studies, Department of Governance and Public Policy) • *Ferenc Hörcher*, PhD, Professor, Head of Institute (University of Public Service, Eötvös József Research Centre, Research Institute for Politics and Government) • *Tamás Kaiser*, PhD, Associate Professor, Vice-Dean for Science Affairs, Head of Department (University of Public Service, Faculty of Public Governance and International Studies, Department of Governance and Public Policy) • *András Lapsánszky*, PhD, Associate Professor, Head of Department, (Széchenyi István University, Deák Ferenc Faculty of Law and Political Sciences) • *Attila Marján*, PhD, Associate Professor (University of Public Service, Faculty of Public Governance and International Studies, Department of European Studies) • *Attila Menyhárd*, PhD, Professor (Eötvös Loránd University, Faculty of Law) • *Balázs Orbán*, PhD, Prime Minister's Political Director • *Tekla Papp*, PhD, Professor, Head of Department (University of Public Service, Faculty of Public Governance and International Studies, Department of Civilistics) • *András Patyi*, PhD, Professor, Head of Department (University of Public Service, Faculty of Public Governance and International Studies, Lőrincz Lajos Department of Public Administration) • *Alex Pongrácz*, PhD, Assistant Professor (University of Public Service, Faculty of Public Governance and International Studies, Department of Governance and Public Policy) • *Ádám Rixer*, PhD, Professor, Head of Department (Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary, Faculty of Law) • *Péter Smuk*, PhD, Professor, Prodean (University of Public Service, Faculty of Public Governance and International Studies) • *Bernát Török*, PhD, Director (University of Public Service, Eötvös József Research Centre) • *András Varga Zs.*, PhD, Professor (Pázmány Péter Catholic University, Faculty of Law) • *David Wineroither*, PhD, Senior Research Fellow (University of Public Service, Faculty of Public Governance and International Studies, Department of Governance and Public Policy)

INTERNATIONAL ADVISORY BOARD: *Christopher Ball*, PhD, Professor, Quinnipiac University (Hamden, Connecticut, United States of America) • *Philip Blond*, PhD, United Kingdom • *Herbert Kupper*, PhD, Professor, Institut für Ostrecht München e. V., Wissenschaftszentrum Ost- und Südosteuropa Regensburg (Regensburg, Germany) • *Alexander Livshin*, PhD, Professor, Moscow State University (Moscow, Russia) • *Russell L. Weaver*, PhD, Professor, University of Louisville (Louisville, Kentucky, United States of America)

SECRETARY OF THE EDITORIAL BOARD: *János Dúl*, PhD, Assistant Professor (University of Public Service, Faculty of Public Governance and International Studies, Department of Civilistics)

Impresszum

PRO PUBLICO BONO - MAGYAR KÖZIGAZGATÁS

Szerkesztőség

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG ELNÖKE: Prof. Dr. Kiss György egyetemi tanár (NKE ÁNTK)

FŐSZERKESZTŐ: Prof. Dr. Kis Norbert, egyetemi tanár
(NKE ÁNTK)

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: Dr. Dúl János adjunktus
(NKE ÁNTK Civilisztikai Tanszék)

Cím: Nemzeti Közszoigálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar,
NKE ÁNTK, 1083 Budapest, Üllői út 82.

POSTACÍM: 1441 Budapest, Pf. 60.

E-MAIL: ppb.mk.szerkesztoseg@uni-nke.hu

WEBLAP: <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/ppbmk>

Impresszum

KIADÓ: Nemzeti Közszoigálati Egyetem,
Ludovika Egyetemi Kiadó Iroda

A KIADÁSÉRT FELEL: Deli Gergely rektor

Cím: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.

E-MAIL: info@ludovika.hu

WEBOLDAL: www.ludovika.hu

OLVASÓSZERKESZTŐK: Bujdosó Hajnalka, Gergely Zsuzsánna, Resofszki Ágnes

TÖRDELŐSZERKESZTŐ: Kőrösi László

NYOMDAI MUNKÁK: Nemzeti Közszoigálati Egyetem

ISSN 2063-9058 (nyomtatott)

ISSN 2786-0760 (online)

Tartalom

KÉPES GYÖRGY: Lemondás, trónfosztás, halál: meddig volt Magyarország királya IV. Károly?	4
TAMÁS ANDRÁS: Az utolsó interregnum	18
BATHÓ GÁBOR: V. Ferdinánd lemondásának törvényessége és törvényesítése	28
SZABÓ MÁTYÁS: A külügyi szolgálat szervezésének kihívásai az Osztrák–Magyar Monarchiában (1895–1918)	42
TÓTH NOÉMI NÓRA: A Pragmatica Sanctio és annak értelmezései	62
KELEMEN MIKLÓS: A birodalom utolsó próbatétele	72
KEVEVÁRI ISTVÁN: Zsarnokölés és királyi felelősség a francia vallásháborúk idején	82
PÓKECZ KOVÁCS ATTILA: A monarchiák bukásainak alkotmánytörténeti előzményei és közjogi következményei Franciaországban	92
DEÁK JÓZSEF: Monarchikus és birodalmi hatások Lengyelországban az 1919–1921-es lengyel–szovjet háború tükrében	102